Veronika Bajt

ETNIČNA DISKRIMINACIJA

STRATEGIJE RAZISKOVANJA IN MERJENJA

Etnična diskriminacija

Veronika Bajt

ETNIČNA DISKRIMINACIJA: STRATEGIJE RAZISKOVANJA IN MERJENJA

Ljubljana 2023

Etnična diskriminacija
Strategije raziskovanja in merjenja
Veronika Bajt

Recenzenta: Neža Kogovšek Šalamon in Roman Kuhar
Jezikovni pregled: Dean Zagorac
Oblikovanje, prelom in naslovnica: Jasna Babić
Izdajatelj: Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana
Ljubljana, 2023
1. Elektronska izdaja

Monografija je izšla v okviru raziskovalnega programa Mirovnega inštituta »Enakost in človekove pravice v dobi globalnega vladovanja«, P5-0413, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (2020-2023), po pogodbi št. 1000-20-03662, raziskava pa je nastala v okviru treh raziskovalnih projektov: »Sovražni govor v sodobnih konceptualizacijah nacionalizma, rasizma, spola in migracij« (št. J5-3102), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS); »Zmanjševanje in odpravljanje diskriminacije na podlagi etničnosti, 'rase', nacionalnosti in/ali vere« (št. V5-1915), ki sta ga sofinancirala ARRS in Zagovornik načela enakosti; »Nacionalni mehanizem za evalvacijo integracije – NIEM: Merjenje in izboljševanje integracije oseb s priznano mednarodno zaščito« (št. PL/2015/AMIF/SA.1), ki ga je sofinancirala Evropska komisija v okviru sklada AMIF.

Vsebina te publikacije ne odraža uradnega mnenja Evropske komisije. Odgovornost za informacije in stališča v publikaciji je v celoti v pristojnosti Mirovnega inštituta.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno 4.0 Mednarodna (CC BY-NC 4.0).

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID **147863555**

ISBN 978-961-96019-3-8 (PDF)

Vsebina

Spremna beseda zagovornika načela enakosti Mihe Lobnika ix

UVOD 1

DEFINICIJE 7
Definiranje diskriminacije 7
Med družbeno identiteto in pripisano osebno okoliščino 11
Izrazje 15
Terminološke zagate 18

ZAKONODAJNI OKVIR 23
Protidiskriminacijski okvir Evropske unije 23
Podatki o enakosti 25
Protidiskriminacijski okvir v Sloveniji 29

PODATKI 33
Načini zbiranja podatkov 33
Viri podatkov o enakosti oziroma o diskriminaciji v Sloveniji 36
Uradni viri podatkov 36
Anketne raziskave 39
Enkratne raziskave 40

IZKUŠNJE Z DISKRIMINACIJO 47
Vzorec in iskanje respondentk in respondentov 48
Anketno merjenje izkušenj z diskriminacijo 50
Narodnost ali državljanstvo 52
Jezik 54
Religija 55
Barva kože 56
Diskriminacija na več ravneh in po področjih 57
Ukrepanje ob diskriminaciji 62
Sklep 64

MERJENJE DISKRIMINACIJE 67
Neposredno testiranje diskriminacije s terenskimi poskusi 68
Metoda situacijskega testiranja 73
Izvedba testiranja v času epidemije covida-19 76
Testiranje po elektronski pošti 78
Testiranje po telefonu 80
Rezultati testiranja po življenjskih področjih 81
Delo in zaposlovanje 82
Zdravstveno varstvo 86
Dostop do dobrin in storitev 88
Vzgoja in izobraževanje 91
Sklep 95

OBČUTENJE IN POSLEDICE DISKRIMINACIJE 99
Kvalitativno raziskovanje naracij 100
Intervjuvanje v času covida-19 102
Najbolj problematična področja diskriminacije 105
Delo in zaposlovanje 107
Zdravstvo 110
Dostop do dobrin in storitev 114
Upravni postopki in storitve države 118
Vzgoja in izobraževanje 120
Sovražni in diskriminatorni govor 124
Posledice diskriminacije 127
Sklep 131

ZAKLJUČEK 133

Viri in literatura 139
Stvarno kazalo 157

Recenzija Neže Kogovšek Šalamon 159
Recenzija Romana Kuharja 161

Seznam grafov in tabel

Graf 1: Diskriminacija po osebnih okoliščinah / 51
Graf 2: Diskriminacija zaradi narodnosti ali državljanstva / 52
Graf 3: Področja diskriminacije zaradi narodnosti ali državljanstva, zadnjih 5 let / 53
Graf 4: Področja diskriminacije zaradi jezika, zadnjih 5 let / 54
Graf 5: Diskriminacija glede na versko pripadnost / 55
Graf 6: Področja diskriminacije zaradi vere, zadnjih 5 let / 56
Graf 7: Področja diskriminacije zaradi barve kože, zadnjih 5 let / 57
Graf 8: Področja diskriminacije (skupaj po kategorijah), zadnjih 5 let / 58
Graf 9: Diskriminacija po področjih življenja / 60
Graf 10: Počutje oseb ob zadnjem primeru diskriminacije / 62
Graf 11: Ste ob diskriminaciji ukrepali na katerega izmed naslednjih načinov ? / 64

Tabela 1: Situacijsko testiranje dostopa do trga dela #1 / 83
Tabela 2: Situacijsko testiranje dostopa do trga dela #2 / 85
Tabela 3: Situacijsko testiranje dostopa do osebnega zdravnika # 1 / 87
Tabela 4: Situacijsko testiranje dostopa do osebnega zdravnika # 2 / 88
Tabela 5: Situacijsko testiranje dostopa do stanovanja # 1 / 90
Tabela 6: Situacijsko testiranje dostopa do stanovanja # 2 / 91
Tabela 7: Situacijsko testiranje dostopa do izobraževanja / 93
Tabela 8: Seznam ekspertnih intervjujev / 103
Tabela 9: Seznam intervjujev z osebami z izkušnjo migracije / 104

Spremna beseda zagovornika načela enakosti Mihe Lobnika

Publikacija, ki je pred nami, je pomemben prispevek k razumevanju načina raziskovanja diskriminacije v družbi. Bralcu pojasni, kako ključno je, da informacije o načinih izključevanja in podatke o tem, kaj ljudje ob tem doživljajo ter kako to vpliva na njihova življenja, pridobivamo neposredno od njih. Podatki, predvsem pa razumevanje njihovega konteksta, ustvarjajo pogoje, v katerih lahko načrtujemo ukrepe, s katerimi bi takšne neenakosti zmanjšali. To pomeni, da šele oprijemljivo razumevanje položaja diskrimininiranih družbenih manjšin omogoča razumevanje, kdaj smo bili s posameznimi ukrepi pri odpravi nepravičnega stanja zares uspešni.

Pri Zagovorniku načela enakosti, neodvisnem državnem organu za varstvo pred diskriminacijo, vsako leto prejmemo več prijav diskriminacije. V letu 2018 smo v obravnavo prejeli približno sto novih zadev, v letu 2021 pa že štiristo.

Podatke o prijavah diskriminacije pri Zagovorniku razvrščamo po osebnih okoliščinah, ki so razlog za diskriminacijo, in področjih družbenega življenja, kjer ta poteka. Pregled prejetih primerov redno objavimo v letnem poročilu. Kljub temu pa na osnovi teh podatkov lahko vidimo le del slike razmer na področju diskriminacije v družbi.

Veliko tistih, ki so izkusili diskriminacijo, se namreč še vedno ne odloči, da bi se po pomoč obrnili na Zagovornika ali katero od drugih ustanov. Veliko tistih, ki so dejansko diskriminirani, se načinov, kako bi se s tem uspešno spopadli, niti ne zaveda. Zagovornik si prizadeva obseg diskriminacije v Sloveniji zato opisati tudi s pomočjo različnih drugih raziskav. Tako na primer vsakih nekaj let izvede reprezentativno javnomnenjsko raziskavo o stanju diskriminacije pri nas in druge manjše, na specifične družbene skupine usmerjene raziskave. Med njimi je v letih 2020–2021 sofinanciral tudi ciljni raziskovalni projekt »Zmanjševanje in odpravljanje diskriminacije na podlagi etničnosti, 'rase', nacionalnosti in/ali vere«, ki je ena od podlag za nastanek te knjige.

Oceniti dejanski obseg diskriminacije v družbi je nedvomno zahtevna naloga, ki pa ni nemogoča. Da bi to dosegli, potrebujemo sistem stalnega

zbiranja podatkov o enakopravnosti, enakih možnostih in enaki obravnavi. Šele na podlagi analize in interpretacije teh podatkov lahko vlada ali državni zbor pripravljata ukrepe, ki lahko izboljšajo položaj ranljivih skupin. Brez ustreznega merjenja tudi ne vemo, ali načrtovane politike dosegajo želene učinke in rezultate. Navsezadnje pa z rednim spremljanjem lahko ugotovimo, kdaj so se razmere za ljudi tako izboljšale, da posebni ukrepi niso več potrebni. Povsem mogoče bi bilo na primer dobiti podatke o tem, ali stopnja dosežene izobrazbe romskih otrok ob sedanjih ukrepih sploh raste, pa teh podatkov še kar nimamo. Na to, naj podatke o enakopravnosti, enaki obravnavi in enakih možnostih vendarle začnemo zbirati, Slovenijo poleg Zagovornika že dlje časa opozarjajo različni mednarodni nadzorni mehanizmi za varstvo človekovih pravic.

Kot že več let poudarjamo pri Zagovorniku, bi moralo biti zbiranje podatkov v državi urejeno sistemsko, saj je le tako možno zagotoviti stalno oziroma periodično zbiranje uradnih in celovitih podatkov, ki bi omogočili objektiven vpogled v razmere, vzroke in trende dejanskih neenakosti v družbi.

Za soočenje družbe v njenem zrcalu je vedno potrebna določena stopnja poguma. Tisto, kar bomo v njem zagledali, nam mogoče ne bo všeč in tudi ne bo nekaj, kar bi lahko zlahka popravili. Toda ne glede na to, kaj bomo počeli, nam le vnovični pogled v zrcalo lahko pove, ali smo s svojim delom kaj spremenili. Potrebujemo torej čim bolj čista in jasna zrcala družbene stvarnosti in tudi to knjigo lahko razumemo kot dobrodošel prispevek v takšnem procesu.

Miha Lobnik,
Zagovornik načela enakosti

Uvod

Zakaj še ena knjiga o diskriminaciji? Ali je diskriminacija v Sloveniji res tako velik problem, da ga je treba raziskovalno obravnavati? Če vprašamo delodajalce, sledijo vsem predpisom in ne diskriminirajo. Če vprašamo šolnike, je v slovenskem šolskem sistemu vgrajeno varstvo pred diskriminacijo, zato tema ne potrebuje posebne pozornosti. Če bi najemodajalce povprašali, zakaj nekaterim osebam nikakor ne želijo oddajati stanovanj, bi odgovorili, da imajo do tega, kdo bo njihov podnajemnik oziroma podnajemnica, pač vso pravico. A vendar raziskave kažejo povsem drugačno sliko, ki zahteva podrobnejšo raziskavo in preverjanje (glej na primer Brezigar 2005, 2017a; Komac in Medvešek 2005; Komac 2007; Kuhar 2009; Hrženjak in Jalušič 2011; Bajt 2021c). Diskriminacija v Sloveniji je problem, ki zadeva različna življenjska področja in se vsaj občasno dotakne vsakogar od nas. Pomeni z zakonom prepovedano neenako obravnavanje, ki nima upravičenega razloga, saj so ljudje obravnavani slabše od drugih zgolj zaradi določene osebne okoliščine. Poznamo več različnih opredelitev diskriminacije, od splošnih (družbeno izključevanje posameznic in posameznikov ali skupin) do pravnih (neenako obravnavanje posamezne osebe ali skupine glede na druge osebe in skupine na podlagi osebnih okoliščin, ki jih prepoveduje zakon) in socioloških opredelitev (oblika družbene prakse, ki izhaja iz predsodkov in stereotipov, ki so globoko zakoreninjeni v posamezni družbi, katerih posledica so formalne ali neformalne oblike segregacije, marginalizacije ali socialne izključenosti posameznic in posameznikov ali skupin).

V zadnjih letih tema diskriminacije postaja čedalje pomembnejša. V številnih državah raziskave kažejo na obstoj velikih razlik glede na

pripisano etnično oziroma rasno in versko pripadnost prebivalstva, ki vplivajo na več vidikov družbenega in političnega življenja. Prisotne so razlike pri stopnji izobrazbe, v osebnih dohodkih, dostopu do stanovanj, še posebej opazne pa so razlike v deležu priprtih in obsojenih oseb (glej na primer Kutateladze idr. 2014; Pettit in Gutierrez 2018). Ena od možnih razlag za take razlike je, da prihaja do etnične oziroma rasne diskriminacije. Sara Brezigar navaja dva vzroka za namenjanje veliko pozornosti etnični diskriminaciji, njenim pojavnim oblikam in predvsem ugotavljanju njenega morebitnega obstoja: (1.) prizadevanje za »etnično, rasno in versko« nevtralne mehanizme in postopke, povezane s procesi in tehnikami odkrivanja potencialnih teroristk in teroristov; ter (2.) pozornost urejanju medetničnih odnosov na ravni organov Evropske unije, predvsem na področju trga dela, kjer pa so razlogi politično in/ali ekonomsko obarvani, saj raznolikost delovne sile omogoča večjo gospodarsko rast in zato pričakovano blaginjo za vse (Brezigar 2005: 169).

Na evropski ravni so nastavki za obravnavanje diskriminacije kot problematičnega pojava, ki ga je treba zakonsko prepovedati, že od 50. let 20. stoletja, ko se je uveljavila prepoved diskriminacije na podlagi spola pri zaposlovanju. Šele leta 2000 pa se je z dvema direktivama znatno razširilo področje uporabe zakonodaje o nediskriminaciji v Evropski uniji. Direktiva o enakosti pri zaposlovanju tako prepoveduje diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti, verskega prepričanja, starosti in invalidnosti pri zaposlovanju, tako imenovana Direktiva o rasni enakosti pa diskriminacijo na podlagi rase ali narodnosti pri zaposlovanju, pa tudi pri dostopu do izobraževanja, sistema socialnega varstva in socialne varnosti ter blaga in storitev.

Veljavni pravni akti in smernice zahtevajo podatke o enakosti, ki bi verodostojno predstavljali dejansko stanje v družbi. Vsakdo od nas ima namreč, kot piše Roman Kuhar v knjigi o večplastni in intersekcijski diskriminaciji, (pripisan neki) spol, etničnost oziroma narodnost, nacionalnost oziroma državljanstvo, barvo kože, številni tudi religijo (2009: 11). V kontekstu naraščajočega povpraševanja po socialnih politikah, utemeljenih na dokazih, vprašanje zbiranja podatkov tudi o priseljenskem in manjšinskem prebivalstvu Evrope postaja vse pomembnejše. »Tako vlade kot tudi organizacije civilne družbe zahtevajo podatke o številkah in značilnostih migrantskih in manjšinskih skupin, da bi lahko ugotovile dejavnike, ki se nanašajo na njihovo družbeno in ekonomsko integracijo, za razkrivanje diskriminacije ali ocenjevanje ukrepov spoprijemanja z njo« (Wrench 2011: 1715).

V Republiki Sloveniji spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin zagotavlja ustava, po kateri so dodeljene vsakomur, ne glede na »narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katero koli drugo osebno okoliščino. Vsi so pred zakonom enaki« (URS 1991). Poleg ustave varuje pred diskriminacijo tudi več zakonov, predvsem Zakon o varstvu pred diskriminacijo (ZVarD), spodbujanje k diskriminaciji pa je kaznivo tudi po Kazenskem zakoniku (KZ-1). Leta 2016 je bila vzpostavljena tudi institucija Zagovornika načela enakosti kot samostojnega državnega organa, ki je bil ustanovljen za spodbujanje enakopravne obravnave in zagotavljanje varstva pred diskriminacijo. V dobrem desetletju pred tem je namreč to zahtevno funkcijo opravljala zgolj ena oseba znotraj Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, saj je bil Zagovornik načela enakosti vzpostavljen že leta 2005 na podlagi Zakona o uresničevanju načela enakega obravnavanja (ZUNEO). Zagovornik je torej zdaj samostojen državni organ, ki nudi tudi informacije, svetovanje in zagovorništvo. Ob tem je treba opozoriti, da vsaka krivica, ki jo morda same oziroma sami doživljamo kot nedopustno, še ni nujno tudi diskriminacija, kot jo opredeljuje zakonodaja, in ena od nalog Zagovornika je, da v uradnih postopkih to razišče in ugotovi, ali gre za neenako obravnavo.

Kljub navedenim zakonskim podlagam podatki iz raziskav kažejo, da je obseg diskriminacije v Sloveniji problematičen (Komac in Medvešek 2005; Komac 2007; Kuhar 2009; Švab idr. 2008; Hrženjak in Jalušič 2011; Brezigar 2017a; Zagovornik načela enakosti 2018, 2021; Bajt 2021c). Raziskovalke in raziskovalci hkrati opozarjajo na pomanjkanje podatkov o diskriminaciji, kar onemogoča jasno sklepanje o razsežnosti tega pojava, saj o diskriminaciji v Sloveniji lahko sklepamo predvsem na podlagi obstoječih statističnih podatkov, ki so pomanjkljivi, ali pilotnih kvalitativnih raziskav z omejenim dosegom. Na voljo je torej premalo preglednih, razčlenjenih in verodostojnih podatkov o obstoju diskriminacije, saj je tudi dokazanih primerov diskriminacije zelo malo (glej na primer Zagovornik načela enakosti 2021). Zato, da bi se lahko z diskriminacijo učinkovito spoprijemali, namreč potrebujemo raziskovalne podatke, kjer pa, kot opozarjajo številne mednarodne in evropske raziskave ter organizacije, pomanjkanje posodobljenih informacij otežuje še zlasti prepoznavanje skupin in posameznic ter posameznikov, ki so predmet diskriminacije. Poročila za Slovenijo tako na primer še posebej izpostavljajo Rome, izbrisane in manjšine iz nekdanje Jugoslavije ter begunce, kar nedvomno kaže na to, da je področje diskriminacije na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije za Slovenijo ena najbolj relevantnih in občutljivih problematik. Posledično je okrnjeno, mestoma pa celo onemogočeno tudi oblikovanje ustreznih politik, ki bi morale izhajati iz podatkov, saj zaradi Zakona o varovanju osebnih podatkov (ZVOP-1) obstaja močno

obotavljanje s strani pristojnih institucij glede zbiranja razčlenjenih podatkov o enakosti glede ranljivih skupin (glej na primer Zagovornik načela enakosti 2021; ECRI 2022a).

Pričujoča publikacija zato izhaja iz potrebe po zbiranju prav takih podatkov, in sicer obravnava vprašanje »merjenja« etnične diskriminacije v Sloveniji onkraj uradnih statistik. V tem smislu je ta knjiga poskus, ki orje ledino na področju vpeljave nove metodologije revizijskih študij oziroma situacijskega testiranja, ki jo aplicira poleg sistematičnega pregleda obstoječega stanja in izvedbe klasične raziskave s pomočjo anketnega vprašalnika in intervjujev. Prizadeva si odgovoriti na zelo praktično vprašanje, ali v Sloveniji obstaja diskriminacija glede na etničnost, barvo kože, nacionalnost in religijo, ter katere družbene skupine in posamezne osebe najbolj prizadene oziroma zadeva. Ob tem nas vodi še dodatno raziskovalno vprašanje: na katerih področjih življenja in v katerih življenjskih situacijah osebe najpogosteje doživljajo diskriminacijo na podlagi etničnosti oziroma barve kože, nacionalnosti, jezika ali religije? V ustavi so namreč naštete osebne okoliščine »narodnosti«, »rase«, »jezika« in »vere«, ki jih z namenom poenostavitve obravnavamo v sklopu besedne zveze »etnična diskriminacija«. Našteti označevalci so izpostavljeni iz dveh razlogov: (1.) obstaja precejšnja pojmovna zmeda, v kateri sta etnična in rasna diskriminacija pogosto obravnavani skupaj; (2.) veljavni predpisi in uradne institucije različno razumejo, merijo in obravnavajo etničnost, etnično poreklo ali narodnost, pogosto v tesni povezavi z »raso«, kulturo, jezikom in podobno. Vključitev več različnih osebnih okoliščin »narodnosti«, »rase«, »jezika«, »vere« in tudi »nacionalnosti« oziroma državljanstva je zato bila načrtna odločitev. Proces merjenja etnične diskriminacije je namreč v kontekstu, v katerem se te statistike ne zbirajo sistematično, mogoč šele z vključitvijo več različnih razsežnosti, ki se križajo v razumevanju pripisane ali doživete etnične pripadnosti. Pričujoča monografija se zato poleg etničnosti osredinja tudi na barvo kože, religijo oziroma »versko pripadnost« in nacionalnost. S tem sledi ugotovitvam mednarodnih raziskav, ki v kontekstu zaznane etnične diskriminacije pogosto skupaj obravnavajo etnične, verske in nacionalne skupinske pripadnosti, kar se še posebej razgrinja v primeru priseljenskih in muslimanskih manjšin (glej na primer Maes idr. 2014; Ysseldyk idr. 2014; Di Stasio idr. 2021).

Knjiga je razdeljena na šest delov. Prvi del najprej opredeli diskriminacijo in razdela izrazje, ki ga uporabljajo uradni viri podatkov. Ker pogosto prihaja do pojmovne zmede ter razkoraka v razumevanju statističnih kategorij in pripisanih manjšinskih identitet, obravnava tudi tematiko klasificiranja in procese družbene (samo)kategorizacije. V drugem delu sledi pregled veljavnega protidiskriminacijskega okvira tako v Evropski uniji kot tudi v Sloveniji. Gre za sociološki pogled, ne pravno analizo. V tretjem delu kritično ovrednoti prevladujoče načine zbiranja podatkov in predstavi mednarodno literaturo s področja metodologije merjenja predvsem etnične in rasne diskriminacije. Predstavljene so raziskave s področja zbiranja podatkov o diskriminaciji na obravnavanih osebnih okoliščinah v Sloveniji. Osrednji del knjige so poglavja od 4. do 6. Četrti, peti in šesti del predstavijo najnovejše podatke o diskriminaciji na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije. Glavnino podatkov črpamo iz empiričnih raziskav, ki smo jih izvedli v letih 2021 in 2022. Četrti del obravnava izkušnje z diskriminacijo, ki smo jih pridobili s spletno anketo. Rezultati so predstavljeni strnjeno po najbolj relevantnih področjih, dodano je tudi poročanje anketiranih oseb o tem, kako so ob izkušnjah neenake obravnave ukrepale in kako so se ob tem počutile. Peti del obravnava osrednje vprašanje merjenja diskriminacije na način neposrednega terenskega eksperimenta s pomočjo metode tako imenovanega situacijskega testiranja. Rezultati so predstavljeni ločeno po štirih področjih življenja, ki sovpadajo z opredelitvami iz Direktive o rasni enakosti in njihov pomen potrjuje tudi literatura: delo in zaposlovanje, socialno in zdravstveno varstvo, dostop do dobrin in storitev ter vzgoja in izobraževanje. Šesti del umešča izkušnje z diskriminacijo in morebitne razloge zanjo v polje medskupinskih odnosov, predsodkov in sovražnega govora, kar je ponazorjeno z intervjuji s strokovnjaki in strokovnjakinjami ter osebami z izkušnjo diskriminacije. Obravnava tudi vprašanje posledic diskriminacije. V zaključku knjiga povzame rezultate raziskave ter ponudi premislek o uporabljenih metodah in njihovi uporabnosti za raziskovanje in merjenje etnične diskriminacije.

*

Knjiga izhaja iz treh projektov. Glavnina podatkov izhaja iz empirične raziskave *Zmanjševanje in odpravljanje diskriminacije na podlagi etničnosti, »rase«, nacionalnosti in/ali vere* (skrajšano *Zmanjševanje diskriminacije*), ki sta jo financirala Zagovornik načela enakosti in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, ter projekta *Nacionalni mehanizem za evalvacijo integracije – NIEM: Merjenje in izboljševanje integracije oseb s priznano mednarodno zaščito* (skrajšano *NIEM*), ki ga je financirala Evropska komisija v okviru sklada AMIF. Teoretska izhodišča so del projekta *Sovražni govor v sodobnih konceptualizacijah nacionalizma, rasizma, spola in migracij*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Za neprecenljivo pomoč pri zbiranju in analizi podatkov se zahvaljujem Saši Paniću in Ajdi Šulc, za metodološke premisleke pa Jerneju Berzelaku. Izvedba terenske raziskave bi ne bila mogoča brez izdatnega angažmaja mojih kolegic in kolegov na Mirovnem inštitutu, ki se jim tukaj tudi javno zahvaljujem za požrtvovalno delo in skupne premisleke o raziskovanju diskriminacije (navedeni abecedno): Alaa Alali, Wafaa Alburai, Vlasta Jalušič, Iztok Šori, Iza Thaler in Lana Zdravković. Za vedno dobrodošlo dodatno pomoč se zahvaljujem Dragani Galić, Sari Lucu in Anni Pitkänen, za spodbudo pa Maji Ladić. Neprecenljivo je tudi odlično medsebojno sodelovanje, ki ga že vrsto let gojimo nevladne organizacije. Pogosto je namreč dostop do neposrednih izkušenj ranljivih in marginaliziranih skupin lažji s pomočjo ekspertinj in ekspertov ter aktivistk in aktivistov, ki so z njimi v dnevnih stikih. Izpostavila bi Nino Arnuš iz škofjeloškega Zavoda tri, Mirno Buić iz koprske PiNE, predvsem pa mi je bila v veliko pomoč Manca Šetinc Vernik iz društva Humanitas, kjer so tudi izvedli prvo telefonsko situacijsko testiranje v Sloveniji na področju dostopa do stanovanj. Manci velika hvala, da je z mano delila izkušnje glede izvedbe testiranja diskriminacije. Osebne izkušnje so izjemno dragocen vir podatkov, zato se poleg izrecno omenjenih toplo zahvaljujem hkrati tudi vsem osebam, ki so sodelovale v spletni anketi ali v intervjujih, a ostajajo anonimne. Brez njihovega sodelovanja bi bila raziskava diskriminacije na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije izjemno okrnjena, če ne celo povsem nemogoča.

1

DEFINICIJE

Definiranje diskriminacije

V literaturi najdemo več različnih načinov definiranja diskriminacije, ki jo lahko najbolj preprosto slovenimo v neenako obravnavo oziroma neprimerno in nedopustno razlikovanje in ločevanje. Gre za pojem, ki je najpogosteje opredeljen v nacionalni zakonodaji, v kateri so predpisani pogoji zahtevane enake obravnave, in kot tak spada v področje prava. Diskriminacija kot neenaka obravnava posameznic in posameznikov ter določenih skupin je z zakonom prepovedana (v Sloveniji to področje obravnava predvsem – vendar ne izključno – Zakon o varstvu pred diskriminacijo – ZVarD). Gre za neenako ali manj ugodno ravnanje z osebo (tj. drugačna obravnava, ki je manj ugodna), ki se dogaja na podlagi osebne okoliščine. Zakon opredeljuje različne oblike diskriminacije ter določa merila in področja, za katera je z zakonom prepovedana in kaznovana.

Poleg tega je izraz diskriminacija tudi eden od najpogosteje uporabljenih v kontekstu razprav o človekovih pravicah, neenakosti in zaščiti manjšin (Kuhar 2009: 13). »Diskriminacija je kakršno koli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na temelju rase, barve kože, narodnega ali etničnega izvora, ki ima namen ali dejanski učinek onemogočiti komur koli ali ga prikrajšati za enakopravno priznavanje, uživanje ali uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin« (Murgel 2007: 11). Diskriminacija je »vsaka praksa, ki določenim posameznikom ali skupinam onemogoči uživanje njihovih

pravic in svoboščin in jih v primerjavi s preostalimi člani in članicami določene politične ali družbene entitete postavlja v slabši položaj in v fizičnem ali simbolnem smislu odrinja na rob družbe« (Kuhar 2009: 15).

Neža Kogovšek in Brankica Petković opozarjata na pomembno dejstvo, da se pojem diskriminacije pogosto uporablja za označevanje vsakršnega kršenja pravic, kar je napačno. Diskriminacija je namreč »kršenje točno določene pravice, to je pravice do enakega obravnavanja na vseh področjih, kot so zaposlovanje, izobraževanje, dostop do dobrin in podobno« (Kogovšek in Petković 2007: 11). Dogajanje, ki ga same oziroma sami doživljamo kot nedopustno ali krivično, večkrat označimo za diskriminacijo. Vendar vsaka krivica ni nujno tudi diskriminacija, saj morajo biti za prepoznavanje (in priznanje) diskriminacije izpolnjeni trije pogoji: (1.) neupravičena neenaka obravnava, katere cilj ali posledica je neenako uresničevanje človekovih pravic, drugih pravic, pravnih interesov in ugodnosti (slabša obravnava, neugodna obravnava); (2.) razlog za slabšo obravnavo je osebna okoliščina (na primer narodnost, barva kože); (3.) do neenake obravnave pride na področju, na katerem je z zakonom prepovedana. To so vsa področja družbenega življenja (na primer zaposlitev, socialne storitve, izobraževanje), razen zasebna razmerja med ljudmi.

Družboslovna literatura ta izraz pravzaprav precej pogosto uporablja brez izrecne opredelitve (glej na primer Silberman idr. 2007; Simon 2012), izhajajoč iz implicitne premise, da gre za neenako obravnavo. Ko definicije podaja, pa pogosto natančneje opredeljuje, pač glede na predmet raziskovanja, ali obravnava etnično, rasno ali katero drugo vrsto diskriminacije. Blank, Dabady in Citro so tako na primer v monografiji, ki meri rasno diskriminacijo, predstavile široko družboslovno opredelitev rasne diskriminacije, ki vključuje dva ključna elementa: »(1) *različno obravnavanje na podlagi rase*, ki škoduje rasni skupini, in (2) *obravnavanje na podlagi neustrezno utemeljenih dejavnikov, poleg rase*, ki škoduje rasni skupini (diferencialni učinek)« (2004: 39, poudarek v izvirniku). Njihovo razumevanje diskriminacije zajema pravne opredelitve diskriminacije, vendar ugotavljajo, da pravne razsežnosti ne bi smele omejevati raziskav v družboslovju. To je zato, ker vseh vrst diskriminacije – zlasti to velja za subtilne oblike – ni mogoče zlahka izmeriti niti ne spadajo v obseg nezakonitih dejavnosti (prav tam: 41).

Robert T. Carter in Alex L. Pieterse (2020: 40) s pojmoma rasizem in rasna diskriminacija povzemata različne izraze, ki jih uporabljajo raziskovalke in raziskovalci (na primer *zaznana rasna diskriminacija, etnična diskriminacija, samo-poročanje o diskriminaciji, zaznani rasizem in stres, povezan z raso*). Pričujoča publikacija povzema širino te opredelitve, saj je za sociološko obravnavo diskriminacije pomembno, da zaobjema tudi osebne izkušnje ljudi, ki se z diskriminacijo srečujejo. Pojem *zaznana diskriminacija* namreč pomeni subjektivno samoocenjeno izkušnjo ovir, ko gre za dostop do katerega koli vidika družbenega življenja, pri čemer te ovire oseba pripisuje diskriminatornemu dejanju ali strukturi v družbenem okolju – ne glede na to, ali je ta pripis dejansko pravilen ali ne (Lindemann in Stolz 2020: 3).

Poleg opredelitev rasne diskriminacije obstaja tudi precej opredelitev etnične diskriminacije. »Etnična diskriminacija se nanaša na neugodno ravnanje z ljudmi zaradi njihovega etničnega ali rasnega izvora« (Verhaeghe in De Coninck 2021: 1). Vidimo, da je povezava med etnično in rasno diskriminacijo velika oziroma da nekateri avtorji in avtorice med pojmoma niti zares ne razlikujejo. Hkrati je pogosta uporaba izrazja brez dodatnih pojasnjevanj o pomenu posameznih v opredelitvah uporabljenih pojmov. »Etnično diskriminacijo lahko razumemo kot drugačno in praviloma manj ugodno obravnavo člana določene etnične skupnosti zaradi njegove etnične pripadnosti. Pojavlja se na vseh področjih človekovega življenja, na primer pri iskanju zaposlitve, v delovnem okolju, pri urejanju stanovanjskega vprašanja in pri dostopu do številnih storitev, tudi zdravstvenih« (Brezigar 2017: 74).

V literaturi je že od vsega začetka raziskovanja diskriminacije poudarjeno, da je težko odkriti dokaze za diskriminacijo, saj je treba dokazati, da so posamezne osebe ali skupine neenako obravnavane na podlagi določenih (na primer etničnih, rasnih, nacionalnih, verskih) značilnosti in ne po merilih, ki se na splošno uporabljajo v posamezni družbi. Obenem tudi splošna merila, ki se enako aplicirajo na vse, ne glede na osebno okoliščino, lahko učinkujejo diskriminatorno. Čeprav torej študije primerov kažejo, da zlasti priseljenci na podlagi barve kože trpijo zaradi diskriminatornih praks, je na podlagi lokalnih in manjših raziskav težko oceniti splošen obseg diskriminacije ali njene učinke v smislu neenakosti (Prandy 1979: 66). Diskriminacija na podlagi različnih osebnih okoliščin je lahko prisotna kot institucionalizirana oziroma sistemska diskriminacija in kot izključevanje iz prakticiranja aktivnega državljanstva (Kuhar 2009; Švab idr. 2008). Sistemska diskriminacija je razvidna bodisi iz odsotnosti določenih politik in zakonodaje bodisi iz prisotnosti eksplicitnih ali implicitnih mehanizmov izključevanja in marginalizacije na podlagi osebnih okoliščin, ko so osebe pogosto izključene iz enakega državljanstva kot aktivne prakse participacije v družbi (Švab 2008).

V pričujoči publikaciji nas zanimajo predvsem konkretni podatki o tem, koliko je diskriminacija v Sloveniji dejansko prisotna, zato je pomemben poudarek, da so v opredelitvi zaobjeti tako posamezna ravnanja kot tudi

institucionalne prakse. Blank, Dabady in Citro (2004) na podlagi pregleda obstoječih raznovrstnih teorij diskriminacije razdelijo vrste diskriminacije v štiri glavne kategorije, ki dodatno usmerjajo določitev ustreznih načinov izvajanja raziskav. Prva kategorija je namerna in izrecna diskriminacija, ki vključuje verbalno izražanje sovražnosti, izogibanje, segregacijo, fizične napade in iztrebljenje. Znotraj teh korakov vsak od njih omogoča naslednjega. V drugi kategoriji je subtilna, nezavedna in samodejna oblika diskriminacije. Čeprav je te oblike diskriminacije pogosto težje razumeti ali prepoznati kot bolj »očitne«, pa »subtilna« ne pomeni nepomembna. Tretja kategorija vključuje statistično diskriminacijo in profiliranje, kjer se domneva, da zaznane lastnosti skupine veljajo tudi za posameznico in posameznika te skupine. Četrta kategorija vključuje vgrajene organizacijske procese diskriminacije, pogosto imenovane strukturna diskriminacija (Blank idr. 2004: 55–64). Blank in sodelavki tudi kritizirajo prevladujoče razprave, ki diskriminacijo obravnavajo kot pojav, ki se zgodi v določenem času in okolju. Namesto takega epizodičnega pogleda predlagajo, da se diskriminacija obravnava kot bolj dinamičen in kumulativen proces (prav tam: 68–69).

Hkrati je treba poudariti pomembne učinke predhodne diskriminacije (v smislu diskriminacije v preteklosti), ki jih lahko metode eksperimenta in ankete spregledajo. Metoda intervjuja lahko bolje obravnava tudi kumulativne učinke socialne distance, predsodkov in diskriminacije skozi čas, kot tudi interakcijo med učinki diskriminacije, ki se pojavljajo na enem področju in v nekem trenutku, ter dogodki, ki se zgodijo na drugih področjih in v drugih trenutkih. Zelo malo raziskav se namreč osredinja na tako imenovano kumulativno diskriminacijo, kar si zato Blank in sodelavki prizadevajo konceptualizirati v štirih točkah:

1. gre za dinamičen koncept, ki zajema sistematične procese, ki se pojavljajo čez čas in na različnih področjih. Dva tipična primera sta vpliv suženjstva v ZDA in segregacija romske skupnosti v Sloveniji, ki negativno vplivata na akumulacijo premoženja za prihodnje rodove znotraj te skupine prebivalstva v prvem primeru in odpor do zaposlovanja pripadnic in pripadnikov te skupnosti v drugem primeru;

2. gre za to, da osredotočanje na epizodično diskriminacijo lahko zagotovi zelo omejene informacije o učinku dinamične, kumulativne diskriminacije. Čeprav so morda epizodični primeri neenake obravnave majhni, njihovi učinki pa so videti šibki, se skozi življenjske poteke akumulirajo v občutne in dejanske negativne posledice diskriminacije;

3. pravni standardi te vrste diskriminacije ne obravnavajo ustrezno. V pravnem smislu se diskriminacija pojmuje kot dogodek, ki se zgodi ob določenem času in na določenem kraju, ne pa kot stalen proces, ki sčasoma povzroči kumulativno prikrajšanost. Običajno se osredinja samo na različne standarde obravnave v trenutni situaciji, zelo malo pomena pa se pripisuje predhodnemu diskriminatornemu vedenju in praksam, ki so vplivale na prejšnje generacije, druga področja ali pretekle izkušnje. Zato koncepta kumulativne diskriminacije veljavne pravne opredelitve ne obravnavajo neposredno;

4. kumulativna diskriminacija se lahko prenaša prek organizacijskih in družbenih struktur. Politike in procesi, ki povzročajo neenakosti na stanovanjskem trgu in trgu dela, lahko na primer povzročijo tudi neenakosti v izobraževanju. Dolgotrajna diskriminacija in socialna prikrajšanost lahko tako marginalizirane skupine dodatno peha v življenjske odločitve v skladu s pristranskimi razmerami, ki omejujejo njihove življenjske možnosti in prihodnje priložnosti (povzeto po Blank idr. 2004: 225–227).

V tej knjigi je diskriminacija poleg prevladujočega epizodičnega vidika obravnavana kot neenaka obravnava na prepletu še vsaj treh razsežnosti: kot zaznana diskriminacija, kot kumulativen in kot dinamičen proces. V 4. poglavju je v ospredju zaznana diskriminacija, 5. poglavje obravnava prevladujoč epizodični pogled na neenako obravnavo, 6. poglavje pa združuje vidik diskriminacije kot dinamičnega in kumulativnega procesa.

Med družbeno identiteto in pripisano osebno okoliščino

V zadnji četrtini 20. stoletja so številni dogodki in družbene spremembe močno vplivali na etnične, rasne, nacionalne in verske odnose po vsem svetu. V ZDA je spremembe v občutkih do različnih etničnih in verskih skupin skušala meriti lestvica socialne distance, ki jo poznamo pod imenom njenega avtorja kot Bogardusova lestvica (Bogardus 1947). Bogardusova lestvica meri distanco med socialnimi ali etničnimi skupinami, izvorna študija, razvita okrog leta 1920, pa je bila zasnovana za merjenje stopnje sprejemanja, ki ga Američani čutijo do pripadnikov najpogostejših etničnih (manjšinskih) skupin v ZDA. Med letoma 1920 in 1977 je bila izvedena petkrat, in sicer z zelo malo spremembami v zasnovi izvirne raziskave. S posodobitvijo in ponovitvijo uporabe te lestvice meritve socialne distance se v zadnjih letih ukvarja nova generacija raziskovalk in raziskovalcev. Parillo in Donoghue (2005) sta tako na primer v skladu s predhodnimi ponovitvami zbrala naključni vzorec 2.916 študentk in študentov ter v obliki vprašalnika uporabila lestvico socialne distance.

Njune ugotovitve kažejo, da se je povprečna stopnja socialne distance do vseh etničnih skupin od leta 1977 zmanjšala. Njuna študija pa je pokazala tudi, da so spol, narodnostna pripadnost in »rasa« pomembni kazalniki stopnje socialne distance do vseh skupin. Tudi v Sloveniji raziskave uporabljajo koncept socialne distance, s katerim ugotavljajo na primer pripravljenost posamezne osebe, da spusti določeno skupino ljudi v svoj delovni, sosedski ali družinski krog, ali prilagojeno kot konkretno etnično distanco do priseljencev (Zavratnik 2013; Medvešek idr. 2022).

Kot je nekoč zapisal Walter Lippman, ki je leta 1922 v socialno psihologijo uvedel izraz stereotip: »Večinoma najprej ne pogledamo, da bi pozneje definirali, temveč najprej definiramo in šele pozneje pogledamo« (Augoustinos in Walker 1996: 209). Raziskovanje etnične oziroma rasne diskriminacije je vedno kontekstualizirano. Posameznice in posamezniki in skupine sebi ter drugim ves čas prisojamo različne lastnosti. Že res, da smo vsi ljudje, toda ves čas poteka kategoriziranje drugih ljudi in samokategoriziranje nas samih, taka tipizacija pa je najpogosteje uporabljana, kadar pride do stika med »nami« in »tujci«. Drugi so se skozi zgodovino razlikovali po videzu, barvi las, kože, po drugačnem jeziku, po načinu oblačenja itd. (Musek 1994). Z razločevanjem od drugih pa definiramo sami sebe. To pomeni, da identiteta ni nekaj, kar preprosto je, ampak jo je vedno treba odkriti, spoznati. »Socialna identiteta je značilnost ali lastnost ljudi kot socialnih bitij« (Jenkins 1996: 3). *Identitas* od latinsko *idem*, ki pomeni »isti«, vsebuje dva koncepta. Prvi pomeni absolutno istost, identičnost, drugi pa različnost, ki predpostavlja konsistentnost ali kontinuiteto skozi čas. Pojem identitete torej hkrati vzpostavlja dve možni relaciji primerjanja med osebami ali stvarmi: podobnost (med nami) na eni in različnost (od njih) na drugi strani (prav tam).

V raziskavi o večplastni in intersekcijski diskriminaciji Roman Kuhar piše o diskriminaciji kot odzivu na stigmatizirano identiteto (2009: 81). Pričujoča publikacija pojav diskriminacije obravnava glede na izbrane osebne okoliščine etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije, ki so opredeljene v ustavi in drugih uradnih aktih. Kot take so zaščitene pred diskriminacijo in zato razumljene esencialistično kot dane, realne in živete identitete posameznic_kov ter družbenih skupin. Seveda je dejansko življenje precej kompleksnejše in ga ni mogoče tako zlahka premočrtno kategorizirati in ločevati. Naše skupinske pripadnosti so mnogotere, lahko so mešane, fluidne in vsekakor vedno znova dialoške, saj vprašanje »kdo sem?« postane relevantno šele v stiku z Drugim. Toda tako kot velja previdnost pri še vedno zakoreninjenem razumevanju etničnosti, na primer, kot *Blut und Boden* danosti, na-rojenosti, celo biološkosti, lahko tudi novejši pristopi k »hibridnosti« nenamerno zasenčijo obstoječe kulturne hierarhije in hegemonske prakse. Na to opozarja Floya Anthias (2001), ki pokaže, da pristopi, ki menijo, da so hibridne družbene oblike posledica medkulturnosti, v njih vidijo sposobnost preseči »stare etničnosti«. Anthias se strinja, da koncept hibridnosti označuje pomemben razvoj, ki izziva statične in esencialistične predstave o etničnosti in identiteti, vendar hkrati prinaša konceptualne in vsebinske težave, predvsem v točki, ko pričakuje, da predstavljajo transgresivne kulturne formacije. Osnovo za obravnavo »identitet« zunaj parametrov starih etničnih skupin zato preoblikuje in razvije nov koncept »translokacijske« pozicionalnosti, ki ga predlaga kot ustreznejšega za obravnavo vprašanj o pripadnosti, ki jih odpira pojem hibridnosti. Tudi Mojca Pajnik (2011b) preizprašuje veljavnost pojma multiplih ali hibridnih identitet in opozarja, da taka konceptualizacija lahko poustvarja migrant(k)e kot Druge. Občutki pripadnosti niso abstraktni, ampak vedno »situirane in kontekstualizirane izkušnje, medtem ko stavljenje na 'pozitivne' identitete lahko učinkuje kot maskiranje strukturnih neenakosti« (Pajnik 2011b: 111).

V devetdesetih letih dvajsetega stoletja je esencialistično, omejeno razumevanje kulture, ki opredeljuje pripadnost etnonacionalni skupnosti, postalo uveljavljen del vsakdanjega življenja in politike, kar je posledično tudi upravičevalo izključevanje priseljencev in drugih manjšin v zahodnih družbah. Hkrati pa v akademskih razpravah manjka podrobnejša analiza tega, čemur Dahinden in Korteweg pravita »kultura kot opredeljujoči atribut« (2022), ki pokažeta, da je prav (ne)vidnost manjkajoči člen v trenutnih analizah kulture in izključevanja.

Med najvztrajnejšimi kritikami identitetnih politik tako v akademski kot tudi politični sferi je prav ta, da so nagnjene k esencializmu; češ da se namesto razumevanja sebe kot skupka heterogenih in večkratnih identitet ljudi spodbuja, da izberejo neko svojo značilnost in se pridružijo nekemu družbenemu gibanju. Teoretske kritike identitetnih politik zato trdijo, da so identitete družbene konstrukcije, zaznamovane z zatiralskimi razmerami, ki so jih ustvarile, in jim zato ne bi smeli dajati tako velikega pomena. Na primer tudi Michael Banton trdi, da je osredinjenost na rasno diskriminacijo napačna usmeritev prizadevanj za večjo enakost, saj ne le da takšna opredelitev diskriminacije pomeni zelo ozke parametre, v katerih lahko pristojni organi obravnavajo diskriminacijo, ampak nevede tudi širi prav isto logiko rasnega razlikovanja, ki jo želi izkoreniniti (Banton 2002). Vlasta Jalušič ob tem poudari še sodobne »rasizme brez rase« oziroma »kulturne rasizme« in opozori na problematičnost umanjkanja politične odgovornosti v antirasističnih politikah Evropske unije (Jalušič 2015).

Toda za Lindo Martín Alcoff in sodelavce so identitete pomemben epistemični vir, identitete razumejo kot resnične in izkušnje kot epistemično

ključne (Martín Alcoff idr. 2006). V raziskovanju diskriminacije je vsekakor na neki točki treba obravnavati identitete kot resnične predvsem zaradi pomembnosti izkušenj z diskriminacijo, o katerih poročajo posamezne osebe oziroma skupine. Uporabiti je mogoče realistični pogled na identiteto, ki poudarja, da je sama »osebna izkušnja« vedno »družbeno in teoretično konstruirana« in prav na ta posredovan način prinaša znanje (Mohanty 1993: 45). Odgovor na probleme esencializma na eni in antiesencializma na drugi strani torej Martín Alcoff in sodelavci iščejo v novih, alternativnih formulacijah identitete, tj. v »post-pozitivističnem realizmu« (Martín Alcoff idr. 2006). Opredeljen kot »metoda filozofske, kulturne in literarne interpretacije«, ki umešča »identiteto« tako v »radikalno univerzalističen« kot tudi v »multikulturalistični« pogled na svet (prav tam: 154–155), razume identiteto hkrati kot družbeno konstruirano in vsebinsko resnično.

Tudi teorije globalizacije, ki so predvidevale izgubljanje vpliva ozko definiranih in omejujočih partikularnih identitet, so vse bolj izpodbijane, prav tako teorije nacionalizma, ki po nastanku nacionalne države naivno pričakujejo konec nacionalističnih partikularizmov (Lechner in Boli 2005; Smith 1998). Svet pretresa vzpon radikalnih gibanj, hkrati pa države same perpetuirajo izključevalne dualizme, ki so lastni politikam socialne države, politikam državljanstva ali politikam »upravljanja« z migracijami (Bajt 2019). Ulrich Beck (1994) je bil prepričan, da posamezne identitete (na primer etnična in spolna) izgubljajo pomen, saj ljudi v globalnem svetu lahko precej omejujejo. Hkrati z vse večjim prežemanjem in mešanjem materialnih dobrin, idej in ljudi, ki spremljata globalizacijo, pa je prisotna tudi vse večja individualizacija. Tradicionalne teritorialne identitete vse bolj nadomeščajo različni novi lokalizmi. Ljudje so bolj vezani na svoj specifični življenjski slog kot pa na občo ideološko pripadnost. Socialna identiteta posameznice in posameznika je namreč povezana s skupinami, ki jim pripada. Vsaka in vsakdo od nas je član oziroma članica številnih družbenih skupin, iz katerih izhajajo zanj ali zanjo bolj ali manj pomembne socialne identitete. Fenomenologi so na primer menili, da vse naše dejavnosti vsebujejo proces tipizacije. Schutzov vsakdanji življenjski svet izhaja iz Husserlovih spoznanj o tipičnosti sveta. Meni pa, da obstaja neka notranje skladna zaokrožena struktura predstav, v kateri so ljudje razpoznavni kot tipi in glede na to strukturo tipov tudi ravnajo drug z drugim v interakcijah (glej na primer Ule idr. 2018).

Ko torej raziskujemo diskriminacijo glede na etničnost, barvo kože, nacionalnost in religijo, izhajamo iz predpostavke, da take identitete oziroma kategorizacije obstajajo, da so kot take prepoznane in da imajo neki vpliv na ljudi. Ves čas smo namreč »kategorizirani in postavljani pod različne skupinske skupne imenovalce in skupna imena« (Hrženjak in Jalušič 2011: 12). Raziskovanje neenakosti oziroma diskriminacije torej mora temeljiti na takih tipizacijah, saj sta prav »jasnost in enostavnost« ključni za razumevanje kompleksnih družbenih pojavov (Kuhar 2009: 11). Še zlasti je to pomembno za javne politike in pravne vidike neenake obravnave, saj se pravni instrumenti v glavnem osredinjajo na enorazsežne oblike diskriminacije, javne politike pa tudi same ustvarjajo »kategorizacije, ki so ponavadi še statistično in strokovno podkrepljene ter tako predstavljajo podlage ukrepanja« (Hrženjak in Jalušič 2011: 12; Kuhar 2009: 10).

Izrazje

V uvodu smo navedli, zakaj je področje diskriminacije na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije za Slovenijo ena najbolj relevantnih in občutljivih problematik. Druga področja diskriminacije so enako pomembna, vendar v tej publikaciji pozornost namenjamo omenjenim osebnim okoliščinam in tako posredno obravnavamo tudi problem okrnjenih možnosti za oblikovanje ustreznih politik, temelječih na zanesljivih podatkih. Ena bistvenih pomanjkljivosti, s katero se srečujemo v raziskovalni sferi, je pomanjkanje primerljivih statističnih podatkov. Da bi lahko ugotavljali delež določenih družbenih skupin v populaciji, je poleg longitudinalnih meritev in zbiranja podatkov seveda nujna tudi jasna opredelitev izrazja. Pri obravnavanih osebnih okoliščinah je ta izziv še zlasti velik, saj se tudi strokovna literatura pogosto ne strinja povsem z izbranimi pojmi.

Klasičen primer so denimo terminološka vprašanja glede različnih opredelitev priseljenosti. Statistični urad Republike Slovenije je do Popisa 2011 uporabljal dejanski kraj rojstva, saj je bil ta na voljo v Centralnem registru prebivalstva. S Popisom 2011 se je začel uporabljati koncept prvega prebivališča (prebivališče matere ob rojstvu osebe), ki je za vir podatkov uporabljal Popis 2002, podatke o priseljenih v obdobju med popisoma, ter podatke o rojenih med popisoma. Prihajalo je do težav zaradi držav naslednic nekdanje Jugoslavije, ker so v podatkovnih virih obstajali še stari podatki pred nastankom vseh držav na tem območju. V Statističnem uradu so se zgledovali tudi po praksi iz Norveške, Nizozemske in Danske, ki prav tako iz registrov izpeljujejo podatke o prebivalstvu z migrantskim ozadjem, čeprav se pri vsaki od teh držav pojavljajo nekatere posebnosti in različno izrazje ter metodologija, ki je pogosto vezana tudi na državljanstvo (SURS 2013). Kot boljši izraz se je pozneje začela uporabljati besedna zveza

»prebivalci s prvim prebivališčem v tujini«, množinski izraz »priseljeni iz tujine«, ki je uveljavljen in se uporablja v redni letni statistiki meddržavnih selitev, pa se ne nanaša izključno na prvo priselitev, temveč tudi na povratne selivce in je zato lahko napačno interpretiran. Odgovor na navidezno preprosto vprašanje o tem, kolikšen je delež in kakšna demografska struktura priseljenske populacije, je tako še pred nekaj leti pomenil zelo zamudno iskanje po več različnih registrih in iskanje ter primerjanje podatkov pri več različnih institucijah oziroma ministrstvih.

Ob tem zgolj kratka zaznamba, da v izbiri izrazja knjiga sledi uradnim virom, kjer je to smiselno, čeprav tudi uporaba besed »migranti« ali »begunci« nikdar ni brez določenih konotacij, vendar tukaj ne bomo obravnavali te terminološke problematike (za več, glej na primer Bajt 2019: 308; Hamlin 2021). Prav tako je v smislu osebnih okoliščin, ki jih vsaj omenjamo, ko navajamo različne direktive in veljavno zakonodajo, problematična tudi beseda »invalidi«. Še najmanj težav je z razumevanjem besede »religija«, ki jo Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje kot zavest o obstoju boga oziroma nadnaravnih sil, njena – ne popolna – sopomenka pa je vera (na primer islamska in krščanska religija, muslimanska in katoliška verska skupnost). Toda tudi religijo je dejansko težko definirati, opozarja na primer Giddens, ki poudari, da gre za skupek simbolov, ki vzbujajo občutke spoštovanja ter se povezujejo z rituali in ceremonijami, ki povezujejo občestvo vernikov (1993: 458). Pričujoča publikacija tako poleg besede »religija«, ki je bližje sociološkemu razumevanju, uporablja tudi izraza »vera« in »verska pripadnost«, ki sta pogosto uporabljana v statistikah in uradnih dokumentih – predvsem je to značilno za protidiskriminacijsko zakonodajo. Namen je zgolj v prepoznavanju in merjenju diskriminacije glede na osebno okoliščino religije oziroma verske pripadnosti, ne pa raziskovanje religioznosti ali (samo)definiranja verskih skupnosti, zato naj ta zaznamek zadošča.

Veliko bolj problematična je uporaba besede »rasa«, ki namiguje na obstoj različnih »ras« v smislu hierarhije človeških skupin. Tudi vsakdanja, politična in administrativna zamenljivost ter nejasnost pri uporabi pojmov »etničnost« in »rasa« pripomore k terminološki zmedi. Zgodovinska uporaba in zapuščina sicer diskreditiranih teorij o delitvi človeštva na bistveno različne »tipe« s posameznimi fizičnimi ali vidnimi razlikami še naprej posreduje idejo, da so si skupine ljudi biološko različne (glej na primer Bulmer in Solomos, 1999; Fenton 1999; Back in Solomos 2005). Tukaj se zato zdi smiselno poudariti, da vsi ljudje pripadamo eni sami vrsti (za več glej na primer DeSalle in Tattersall 2018). Izraz »rasa«, ki je sicer pogosto del protidiskriminacijske zakonodaje, se čedalje bolj problematizira tudi v različnih dokumentih oblikovanja politik, kar vidimo

v trendu, da se izraz daje v navednico (glej na primer ECRI 2022b: 11). Čeprav se izogibamo uporabi besede »rasa« z zamenjavo »barva kože« oziroma jo dajemo v navednice, to ne izniči dejstva, da zaradi rasizma in rasizacije obstajajo realne posledice za ljudi, ki so klasificirani kot različni po »rasni« razsežnosti – ne glede na njihove resnične občutke pripadnosti. Dejansko ima lahko izraz »rasa« zelo različne in hkrati izpodbijane pomene, zato ga je treba razumeti v vsakokratnem zgodovinskem in družbenem kontekstu, v katerem se pojavlja.

Prav zaradi zavedanja o pomenu terminološke jasnosti, saj v pričujoči publikaciji obravnavamo skupno štiri razsežnosti: etničnost, barvo kože, nacionalnost in religijo, tu namenjamo nekaj dodatne pozornosti izbranim konceptom. Za to obstajata dva ključna razloga: po eni strani gre za pojme, ki pogosto prehajajo oziroma so v praksi uporabljani kot sopomenke, po drugi strani pa gre pri obravnavi na podlagi teh osebnih okoliščin zelo pogosto za multiplo in intersekcijsko diskriminacijo. Tuja literatura najpogosteje govori o rasni oziroma etnični diskriminaciji, kar kaže na nejasno razlikovanje med pojmoma »rase« in »etničnosti«, etnične skupine oziroma »etnije«. V nekdanjih kolonialnih državah, predvsem v Veliki Britaniji, je sredi prejšnjega stoletja beseda »etničnost« (angl. *ethnicity*) začela nadomeščati besedo »rasa«. Zaton sociološke ideje o »rasnih odnosih« je bil nepovraten tudi zaradi analitične dvoumnosti izraza »rasa«, ki domneva, da obstajajo neizogibno različne skupine ljudi, med katerimi so odnosi v osnovi problematični. Izrazi »etničnost«, »etnična skupina« in »etnični odnosi« se sicer izognejo neveljavnosti izraza »rasa«, vendar so hkrati tudi sami pomanjkljivi zaradi domneve, da obstaja posebna vrsta odnosov, v katerih prevladujejo etnična čustva (Fenton 1999: ix).

V slovenskem prostoru se o etničnosti oziroma etnični skupini razpravlja predvsem v antropološki literaturi, v kateri je širše gledano veljalo predvsem osredinjanje na koncept kulture (Repič 2002), ki ga v knjigi prav tako načrtno ne analiziramo podrobneje. Precej je tudi študij, ki obravnavajo narodno vprašanje in manjšinsko tematiko (glej na primer Klopčič 2009; Šumi 2000a, 2006) in raziskav državljanstva (glej na primer Deželan 2010, 2012; Pajnik 2011a). Raziskav specifično o verski pripadnosti skorajda ni (Črnič idr. 2013), še redkejše pa so študije, ki obravnavajo etničnost, državljanstvo oziroma nacionalnost in religijo v intersekciji (Bajt 2008, 2011; Kuhar in Pajnik 2022). Tudi namen pričujoče publikacije ni raziskovanje teh konceptov, zato v nadaljevanju sledi zgolj splošen pregled najbolj razširjene uporabe nekaterih izrazov, ki so pomembni za nadaljnjo obravnavo diskriminacije glede etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije. Ob tem je za obravnavano tematiko etnične diskriminacije najpomembneje, v katerih identitetah se ljudje prepoznajo oziroma so prepoznani.

Terminološke zagate

Izvorni grški pomen besede *ethnos* (ljudstvo) je označeval temeljno človeško skupino, ne pa podskupine. *Ethnikos* je označeval Druge, brezverce, pogane (Eriksen 1996: 28). In vendar besedo številni avtorji uporabljajo v smislu jezikovne, kulturne, verske ali kake druge manjšine. Večjo pripravljenost za razumevanje etničnosti v njenem izvornem pomenu (pripadnost, temelječa na subjektivnem verovanju v skupni izvor, prednike) so pokazali raziskovalci in raziskovalke, ki so delali na globalnih primerjalnih študijah. »Etničnost pomeni skupno potomstvo (*sic!*), ki je ali resnično ali domnevno, toda tudi v drugem primeru mora mit potrditi več generacij, ki imajo skupno zgodovino« pravi Pierre L. van den Berghe (1991: 81).

V raziskavah etničnosti zaznamo dva tokova. Prvi etničnost razume kot nekaj danega – v skladu z mišljenjem, da stanja, v katerem bivamo, ni mogoče spremeniti. Anthony D. Smith privržence te opredelitve označuje kot primordialiste. Drugi tok – po Smithu heraklitovci – pa verjame v to, da je sama etničnost postala zelo spremenljiva in nepomembna postavka (Smith 1991). Primordialisti trdijo, da so etnične vezi trajne in da je etničnost ena tistih stvari, ki se skozi različna obdobja zgodovine ponavljajo. Ni še bilo obdobja v človeški zgodovini, ko bi etničnost povsem izginila. »Šele ko začnemo etničnost preučevati glede na etnične mite, simbole, spomine in vrednote, lahko razumemo dinamični in ekspresivni značaj etnične identitete in vzrok za njen dolgoročni vpliv na človeške zadeve, ne glede na to, da se spreminjata tako njena vsebina kot tudi pomen« (prav tam: 55). Stališče, da je etničnost globoko zakoreninjena povezanost, pogosto označena za primordialistično, je najprej razvil Max Weber. Etnične skupine ni razlikoval od naroda, čeprav je poudaril, da občutek etnične solidarnosti sam po sebi naroda še ne naredi. Zavest o etnični solidarnosti se namreč pojavi mnogo prej. Narod je torej nekakšna »samozavestna etnična skupina« (Rizman 1991: 18). Narod se spozna kot tak sam, etnična skupina pa še potrebuje zunanje Druge, da se razloči od njih.

V nasprotju s primordialističnim pojmovanjem etničnosti jo ima »instrumentalistično« pojmovanje za nekaj manipulabilnega, spremenljivega, situacijskega in subjektivnega. Vodilni predstavnik tega prepričanja je norveški antropolog Fredrik Barth, njegova opredelitev etničnosti pa velja za klasično (glej na primer Barth 1996). Predlagal je družbeni interakcijski model etnične identitete. Etničnost opredeljuje subjektivno kot kar koli, kar »domorodci« pač rečejo, da je. Ne predpostavlja trdnega bistva skupine, temveč ga zanima zaznava njenih članov, ki jih razlikuje od drugih skupin (van den Berghe 1991: 83; Armstrong 1991: 41). Barthov pristop implicira, da »skupine same sebe ne definirajo z nanašanjem na lastne značilnosti, ampak z izključevanjem, torej s primerjanjem s 'tujci'« (Armstrong 1991: 42). Čustva skupinske identitete so izključevalna. Od značilnosti, ki jih skupina pripisuje drugim, je odvisno, kako bo razumela samo sebe. Definiranje prek izključitve omenjajo tudi antropološki zgodovinarji in lingvisti.

V znanstveni skupnosti obstaja univerzalno soglasje o odločilnem položaju knjige iz leta 1969 *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Etnične skupine in meje: družbena organizacija kulturne razlike), ki jo je uredil Fredrik Barth. Splošno soglasje je, da ima to delo status ustanovnega dela, ki je razvilo teoretsko paradigmo in model etničnih skupin, na katerih temelji študij etničnosti vse do danes. Najnovejša študija pa trdi, da sploh ni tako, saj so se Barth in sodelavci zgolj opirali na predhodno delo avtorjev, ki so objavljali že prej. Marek Jakoubek (2022) opozarja, da teoretična stališča, ki so jih v slavni knjigi predlagali Barth in njegovi sodelavci, sploh niso bila nova, niti jih sodobniki niso obravnavali kot nove. Knjiga *Ethnic Groups and Boundaries* je dobila status prelomnega dela, ki je šele pozneje ustanovilo novo dobo antropološkega preučevanja etničnosti, in to ne zaradi rezultatov, ki jih je knjiga zares dala, temveč predvsem zaradi navedb o prispevku tega dela k študiju etnične pripadnosti, ki jih je podal njen urednik Fredrik Barth v svojem znamenitem »Uvodu«. Ta konceptualizacija zgodovine etničnih študij je bila zahvaljujoč ogromnemu vplivu Barthove knjige postopoma sprejeta in rezultati vsega dela, ki je bilo predhodno opravljeno na področju etničnih študij, so bili zajeti v amnezijo, ki se nadaljuje vse do danes (Jakoubek 2022). To morda na videz nerelavantno opombo navajamo zaradi pomena družbeno-zgodovinske kontekstualizacije za razvoj znanstvenih konceptualizacij. V pronicljivi študiji sprege politične moči z določenimi akademskimi pozicijami Irena Šumi na primer opozori:

> »na način, ki je mestoma kar karikatura zahodnega diskurza, se je v slovenskih manjšinskih študijah uveljavila taka raba terminologije, ki je analitske kategorije npr. 'etnične skupine' (in celo 'etnosa/etnije'), 'etničnih meja' ter 'etnične identitete', kratkomalo izenačila s koncepti 'narodne manjšine', '(krivične) državne meje' in 'narodno zavednostjo' in jih tudi rabi sinonimno; celotna problematika, narodnostno ali manjšinsko vprašanje, pa je bila, kot rečeno, izenačena z etničnimi študijami« (Šumi 2000b: 267).

O etničnosti lahko govorimo, kadar je med člani in članicami skupin vsaj minimalen stik (Eriksen 1996). Etničnost je relacijska in situacijska ter se

nanaša na »trajno razmerje med bolj ali manj zamejenimi skupinami ali družbenimi kategorijami, ki se razumejo kot kulturno različne od drugih« (Eriksen 2012: 1). V vsakdanji rabi se namesto izrazov etnija, etnična skupina in etničnost uporabljajo tudi izrazi ljudstvo ali narod oziroma narodnost, kot osebno okoliščino opredeljuje tudi ustava (URS 1991). Tu spet trčimo ob problem razumevanja. Narodnost je izraz, ki se v slovenščini pojavlja že vsaj od 19. stoletja, ko se je pojavljal v povezavi z narodno zavestjo in slovenskim jezikom (glej na primer Cerjak 1899). Narodnost torej pomeni pripadnost narodu – čeprav recimo Kovačič to besedo opredeli v smislu narodne manjšine znotraj države (2005: 215). Kot piše Kržišnik Bukić, je »termin etnosa« torej lahko vsebinsko tudi širši pojem, ki je »omejen na tisto potencialno kulturološko substanco, ki se v določenih družbenih okoliščinah razvije v družbeno danost, oziroma družbeni pojav dolgega trajanja, ki ga imenujemo narod« (2007: 112).

Enega ključnih teoretikov nacionalizma, Anthonyja D. Smitha, ki je samega sebe poimenoval »etnosimbolist«, je zanimala predvsem analiza izvora in rodoslovja narodov. Poudarjal je koncept *etnije* (uporabljal je izraz *ethnie*, ki ga je povzel iz francoščine in kot takega vnesel v angleščino) in se osredinjal na preučevanje »razlik in podobnosti med sodobnimi nacionalnimi enotami in čustvi ter kolektivnimi kulturnimi enotami in čustvi prejšnjih obdobij, tistih, ki jih bom poimenoval etnija« (Smith 1986: 13). Razliko med etnijami in narodi je videl v tem, da so omejeno ozemlje, enoten pravni in ekonomski sistem ter javna kultura elementi, ki jih imajo narodi, etnijam pa to manjka (Smith 1998: 196). Za Smitha so etnije kulturne skupine, veliko starejše od narodov, na katerih narodi temeljijo. Služijo kot že obstoječe meje za sodobne narode, ki se oblikujejo v njih. Smithovo poudarjanje pomena etničnosti je odgovor na modernistični pristop, ki je postal široko sprejet v zadnjih desetletjih: »Vsi se strinjajo, da so narodi zgodovinsko oblikovani konstrukti« (Brubaker 1999: 15). Smithovo etnijo bi lahko razumeli kot narod, kot družbeno skupino, ki je prepričana o svoji specifični kulturni identiteti, vendar še ne izraža zahtevka po ločeni državnosti.

Za namen pričujoče publikacije je dovolj, če sklenemo, da gre pri etničnosti za kategorizacijo oziroma (pripisano) identiteto, ki posamezno družbeno skupino opredeljuje na podlagi skupne kulture in ponavadi tudi jezika. V tem smislu – in za slovenski kontekst – je pravzaprav nerazločljiva od naroda, zato etničnost in narodnost tukaj uporabljamo kot sopomenki.

Tudi beseda nacionalnost ima dvojni pomen. Po eni strani gre za državljanstvo, saj nacionalnost opisuje, kateri državi kdo »pripada«, po drugi strani se pod nacionalnostjo lahko razume tudi »družbeno skupino, ki se ima za etnično manjšino in ki zase ne terja nič drugega kot položaj avtonomne skupnosti« (Alter 1991: 233). Bori se torej za politično in kulturno avtonomijo v že obstoječi državi, v kateri živi. Na pomen razlikovanja med pojmi opozarja že Rudi Rizman (1991), urednik prvega zbornika o etnonacionalizmu v slovenskem prostoru in pomemben soustvarjalec akademskega osmišljanja pojavov nacionalizma. Podrobnejšo analizo podaja tudi Kovačič (2005: 220–221), ki zapiše, da sta tako narod kot tudi nacija »kolektivni identiteti«, vendar imata različna merila za vključevanje članic in članov – pri naciji »je kriterij za vključevanje formalen in ga je mogoče pravno normirati«, za narod pa so pomembna različna domnevno objektivna merila, na primer jezik in skupna kultura.

V slovenščini se znajdemo še pred dodatno zagato razlikovanja med etnijo (etnično skupino) in narodom, saj gre v teorijah nacionalizma, objave katerih prevladujejo v anglosaških jezikih, v osnovi zgolj za razlikovanje med etnijo in nacijo. Izraz »nacija« je povezan z državo, s politično razsežnostjo nacionalizma in s časovno začrtanim obdobjem modernosti, zato na primer v angleščini jasne razločitve med nacijo in moderno nacionalno državo pravzaprav ni, kar izraža zgodovinsko izkušnjo oblikovanja nacije, ki je sledila teritorialnemu, političnemu načelu. Za tisto, čemur v slovenščini ponavadi rečemo narod, redkeje etnija, pa se v tuji literaturi uporablja najpogosteje kar francoska *ethnie* oziroma poangležena *ethny* (glej Smith 1986; van den Berghe 1987). Spet drugi jeziki, na primer nemščina, poznajo razlikovanje med zloženkami *Staatsnation* in *Kulturnation* (glej na primer Meinecke 1970) oziroma tudi *Volksnation*, ki naj bi pomenila povezanost skupnosti na podlagi mitov o skupnem izvoru. *Kulturnation* je izraz zamišljanja določene skupnosti s pomočjo mita skupne kulture, *Staatsnation* pa temelji na državljanstvu (Yuval-Davis 2000). Prav ta razlika je osnovnega pomena tudi v slovenščini, ki vsebuje več izrazov za opis skupinske pripadnosti: »ljudstvo«, »etnija«, »narod« in »nacija«. Dejansko gre za poslovenjene tujke, saj tako »etnija« kot tudi »nacija« izražata preslikavo iz drugih jezikovnih okolij, v besedi »narod« pa najdemo odsev izvora skupinskih poimenovanj zamišljenih skupnosti, ki naj bi delile nekatere skupne lastnosti in posebnosti, ki so »na-rojene«, torej »vrojene«, »po naravi dane«, »naravne«, prav to pa onemogoča pripoznanje »pripadnosti« vsem »prišlekom«. Medtem ko nacije nastanejo skozi funkcioniranje nacionalne države in njenih institucij, skozi skupno politično življenje znotraj istega političnega sistema – pripadnost naciji je torej elektivna, naj bi šlo pri narodih za duh skupnosti, ki temelji na skupnem ozemlju, dediščini, jeziku, religiji, zgodovini, kulturi itn.; pripadnost je potemtakem »dana« (Bajt 2010).

Ključno je poudariti, da nobeden od obravnavanih pojmov nima zgolj ene opredelitve, temveč so teoretičarke in teoretičarji v svojem

razumevanju lahko celo na povsem nasprotnih bregovih. Za razumevanje procesov izključevanja in neenake obravnave je povedna opredelitev naroda kot »zamišljene skupnosti« (Anderson 1991), še pomembnejši pa poudarek, da je bolj kot to, kar je, pomembno, kaj ljudje verjamejo, da je, zato je »podzavestna vera v ločeni izvor in evolucijo skupine« pomembna sestavina »nacionalne psihologije« (Connor 1994: 93). S tem Walker Connor poudarja, da je bistvo naroda nedoločljivo, neujemljivo, pa vendar gre za močno psihološko vez, ki »pripadnike« povezuje in ločuje od drugih narodov. Connorjev opis lahko uporabimo tudi pri definiranju tu obravnavanih pojmov etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije. Še tako natančna znanstvena utemeljitev nujnosti preseganja ozko določenih in izključujočih klasifikacij ter tipizacij ne more zanikati dejstva, da se večina ljudi še vedno prepoznava v smislu »pripadnosti« posamezni etnični, kulturni, narodni in jezikovni skupnosti oziroma da so posameznice in posamezniki diskriminirani na podlagi pripisanih skupinskih identitet. In ker je tudi znanost (lahko) rasistična (Eze 1997; Marks 2019), je zbiranje podatkov o neenakosti na podlagi obravnavanih osebnih okoliščin kar trd oreh.

2

ZAKONODAJNI OKVIR

Protidiskriminacijski okvir Evropske unije

> »Evropska unija temelji na načelih prostega pretoka ljudi, kapitala, dobrin in storitev. Izvajanje teh načel pa je oteženo, če v državah članicah niso spoštovana pravila enakosti oziroma prepovedi diskriminacije. Če so ljudje obravnavani različno na osnovi osebnih okoliščin in so posledično diskriminirani, potem prost pretok ljudi, kapitala, dobrin in storitev ni več mogoč. Zato je Evropska unija sprejela vrsto antidiskriminacijskih ukrepov, ki so zavezujoči za vse članice, tudi za Slovenijo.« (Kogovšek in Petković 2007: 32)

Na evropski ravni so nastavki že od 50. let 20. stoletja, saj je bila leta 1950 sprejeta Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki vsebuje 14. člen o prepovedi diskriminacije. Najprej se je uveljavila prepoved diskriminacije na podlagi spola pri zaposlovanju. Varstvo pred diskriminacijo se je torej začelo razvijati na razsežnosti enakih možnosti žensk in moških, in to je bila podlaga za nove direktive, ki so sledile strukturi o spolu in dodale nove okoliščine. Leto 2000 je bilo prelomno v boju proti etnični diskriminaciji na ravni Evropske unije, saj sta bili sprejeti dve protidiskriminacijski direktivi, ki še danes veljata za zakonska stebra pri preprečevanju diskriminacije v državah članicah. Prva je bila Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost (Direktiva o

rasni enakosti), druga pa Direktiva Sveta 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu (Direktiva o enakosti pri zaposlovanju). Direktiva o rasni enakosti ima širši doseg, saj prepoveduje diskriminacijo na podlagi rase ali narodnosti na več področjih življenja. Poleg zaposlovanja in dela je diskriminacija med drugim prepovedana na področju izobraževanja, socialne varnosti, vključno z zdravstvenim varstvom ter dostopom do dobrin in storitev, ki so na voljo javnosti. Podlaga za ti dve direktivi je v Pogodbi o delovanju Evropske unije, ki v 10. členu določa: »Pri opredeljevanju in izvajanju svojih politik in dejavnosti si Unija prizadeva za boj proti diskriminaciji na podlagi spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti.« V naslednjih letih je prihajalo do poskusov sprejetja horizontalne direktive, ki bi prepovedala diskriminacijo zaradi vere in drugega prepričanja, invalidnosti, starosti in spolne usmerjenosti tudi na drugih področjih življenja, vendar doslej ti napori niso dali rezultatov.

V Sloveniji je bil z namenom prenosa obeh direktiv v domačo zakonodajo najprej leta 2002 z namenom delnega prenosa obeh direktiv sprejet Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1), celovito pa je direktivi prenesel leta 2004 sprejet Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (ZUNEO), ki ga je v letu 2016 nadomestil Zakon o varstvu pred diskriminacijo (ZVarD). V obeh primerih se je slovenski zakonodajalec odločil za sprejem horizontalnih predpisov in je tako v Sloveniji prepovedana diskriminacija zaradi katere koli osebne okoliščine na različnih področjih družbenega življenja. Z omenjeno zakonodajo so bili prepovedani posredna in neposredna diskriminacija, nadlegovanje, navodila za diskriminacijo, pozivanje k diskriminaciji, viktimizacija in tudi hujše oblike diskriminacije, kar vključuje večkratno diskriminacijo, množično diskriminacijo, dolgotrajno oziroma ponavljajočo se diskriminacijo ter diskriminacijo, ki vsebuje ali bi lahko vsebovala težko popravljive posledice za diskriminirano osebo glede povzročitve škode njenemu pravnemu položaju, pravicam ali obveznostim, zlasti če je storjena v razmerju do otrok ali drugih slabotnih oseb.

Že ob sprejemu omenjenih protidiskriminacijskih direktiv v letu 2000 se je na ravni Evropske unije začelo spodbujanje ukrepov za preprečevanje in boj proti diskriminaciji. V istem letu je Svet EU sprejel šestletni akcijski program za boj proti diskriminaciji, ki je med cilje uvrstil tudi izboljšanje razumevanja »z diskriminacijo povezanih problemov s tem, da se izboljša poznavanje tega pojava in da se ocenjuje učinkovitost politik in praks« (UL 2000). Za dosego ciljev pa je med ukrepi predvideval tudi analiziranje z diskriminacijo povezanih dejavnikov, tudi s pomočjo raziskav in z določitvijo kvalitativnih in kvantitativnih kazalnikov in standardov, v skladu z domačo zakonodajo in prakso, ter z ovrednotenjem učinkovitosti in vplivov protidiskriminacijske zakonodaje in prakse ter učinkovitim razširjanjem rezultatov.

Na ravni Evropske unije se torej že od začetkov uporabe protidiskriminacijske zakonodaje spodbujajo študije o metodoloških pristopih ter virih informacij in podatkov, ki lahko osvetlijo položaj posameznih družbenih skupin ter morebitni vpliv diskriminacije na njihov položaj na posameznih življenjskih področjih in posledično na njihov sicerščnji položaj v družbi. Razprave prav tako zajemajo uporabnost takih podatkov in analiz pri načrtovanju učinkovitejših politik ter ukrepov za preprečevanje diskriminacije, sprejemu posebnih ukrepov za izboljšanje položaja družbenih skupin, izpostavljenih diskriminaciji, ter tudi pri spremljanju učinkov sprejetih politik in ukrepov (glej na primer Krizsán 2001; Simon 2004; Mannila 2005; Makkonen 2007a, b).

Zbiranje podatkov o rasni oziroma etnični diskriminaciji je še zlasti pomembno za senzibilizacijo javnosti in oblikovalcev politik glede obsega in narave diskriminacije ter s tem povezanih krivic, kot tudi za načrtovanje pozitivnih ukrepov in drugih protidiskriminacijskih ukrepov. Poleg tega lahko podatki pomagajo različnim organizacijam zagotoviti, da so njihove politike v skladu z zakonodajo o enaki obravnavi, uporabljajo pa se tudi za sodne postopke pri dokazovanju ali izpodbijanju obtožb diskriminacije (Wrench 2011: 1716).

Podatki o enakosti

Za podatke, ki so pomembni za varstvo pred diskriminacijo, tudi na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalne ali verske pripadnosti, ter spremljanje položaja posameznih ranljivih družbenih skupin, se je na ravni Evropske unije uveljavila besedna zveza podatki o enakosti (angl. *equality data*). Obstaja tudi Evropski priročnik o podatkih o enakosti, ki je namenjen širši javnosti ter še zlasti tistim, ki so vključeni v preseganje diskriminacije in pospeševanje enakega obravnavanja, podprto z zanesljivimi in kakovostnimi podatki, kar vključuje odločevalce, javne uslužbence, organe za enakost, nevladne organizacije in seveda družbene skupine, izpostavljene diskriminaciji (Makkonen 2016). Priročnik opredeljuje podatke o enakosti kot katero koli informacijo, ki je lahko koristna za opis in analizo enakosti, pri čemer so informacije lahko kvantitativne ali kvalitativne. Poudarek je na statistikah o enakosti, torej agregiranih podatkih, ki lahko odražajo neenakosti in njihove vzroke ali učinke v družbi.

Tudi podatki, sicer zbrani za druge namene, se lahko uporabijo za namen spremljanja enakosti. Kot je opredeljeno v priročniku, imajo lahko podatki o enakosti več namenov.

1. *Oblikovanje in izvajanje politik*: relevantni in zanesljivi podatki so potrebni za identifikacijo neenakosti na posameznih področjih družbenega življenja in oblikovanje ukrepov za odpravljanje teh neenakosti, pri čemer so to lahko tako zakonodajne spremembe kot tudi uvedba politik in ukrepov, ki učinkovito obravnavajo obstoječe neenakosti.
2. *Ugotavljanje in dokazovanje, da je do diskriminacije prišlo*: pri delovanju javnih organov in sodne oblasti je preudarna uporaba kakovostnih in zanesljivih empiričnih podatkov lahko podlaga za sklepanje na obstoj diskriminatornih učinkov posameznih ukrepov oziroma manj ugodnega položaja posameznic in posameznikov oziroma posameznih skupin, kar je lahko posledica sprejetih politik in ukrepov.
3. *Spremljanje uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ne glede na osebne okoliščine posameznic in posameznikov*: kakovostni in zanesljivi podatki so nujno orodje za oceno položaja posameznih družbenih skupin in stanja na posameznih področjih družbenega življenja tako za državne oblasti, specializirane organe, kot so ombudsmani in organi za enakost, kot tudi za mednarodne organe, ustanovljene za spremljanje uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.
4. *Širša korist*: zanesljivi podatki so lahko koristni tudi za podjetja, sindikate in druge organizacije, ki želijo zagotoviti, da je njihovo delovanje v skladu z obstoječo protidiskriminacijsko zakonodajo, kot tudi za vse tiste, ki želijo snovati ozaveščevalne in komunikacijske aktivnosti na podlagi kakovostnih znanstvenih raziskav in podatkov, saj so ti zanesljiva podlaga za opozarjanje na neenakosti v družbi in za učinkovito izvajanje takih aktivnosti (Makkonen 2016: 19–22).

Viri podatkov o enakosti so lahko različnega tipa in temeljijo na različnih metodah zbiranja podatkov. Glede na to, kdo podatke zbira, se ti lahko razvrstijo na uradne podatke, ki jih zbirajo in obdelujejo različni javni organi in agencije, in neuradne podatke, ki jih lahko zbirajo na primer sindikati, delodajalci, raziskovalne ali nevladne organizacije. V idealnem primeru bi za ugotovitev o razsežnosti neposredne diskriminacije v družbi, družbenih skupinah, najbolj izpostavljenih diskriminaciji, ter o področjih

družbenega življenja, na katerih je diskriminacija najbolj prisotna, zadoščal en sam vir oziroma ena sama vrsta virov, in sicer podatki o pritožbah, ki jih prejmejo in obravnavajo pristojni državni organi (na primer organi za enakost, ombudsmani, inšpektorati ali sodišča), pod pogojem, da so prav vsi primeri diskriminacije tudi prijavljeni in ustrezno obravnavani. Iz različnih razlogov ni tako in število pritožb zato ne odraža dejanske razsežnosti diskriminatornih praks v družbi. Možno je na primer, da osebe, ki so bile izpostavljene diskriminaciji, niso prepričane o obstoju diskriminacije, ne vedo, na kateri organ se obrniti, ali pa tem organom ne zaupajo, gojijo nizka pričakovanja in se sprijaznijo, da pripadnost posamezni družbeni skupini vključuje tudi neenak družbeni položaj. Navsezadnje lahko obravnave primerov diskriminacije s strani pristojnih organov tudi odražajo prevladujoča družbena mnenja ali predsodke do izpostavljenih družbenih skupin (glej na primer Wrench 2005: 61; Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights 2012). V takih primerih so neuradni podatki o konkretnih primerih diskriminacije, ki jih zberejo druge organizacije, vključno z nevladnimi, zelo koristen instrument in dopolnilo uradnim, saj v številnih primerih osebe, ki so utrpele diskriminacijo, lažje zaupajo na primer nevladnim organizacijam in se posledično odločijo, da o tem poročajo njim (glej na primer ZARA 2019).

Vendar pa diskriminatorni učinki praks neenakega obravnavanja na pripadnice in pripadnike posameznih družbenih skupin pogosto niso posledica individualnih dejanj posameznih oseb, temveč so razlogi za slabši položaj družbenih skupin v kompleksnih družbenih procesih in so strukturne narave. Za opazovanje in razumevanje kompleksnih procesov in njihovih učinkov, med katere nedvomno spada tudi področje diskriminacije, sploh zaradi pogoste nevidnosti in nezmožnosti opazovanja diskriminatornih praks v vsakdanjem življenju, je zato priporočljiv metodološki pluralizem, to je uporaba različnih metod zbiranja in analize podatkov o enakosti, tako kvantitativnih kot tudi kvalitativnih. Tako prvi kot tudi drugi metodološki tip imata svoje prednosti in pomanjkljivosti. Za kvantitativne metode je na primer značilen zajem večjega števila enot opazovanja, možnost posploševanja, ponovljivost in preverljivost (tj. zanesljivost pridobljenih podatkov), vendar ne zajamejo nujno inherentne »resnice« oziroma »pomena« opazovanega procesa. Za kvalitativne metode je značilno nasprotno, da se namreč poglobljeno osredinijo na manjše število enot opazovanja. Tu je možnost posploševanja pridobljenih podatkov pomembno zmanjšana, vendar je poudarek na interakcijah med posameznicami in posamezniki ter njihovi interpretaciji pomena interakcij v konkretnih življenjskih praksah (to je pridobivanje veljavnih podatkov). Kvantitativne metode tako lahko podajo numerično vrednost

individualnim izkušnjam diskriminacije na primer na področju zaposlovanja ali pri najemu stanovanj: določeno število (delež) ljudi je v določeni populaciji in v določenem obdobju poročalo o izkušnjah diskriminacije. Vendar te metode v nasprotju s kvalitativnimi postopki le stežka ugotovijo, da morebitne diskriminatorne prakse lahko izvajajo tudi delodajalci ali lastniki stanovanj, ki so sicer naklonjeni posameznim družbenim skupinam (na primer pripadnikom etničnih manjšin, beguncem), vendar njihove prakse odsevajo bojazen, da bodo izgubili stranke ali pa bodo deležni negodovanja s strani sosedov (Payne in Payne 2004; Wrench 2005).

Kar zadeva kvantitativne podatke, med najpomembnejše uradne vire, ki vključujejo podatke o rasni, etnični ali verski pripadnosti posameznikov oziroma posameznic, ali pa vsaj posredne spremenljivke, kot so država rojstva ali državljanski status, spadajo: popisi prebivalstva; administrativni registri (na primer register prebivalstva, register brezposelnih oseb in druge zbirke podatkov, ki jih vodijo javni organi in agencije); uradne ankete (na ravni EU in tudi v Sloveniji se na primer izvajajo ankete Aktivno in neaktivno prebivalstvo – *Labour Force Survey* in Raziskovanje o dohodkih in življenjskih pogojih – *Statistics on Income and Living Conditions*); administrativni registri o prejetih pritožbah in obravnavanih primerih (Makkonen 2016: 32–33). Tako zbrani uradni podatki se lahko uporabijo za več namenov, na primer za oblikovanje vzorcev za specializirane raziskave; za oblikovanje in spremljanje kazalnikov enakosti, ki merijo položaj posameznih skupin na različnih področjih družbenega življenja, učinke politik in ukrepov (za to se lahko uporabijo socioekonomski statistični podatki, kot so na primer podatki o stopnji aktivnosti oziroma neaktivnosti, stopnji brezposelnosti, izobrazbi, tveganju revščine); za namen nadaljnjih raziskav o (ne)enakostih s pomočjo na primer večkratne regresijske analize in podobno (prav tam: 51). Kadar gre za oblikovanje in spremljanje kazalnikov, se ti lahko oblikujejo kot procesni kazalniki ali kazalniki izida, kot je to predlagal Urad visokega predstavnika Združenih narodov za človekove pravice. Prvi so kazalniki, ki omogočajo spremljanje uresničevanja posameznih ukrepov (na primer število oseb, vključenih v posamezne ukrepe, število izvedenih aktivnosti), drugi tip kazalnikov pa se nanaša na izide ukrepov in dejanski položaj posameznih družbenih skupin na posameznem področju življenja oziroma meri učinke ukrepov (na primer zmanjšanje brezposelnosti znotraj družbene skupine, ki jo zajemajo ukrepi, višji izobraževalni dosežki in podobno) (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights 2012).

Med anketami, ki se izvajajo na ravni Evropske unije in vključujejo Slovenijo, so pomembne tudi ankete o diskriminaciji v sklopu raziskave

Eurobarometer in specializirana raziskava o manjšinah in diskriminaciji v Evropski uniji, ki jo je že dvakrat izvedla Agencija Evropske unije za temeljne pravice (FRA 2017). Tovrstne ankete, ki raziskujejo zaznave diskriminacije, sploh pa slednja, ki vključuje raziskavo izpostavljenosti diskriminaciji oziroma viktimizaciji, tudi spadajo med zelo pomembne znotraj korpusa orodij za raziskavo razsežnosti diskriminacijskih praks v družbi.

Protidiskriminacijski okvir v Sloveniji

Tako kot v drugih evropskih državah spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji zagotavlja ustava, po kateri so dodeljene vsakomur, ne glede na narodnost, »raso«, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, materialno stanje, rojstvo, izobrazbo, socialni status, invalidnost ali katero koli drugo osebno okoliščino (URS 1991). Ker je praksa pokazala, da ustava varuje pred diskriminacijo le formalno, je bilo v zadnjih letih sprejetih več zakonov, med njimi Zakon o varstvu pred diskriminacijo (ZVarD), ki je namenjen preprečevanju in odpravljanju diskriminacije na podlagi vseh osebnih okoliščin, zapisanih v ustavi.

Tudi nekateri drugi zakoni zagotavljajo enako obravnavo določenih skupin oziroma se osredinjajo na eno osebno okoliščino. Zakon o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM) je namenjen zagotavljanju enakosti med moškimi in ženskami, pri čemer se pod njegovimi cilji izrecno navaja izboljšanje položaja žensk. Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (ZZRZI) prepoveduje diskriminacijo na podlagi osebnih okoliščin invalidnosti in določa več pozitivnih ukrepov, kot so kvote za zaposlovanje invalidov; Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI) pa pokriva več področij, zadeva dostopnost, deloma prenaša določbe Konvencije o pravicah oseb z invalidnostmi, ima opredelitve diskriminacije in podobno. Poleg tega nekateri zakoni zagotavljajo enako obravnavanje na posameznih področjih družbenega življenja. Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1) varuje pred diskriminacijo pri izbiri kandidatk oziroma kandidatov za delovno mesto in med delovnim razmerjem ter določa izjemne primere, ko je dovoljeno neenako obravnavanje na podlagi osebnih okoliščin, če je to nujno za opravljanje dela, tj. če je posamezna osebna okoliščina bistven in odločilen pogoj za delo (tak primer bi recimo bila judovska veroizpoved za delovno mesto rabina ali znanje romskega jezika v vrtcih za romske otroke). Poleg tega je diskriminacija oziroma kršitev enakopravnosti kazniva po Kazenskem zakoniku (KZ-1), nekateri

diskriminatorni prekrški pa se sankcionirajo po 20. členu Zakona o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1).

V Sloveniji posebnega zakonskega okvira za zbiranje podatkov o enakosti ni. Veljavni Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1), ki ureja zbiranje in obdelavo osebnih podatkov, opredeljuje podatke o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu in verskem prepričanju kot občutljive osebne podatke, ki se lahko obdelujejo le v določenih primerih. Med drugim se lahko obdelujejo, če je posamezna oseba za to podala izrecno osebno privolitev, ki je praviloma pisna, v javnem sektorju pa tudi določena z zakonom, pa tudi če tako določa drug zakon zaradi izvrševanja javnega interesa. V Sloveniji je torej ureditev zelo restriktivna in se podatki brez izrecne zakonske podlage v javnem sektorju ne smejo obdelovati, pri čemer pa ta prepoved ne velja zunaj javnega sektorja, kadar posamezna oseba izrecno privoli v obdelavo podatkov. Ob tem je na mestu opomba, da v času pisanja besedila velja še ZVOP-1, v zakonodajni postopek pa je že bil poslan ZVOP-2, ki bo omogočal zbiranje podatkov o enakosti (prek obdelave osebnih podatkov, na primer z anonimizacijo).

V primerjalni perspektivi se prakse pridobivanja podatkov o enakosti v državah članicah Evropske unije kažejo kot različno razvite. Raziskava iz leta 2017, ki je preučevala pravne okvire in vzpostavljene mehanizme zbiranja takih podatkov v EU28, je pokazala, da ima Združeno kraljestvo najboljšo in najkompleksnejšo infrastrukturo za zbiranje podatkov o enakosti, sledita mu Finska in Nizozemska. To so tudi edine države, ki so opredeljene kot države, ki imajo uspešne sisteme zbiranja podatkov o enakosti. Tem državam sledita še Irska in Portugalska s solidnimi mehanizmi zbiranja podatkov. Na splošno je samo devet držav uvrščenih nad povprečje EU28, pri tem pa je Slovenija prepoznana kot ena od treh držav z najšibkejšimi sistemi zbiranja podatkov o enakosti (Huddleston 2017: 3). Na nezadovoljivo stanje, ki ga je potrdila omenjena raziskava, že leta opozarjajo tudi mednarodni organi, ki spremljajo uresničevanje človekovih pravic in pravic manjšin. Med zadnjimi se je o tem izrekla Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) v svojem poročilu o stanju v Sloveniji iz leta 2019, ki je opozorila, da imajo oblastni organi močne zadržke glede zbiranja razčlenjenih podatkov o enakosti za namen boja proti rasni diskriminaciji. Toda komisija je ugotovila tudi, da

> »v okviru nekaterih raziskovalnih projektov nevladnih organizacij in akademskih krogov, ki so bili financirani iz javnih sredstev, so bili kljub temu zbrani nekateri podrobni podatki o ranljivih skupinah, čeprav so bili ti anonimizirani. To kaže, da je varovanje osebnih podatkov pri zbiranju razčlenjenih podatkov mogoče izvajati na način, ki ga uporabljajo organi oblasti pri popisih ali v okviru drugih metod, s katerimi pridobijo podatke o spolu, starosti in drugih značilnostih.«

Komisija je zato znova priporočila,

> »naj organi oblasti zberejo razčlenjene podatke o enakosti za namene boja proti rasni diskriminaciji. Po potrebi morajo organi oblasti podati zakonodajno pojasnilo, s katerim se zagotovi, da se podatki v vseh primerih zbirajo ob upoštevanju standardov o varstvu podatkov, vključno z načeli zaupnosti, informiranega soglasja in prostovoljne samoidentifikacije« (ECRI 2019: 19–20).

Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1) je bil sprejet v letu 2004 in je tako popis prebivalstva iz leta 2002 zadnja velika statistična raziskava, ki je beležila etnično oziroma versko pripadnost posameznic in posameznikov v Republiki Sloveniji. S tem popisom so na primer še zadnjič bili pridobljeni podatki o ekonomski aktivnosti in doseženi izobrazbi glede na etnično oziroma narodno pripadnost ter versko pripadnost (Šircelj 2003). Silberman s sodelavci (2007: 6) na primeru Francije opiše, kako »duh republikanizma tako prežema državne prakse, da vladni podatki ne vsebujejo vprašanj o etnični ali rasni samoklasifikaciji, kar je v močnem nasprotju s prakso popisa prebivalstva v ZDA«. Ob tem evropske institucije za človekove pravice v okviru izvajanja protidiskriminacijskih politik pozivajo k vnovičnemu premisleku o izbiri »barvno slepih« statistik (Simon 2012), katerih del je tudi Slovenija. Najbolj popisan je primer odsotnosti statistik v primeru romske populacije, v zadnjem času se sliši vse več glasov tudi glede pomanjkljivega spremljanja (ne)uspešnosti priseljenih otrok v šolah (glej na primer Sedmak idr. 2022).

Podatkov o enakosti, tudi o razsežnostih diskriminacije na rasni, etnični, nacionalni ali verski osnovi, je v Sloveniji malo. To velja tudi za področja, na katerih se sprejemajo politike in ukrepi za izboljšanje položaja posameznih skupin prebivalstva. Kot primer lahko navedemo Nacionalni program ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome (NPUR) za obdobje 2017–2021, ki je ključni nacionalni dokument politik ukrepanja, usmerjenih v izboljšanje položaja pripadnic in pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji na različnih področjih življenja (na primer pri izobraževanju, zaposlovanju, bivanjskih razmerah in dostopu do stanovanja). To je tudi edini dokument v državi, ki tako obravnava potrebe posamezne etnične skupnosti. Ta dokument tako navaja, da nekatere ustanove (na primer Zavod RS za zaposlovanje, šole, centri za socialno delo) sicer razpolagajo z nekaterimi

podatki, vendar pa v Sloveniji »konkretnih podatkov, ki bi prikazovali napredek na področju položaja pripadnic in pripadnikov romske skupnosti in njihove večje socialne vključenosti od sprejetja NPUR 2010–2015 do danes, nimamo in jih skladno z ustavno ureditvijo in zakonskimi normami na področju varstva osebnih podatkov tudi ne zbiramo« (Vlada Republike Slovenije 2017: 6). Ovrednotenje prvega leta izvajanja ukrepov iz omenjenega programa je tako opozorilo na pomanjkanje ustreznih podatkov za celovito spremljanje položaja romskega prebivalstva in merjenje učinkov izvedenih ukrepov. Kar zadeva kazalnike, kot so predvideni v programu, je ovrednotenje ugotovilo, da večinoma prevladujejo procesni kazalniki, s katerimi se spremlja na primer število vključenih v posamezen ukrep oziroma aktivnost ali število izvedenih aktivnosti (izobraževanj, delavnic, posvetov), umanjkajo pa kazalniki drugega tipa (kazalniki učinkov oziroma izida), ki merijo spremembo dejanskega položaja romskega prebivalstva na posameznih področjih življenja in s tem tudi učinke posameznih ukrepov. Ovrednotenje je tudi opozorilo na dejstvo, da so relevantni podatki še zlasti potrebni za spremljanje položaja skupin, ki se spopadajo s kompleksnimi neenakostmi in s socialno izključenostjo na večini področij življenja. Ker neugodne razmere na različnih področjih součinkujejo, je brez dobrih podatkov ocenjevanje učinkov posameznih ukrepov znatno oteženo (Mirovni inštitut 2018: 10–14).

Statistični urad Republike Slovenije od leta 2011 izvaja registrske popise prebivalstva, pri čemer se pridobivajo podatki o državljanstvu oziroma morebitnem priseljenskem ozadju prebivalk in prebivalcev (prvo prebivališče osebe oziroma enega od staršev v tujini) (Žnidaršič 2022). Taki podatki so sicer kot nadomestni podatki koristni za spremljanje položaja te skupine prebivalstva, vendar nikakor ne morejo v celoti nadomestiti podatkov, razčlenjenih po etnični oziroma verski pripadnosti. Z izgubo slednjih je na primer onemogočeno spremljanje družbenega položaja specifičnih etničnih in verskih skupnosti. Na splošno je mogoče ugotoviti, da Statistični urad tudi v svojih drugih pomembnih raziskavah, kot so Anketa o aktivnem in neaktivnem prebivalstvu in Življenjski pogoji, obdeluje podatke glede na državljanstvo oziroma morebitno priseljensko ozadje anketiranih oseb, pri čemer pa ni bilo mogoče opaziti, da bi se tako pridobljeni podatki naprej analizirali s strani raziskovalnih organizacij v Sloveniji za namen ugotavljanja morebitnih indicev o obstoju diskriminacije oseb s priseljenskim ozadjem ali s tujim državljanstvom (prim. Brezigar 2017b).

3

PODATKI

Načini zbiranja podatkov

Diskriminatorne prakse je zelo težko neposredno opazovati in še težje meriti, zato sklepanje o obstoju praks neenakega obravnavanja in razširjenosti takih praks v družbi zahteva precej raziskovalne spretnosti (Blank idr. 2004), ki pa je tudi močno odvisna od podatkov, ki so na voljo. Kolikor obstajajo, podatki namreč vedno vključujejo konstrukcijo etničnih, rasnih ali verskih kategorij, ki se lahko uporabljajo za različne namene, in vedno odražajo družbeno in politično dinamiko posameznega časa in prostora. Da bi torej dejansko lahko izmerili diskriminacijo, morajo raziskovalke in raziskovalci odgovoriti na vprašanje, kaj bi se zgodilo s posamezno osebo X, če bi bila druge narodnosti, barve kože, religije in podobno. V statistiki je analiza nasprotnih dejstev prevladujoča vzročna paradigma, in ko gre za vzročno sklepanje, obstaja hierarhija pristopov zbiranja podatkov. Na vrhu hierarhije je v smislu strogosti in nadzora randomizirani kontrolirani načrt (angl. *randomised controlled design*). Naslednje po hierarhiji so opazovalne študije, ki lahko vsebujejo podatke iz enkratne vzorčne raziskave, večvalovnih vzorčnih raziskav, podrobnih študij primerov in drugih vrst podatkov. Ker je kakršno koli vzročno zvezo pri diskriminaciji težko dokazati, Blank in kolegici predlagajo uporabo kombinacije različnih metod (prav tam: 77–85). Kombinacija metod je tudi v središču pričujoče publikacije.

Načini preštevanja etnične, nacionalne, verske ipd. »pripadnosti« ter sistemi razvrščanja se od države do države precej razlikujejo. Statistične

konstrukcije etničnih kategorij se namreč nanašajo na veliko različnih situacij, ki presegajo okvir zgolj državnih meja, kar otežuje vsak poskus posploševanja. Razlogi se skrivajo predvsem v zgodovinskih in družbenih posebnostih ter v politični dinamiki, kar vse oblikuje rasno oziroma etnično, nacionalno in versko razslojevanje. Osvajanja ozemlja, aneksije, redefinicije meja ali migracije so skozi zgodovino določene skupine postavile v manjšinski položaj. V obsežnem zborniku Simon, Piché in Gagnon (2015) ponujajo primerjalni in globalni pogled na pripravo in uporabo etničnih statistik, ter si prizadevajo odgovoriti na vprašanji, kdo šteje in za kakšen namen. Poudarjajo povezavo med popisi prebivalstva in identitetnimi politikami ter trdijo, da je merjenje etnične in rasne pripadnosti izjemen izziv. Težave z merjenjem niso le tehnične, marveč so povezane s konkurenčnimi zahtevami znotraj družbe (Simon idr. 2015: 2).

Simon in sodelavca predlagajo tipologijo, ki vključuje šest načinov preštevanja na podlagi etničnosti v uradnih statistikah. V primeru dveh tipov preštevanja oziroma zbiranja takih podatkov dejansko sploh ni. Prvi tip vključuje odsotnost preštevanja, ki je povezana s procesom izgradnje države, v katerem je homogenizacija prebivalstva pojmovana kot pogoj za nacionalno kohezijo (glej na primer Gellner 1983; Hobsbawm 1990), etnična razdrobljenost pa je razumljena kot grožnja nacionalni koheziji. Etnični »partikularizmi« se omalovažujejo kot nezaželeni znaki razdrobljenosti in bi morali izginiti v neizogibnem procesu asimilacije, ali pa se ohraniti zgolj v neafirmirani reprezentaciji družbe. Etničnim kategorijam se statistika izogiba iz istega razloga, kot se za etnične skupnosti meni, da ogrožajo kohezijo nacionalne družbe (Simon idr. 2015: 3). V drugem tipu gre za odsotnost preštevanja v imenu multikulturalizma, kjer odsotnost take prakse ni pogojena zaradi procesov nacionalnega poenotenja, temveč s pozitivnim vrednotenjem mešanja kultur. Tretji tip, preštevanje zaradi prevlade, je povezan z doživljanjem etno-kulturne superiornosti in procesi kolonializma in imperializma. Četrti tip je zrcalna podoba drugega tipa, saj se preštevanje izvaja v imenu multikulturalizma oziroma pozitivnega vrednotenja mešanja kultur in različnosti. V petem tipu, preštevanju zaradi obstoja, ogrožene manjšine uporabljajo statistične podatke za namen zahteve po večji družbeni moči, ki jim lahko omogoči ohranjanje njihovih kulturnih specifičnosti. V šestem tipu, ki se zgodovinsko gledano pojavi šele pred kratkim, se preštevanje dogaja za namen utemeljitve pozitivnih ukrepov in ta tip pomeni nasprotje rasistične in diskriminatorne perspektive, značilne za tretji tip. Pri zadnjem tipu so prakse zbiranja podatkov na podlagi na primer rasnih ali etničnih kategorij, ki so lahko nastale tudi v nekem drugem kontekstu, vgrajene v širšo politiko zagotavljanja enakosti družbenih skupin. Posamezne naštete prakse lahko sočasno obstajajo v posamezni državi ali pa si zgodovinsko sledijo (Simon idr. 2015).

Na ravni EU so se s sprejetjem protidiskriminacijskih direktiv začele spodbujati prakse zbiranja podatkov zadnjega, šestega tipa. Znotraj Skupine na visoki ravni za nediskriminacijo, enakost in različnost (angl. *High Level Group on Non-Discrimination, Equality and Diversity*) je bila leta 2017 ustanovljena Podskupina za podatke o enakosti (angl. *Subgroup on Equality Data*). Slednja je v letu 2018 objavila Smernice za izboljšanje zbiranja in uporabe podatkov o enakosti, kjer navaja, da je zaradi zgodovinskih razlogov zbiranje osebnih podatkov, razčlenjenih po osebnih značilnostih posameznic in posameznikov, kot so rasno ali etnično poreklo, v številnih evropskih državah še posebno občutljivo vprašanje, vendar opozarja, da so podatki o enakosti pomembno orodje pri spremljanju izvajanja zakonodaje in politik za spodbujanje enakosti in nediskriminacije ter napredka na terenu. Podobna skupina je bila ustanovljena tudi pod okriljem Ministrstva za zunanje zadeve v Sloveniji.

Statistični podatki o etnični (tudi rasni) pripadnosti se pri veliko državah precej pogosto uporabljajo, v zahodnem delu Evrope pa ni tako. Kot navaja članek, ki obravnava pregled zbiranja etničnih statistik v Evropi, je to razhajanje mogoče pojasniti s pravnimi prepovedmi, povezanimi z zaščito osebnih podatkov, razlogi pa so tudi v politični nepripravljenosti priznavanja in poudarjanja etnične raznolikosti v uradnih statistikah (Simon 2012: 1366). Podatke, ki razkrivajo etnično poreklo oziroma versko prepričanje, je sicer prepovedano obdelovati, vendar ima prepoved več izjem. Splošna uredba o varstvu podatkov (UL 2016) tako na primer določa, da posameznica oziroma posameznik, na katero oziroma katerega se nanašajo osebni podatki, lahko da izrecno privolitev v obdelavo navedenih osebnih podatkov za enega ali več določenih namenov, razen kadar pravo Evropske unije ali pravo države članice določa, da oseba, na katero se nanašajo osebni podatki, ne sme odstopiti od splošne prepovedi. Obdelava občutljivih podatkov je dovoljena tudi zaradi bistvenega javnega interesa na podlagi prava Unije ali prava države članice, ki je sorazmerno s postavljenim ciljem, spoštuje bistvo pravice do varstva podatkov ter zagotavlja ustrezne in posebne ukrepe za zaščito temeljnih pravic in interesov posamezne osebe, na katero se nanašajo osebni podatki. Obstoj izjem je smiselno še posebej poudariti zaradi obstoječih ozkih razlag, tudi v Sloveniji, ki prepoved obdelave podatkov o barvi kože, etničnosti ali religiji razumejo kot absolutno oziroma brezizjemno. Kolikor podatki o diskriminaciji na rasni, etnični ali verski osnovi obstajajo, so večinoma pridobljeni iz anket, ki se izvajajo na ravni EU (Eurobarometer, raziskava EUMIDIS o manjšinah in diskriminaciji v Evropski uniji Agencije Evropske

unije za temeljne pravice), iz posamičnih raziskav raziskovalk in raziskovalcev ter raziskovalnih organizacij v Sloveniji, v zadnjih letih pa tudi Zagovornika načela enakosti.

Viri podatkov o enakosti oziroma o diskriminaciji v Sloveniji

V tem razdelku predstavljamo analizo virov podatkov o enakosti oziroma o diskriminaciji v Sloveniji, ki zajema obdobje do leta 2020. Preštevanje ali nepreštevanje etnične pripadnosti s seboj vedno prinaša epistemološke in metodološke dileme (Simon 2012). Kot je bilo že omenjeno, Evropska komisija poudarja ključno vlogo, ki jo imajo statistični podatki pri aktiviranju protidiskriminacijskih politik in povečanju njihovih zmogljivosti za zagotavljanje socialne kohezije ter spodbujanje raznolikosti in enakosti. Prednost uradnih virov podatkov je, da se zbirajo dolgoročno in metodično ter tako omogočajo primerjave in sklepanja o trendih, česar pilotne raziskave nikakor ne morejo.

Uradni viri podatkov

V okviru rednega, periodičnega oziroma longitudinalnega zbiranja podatkov je v Sloveniji na prvem mestu med uradnimi viri gotovo Centralni register prebivalstva (CRP). Gre za administrativni register, v katerem se podatki zbirajo sistematično in neprekinjeno in ki ga upravlja Ministrstvo za notranje zadeve. CRP je računalniško vodena baza podatkov, ki jo sestavljajo posamezne evidence. V CRP se podatki o prebivalstvu centralno zbirajo, obdelujejo, hranijo in uporabljajo zaradi spremljanja stanja in gibanja prebivalstva za potrebe državnih organov ter drugih uporabnikov, ki jih potrebujejo za opravljanje predpisanih nalog oziroma za vodenje zbirk podatkov, ter zaradi izvajanja statističnih, socioekonomskih in drugih raziskovanj, za katere imajo zakonsko podlago. Je osrednja zbirka podatkov o državljankah in državljanih, ki imajo stalno ali začasno prebivališče v Republiki Sloveniji, ter tujih državljankah in državljanih, ki imajo dovoljenje za stalno ali začasno prebivanje v Republiki Sloveniji. Vsebuje tudi podatke o državljankah in državljanih, ki so stalno ali začasno, za več kot tri mesece, odsotne oziroma odsotni; ter o osebah, ki v Sloveniji nimajo dovoljenja za stalno ali začasno prebivanje, imajo pa nekatere pravice ali obveznosti na

področju pokojninskega in invalidskega zavarovanja, davkov, iz humanitarnih razlogov ali na drugem področju, če je tako določeno z zakonom. CRP torej vsebuje tudi podatke o migrantski populaciji ter o osebah z mednarodno zaščito, tj. begunkah in beguncih. Podatki, ki jih hrani CRP so na primer enotna matična številka občana (EMŠO), kraj rojstva, ime in priimek, državljanstvo, prebivališče in vrsta prebivališča, zakonski stan, izobrazba, ter identifikatorji za povezovanje z administrativnimi zbirkami podatkov v upravljanju javnega sektorja na področjih, kot so statistika, notranje zadeve, zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje, zaposlovanje in spremljanje delovne sile, pravosodja, šolstva in socialne zaščite. CRP vsebuje osebne podatke posameznic in posameznikov, ki se lahko uporabijo za nadaljnje statistične in raziskovalne namene. Statistični urad RS na primer uporablja CRP kot enega od ključnih virov podatkov med izvajanjem administrativnega popisa prebivalstva in gospodinjstev v Sloveniji. CRP se uporablja tudi kot vzorčni okvir za namen pomembnih raziskav, kot so na primer Evropska družboslovna raziskava, ki jo redno izvajajo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, ali pa raziskava o manjšinah in diskriminaciji v Evropski uniji (EUMIDIS), ki jo je dvakrat izvedla Agencija Evropske unije za temeljne pravice. Z vidika spremljanja enakosti so pomembni podatki o kraju rojstva in državljanstvu, ki jih vsebuje CRP, ne vključuje pa podatkov, razčlenjenih po etnični ali verski pripadnosti.

Še en pomemben uradni vir podatkov je Registrski popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj. Gre za administrativni popis na podlagi obstoječih administrativnih virov, kot so CRP, statistični register delovno aktivnega prebivalstva, evidenca gospodinjstev in register nepremičnin. Izvajalec statističnega raziskovanja je Statistični urad Republike Slovenije (SURS), podatki se zbirajo periodično na štiri leta. Tudi z registrskim popisom se ne pridobivajo podatki, ki bi bili razčlenjeni po etnični in verski pripadnosti. Zadnji popis prebivalstva, kjer so se zbirali podatki o verski, jezikovni in narodni sestavi prebivalstva, je bil v letu 2002 (glej na primer Šircelj 2003). Z vidika podatkov o enakosti pa so pri registrskem popisu relevantni podatki, razčlenjeni po državljanstvu, prvem prebivališču (kjer je imela mati osebe ob rojstvu osebe svoje prebivališče) in statusu osebe (prebivalke in prebivalci s priseljenskim ozadjem, tj. priseljenec in neposredni potomec priseljencev).

Statistični urad neprekinjeno, četrtletno, zbira tudi podatke o stanju in spremembah na trgu dela, kjer so ključne statistike stopnja brezposelnosti, stopnja delovne aktivnosti, število brezposelnih in število delovno aktivnih oseb (glej na primer Tomažič in Zaletelj 2021). Tako kot pri drugih raziskavah so tudi v raziskavi Aktivno in neaktivno prebivalstvo z vidika

enakosti relevantni podatki, razčlenjeni po državljanstvu in državi rojstva, niso pa pridobljeni podatki razčlenjeni po etnični in verski pripadnosti. Enako velja za raziskavo Življenjski pogoji, ki objavlja podatke o kakovosti življenja različnih družbenoekonomskih kategorij oseb in gospodinjstev v Sloveniji z vidika porazdelitve razpoložljivega dohodka med gospodinjstvi, relativne revščine in socialne izključenosti s poudarkom na skupinah prebivalstva, ki so glede na vse prebivalstvo v razmeroma slabšem položaju in ki jih revščina, materialna prikrajšanost in brezposelnost najbolj ogrožajo. Pomembne objavljene statistike so na primer prag tveganja revščine, stopnja tveganja revščine, stopnja tveganja socialne izključenosti ipd.

Za raziskovanje diskriminacije so pomemben vir podatkov letna poročila Zagovornika načela enakosti, v katerih se enkrat letno objavi kvantitativni pregled obravnavanih primerov domnevne diskriminacije po posameznih področjih družbenega življenja in glede na posamezne osebne okoliščine, ki so bile podlaga za domnevno diskriminacijo. Zagovornik zbira podatke o obravnavanih primerih s strani inšpektoratov, Varuha človekovih pravic in policije ter spremlja stanje glede diskriminacije v državi nasploh. Leta 2017 je Zagovornik izvedel nacionalno raziskavo o percepcijah in izkušnjah diskriminacije. Ugotovitve javnomnenjske raziskave kažejo, da vprašani diskriminacijo najpogosteje razumejo kot neenako obravnavanje zaradi barve kože ali rase (19 odstotkov), neenako obravnavanje na splošno (16 odstotkov) in neenako obravnavanje zaradi veroizpovedi (15 odstotkov). Pri tem je bil posamezen odgovor lahko uvrščen v več kategorij (Zagovornik načela enakosti 2018: 79). Enkrat letno tudi Varuh človekovih pravic v poročilu popiše razmere na področju človekovih pravic v Sloveniji, vključujoč tematiko diskriminacije oziroma enakih možnostih, kot izhaja iz obravnavanih primerov glede rase, narodnosti ali etnične pripadnosti. Poročila Varuha vsebujejo kvantitativne in kvalitativne podatke (statistični podatki o obravnavanih primerih, opisi posameznih relevantnih primerov, ocena razmer na posameznem področju) (glej na primer Varuh človekovih pravic 2021).

Čeprav se letno pripravljajo tudi Poročila Vlade Republike Slovenije o položaju romske skupnosti v Sloveniji, podatkov, ki bi lahko kazali na dejanski položaj romske skupnosti (na primer stopnja delovne aktivnosti, stopnja brezposelnosti, dosežena izobrazba, šolski uspeh, delež osipnikov itn.), razčlenjenih po etnični pripadnosti poročila ne vsebujejo (glej na primer Vlada Republike Slovenije 2021). Podobno se zgolj na eno manjšinsko skupnost osredinjajo tudi poročila Fundacije za politične, ekonomske in družboslovne raziskave (SETA). Ta namreč na letni ravni objavlja svoje poročilo s kvalitativnimi podatki o islamofobnih incidentih.

Kot je razvidno iz imena, se Evropsko poročilo o islamofobiji osredinja na muslimansko versko skupnost (glej Frank 2020).

Anketne raziskave

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJMMK) pri Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani že vrsto let izvaja raziskavo Slovensko javno mnenje (SJM), ki je vpeta v mednarodne raziskovalne tokove in je del pomembnih mednarodnih longitudinalnih raziskav (na primer Evropska družboslovna raziskava – *European Social Survey*, ESS, Evropska raziskava vrednot – *European Values Study*, EVS, Svetovna raziskava vrednot – *World Values Survey*, WVS, in Mednarodni družboslovni raziskovalni program – *International Social Survey Programme*, ISSP). Gre za kvantitativno vzorčno raziskavo, iz kakršnih pogosto črpa znanstvena literatura. Z vidika podatkov o enakosti so relevantne na primer meritve družbene distance (vprašanja tipa »Koga ne bi imeli za soseda?«), stališč respondentk in respondentov do priseljencev, beguncev, Romov, mestoma pa raziskave merijo tudi izkušnje z diskriminacijo oziroma pripadnost skupinam, izpostavljenim morebitni diskriminaciji (na primer pripadnost etnični in verski manjšini, priseljenski populaciji).

Podatki za Slovenijo so občasno in v bolj ali manj omejenem obsegu vključeni tudi v različne mednarodne statistične zbirke oziroma baze podatkov. Ena najbolj znanih je Raziskava o manjšinah in diskriminaciji v Evropski uniji (*European Union Minorities and Discrimination Survey*, EUMIDIS), ki jo uporabljajo znanstvene raziskave o etnični diskriminaciji (glej na primer Wrench 2011). Gre za periodično raziskavo Agencije Evropske unije za temeljne pravice (FRA), ki je bila doslej izvedena dvakrat, v letih 2008 in 2015/16, izvaja pa se na ravni EU. V Sloveniji so bile v raziskavo percepcij in izkušenj diskriminacije ter kaznivih dejanj iz sovraštva vključene izbrane manjšinske skupnosti, in sicer v letu 2008 Srbi, Bošnjaki/Muslimani (v smislu etnične pripadnosti), v letu 2015/16 pa nedavni priseljenci, tj. osebe, ki so se v desetih letih pred izvedbo raziskave priselile iz držav zunaj območja EU oziroma EEA/EFTA, med njimi je posebna analiza vključila pripadnice in pripadnike muslimanske verske skupnosti. EUMIDIS je največja in edina raziskava na ravni EU, ki je usmerjena na zaznave in izkušnje diskriminacije pripadnic in pripadnikov manjšinskih skupnosti. Drugače kot druge anketne raziskave, na primer SJM, ki imajo v vzorcu splošno prebivalstvo posameznih držav, je tu vzorec

sestavljen izključno iz manjšinskega prebivalstva. Raziskava preverja zaznave o razširjenosti diskriminacije v posamezni državi, izkušnje diskriminacije manjšinskih skupnosti na različnih področjih družbenega življenja (zaposlovanje, izobraževanje, dostop do stanovanja, dostop do zdravstvenih storitev, dostop do drugih storitev, kot so storitve restavracij, hotelov oziroma nočnih klubov), izkušnje kaznivih dejanj iz sovraštva, stikov s policijo in ozaveščenost o pravicah v primeru kršitev.

Med kvantitativnimi vzorčnimi raziskavami je treba poudariti tudi posebne ankete Eurobarometer o diskriminaciji, ki jih naroča Evropska komisija. Ankete Eurobarometer se izvajajo periodično od leta 2002 in merijo zaznave o razširjenosti diskriminacije in izkušnje diskriminacije splošnega prebivalstva v posameznih državah članicah, in sicer glede na različne osebne okoliščine. Redni del raziskave je tudi raziskovanje mnenj respondentk in respondentov o enakih možnostih pri zaposlovanju. Posamezne ankete vključujejo posebne tematske sklope (anketi v letu 2012 in 2019 sta se na primer osredinili tudi na zaznave romskega prebivalstva in ukrepov, namenjenih izboljšanju njihovega družbenega položaja). Eurobarometer vsebuje tudi raziskovanje pripravljenosti respondentk in respondentov, če privolijo v zbiranje svojih osebnih podatkov, če bi to pripomoglo k prizadevanju proti diskriminaciji.

Za raziskovanje diskriminacije so pomemben vir podatkov tudi poročila Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI), poročila Komisarja Sveta Evrope za človekove pravice, senčna poročila Evropske mreže proti rasizmu (ENAR), Poročila Evropske mreže pravnih strokovnjakov na področju enakosti spolov in nediskriminacije ter ugotovitve različnih odborov Združenih narodov (ZN): Odbora ZN za odpravo rasne diskriminacije, Odbora ZN za človekove pravice, Odbora ZN za ekonomske, socialne in kulturne pravice, in Odbora ZN za otrokove pravice.

Enkratne raziskave

Poleg naštetih virov podatkov, ki se zbirajo longitudinalno, obstaja še več enkratnih raziskav in projektov, ki jih lahko v Sloveniji uporabimo kot vir podatkov za raziskovanje diskriminacije na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti ali religije.

Kljub navedenim zakonskim podlagam podatki iz raziskav kažejo, da je obseg diskriminacije v Sloveniji velik. Raziskava takratnega Urada za enake možnosti (2007) je pokazala, da je med 1.820 anketirankami in anketiranci 8,31 odstotka moških in 5,14 odstotka žensk bilo deležno nadlegovanja zaradi narodne oziroma rasne pripadnosti, 2,61 odstotka moških in 2,65 odstotka žensk pa je bilo deležnih nadlegovanj zaradi verske pripadnosti. Raziskava, ki je potekala med delodajalci in politiki o stališčih do diskriminacije (Žagar 2007), je pokazala, da obe skupini anketiranih menita, da je v Sloveniji najbolj razširjena diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti, ki ji sledi diskriminacija na podlagi starosti. Tem oblikam sledita diskriminacija na podlagi narodnosti in potem vere. Med delodajalci je na primer večina (74 odstotkov) anketirancev zatrdila, da ne dajejo prednosti pri zaposlovanju glede na narodno ali etnično pripadnost, bi pa tretjina vendarle dala prednost Slovencem. Tri četrt anketirancev ni imelo izkušenj z zaposlovanjem Romov, je pa o trditvi, da so Romi neodgovorni in nezanesljivi, kar 34,3 odstotka delodajalcev menilo, da v glavnem drži in 11,1 odstotka, da popolnoma drži, samo 7,1 odstotka delodajalcev pa je menilo, da v glavnem ne drži in 1 odstotek, da sploh ne drži. Dobra polovica anketirancev je tudi menila, da se morajo pripadnice in pripadniki drugih veroizpovedi prilagoditi praznikom, ki veljajo v Sloveniji, oziroma da na delovnem mestu ni smiselno spodbujati izkazovanja verske pripadnosti. Večina delodajalcev je zatrdila, da so vsi delavci v njihovem podjetju enako obravnavani, ne glede na versko prepričanje, ne strinjajo pa se, da bi se verska pripadnost izkazovala v delovnem okolju. Tretjina jih je povedala, da se v njihovi organizaciji prilagajajo glede prehrane oziroma rednega letnega dopusta, ki ga delavci drugih veroizpovedi lahko koristijo ob svojih verskih praznikih (Žagar 2007).

Raziskava med muslimankami in muslimani v Sloveniji je pokazala, da je 34 odstotkov anketirank in anketirancev svoje okolje dojemalo kot nestrpno do muslimanov in da je 60 odstotkov anketirank in anketirancev doživelo eno od oblik negativnega odziva na svojo versko pripadnost (Bajt 2008). Še ena študija je predstavila izkušnje pokritih muslimanskih žensk, ki živijo v Sloveniji. Intervjuvanke menijo, da je v zadnjih letih prišlo do porasta islamofobije, tako posredno v političnem in medijskem diskurzu ter na spletu kot tudi neposredno, saj zaznavajo distanco v medosebni komunikaciji, na ulici, ob obisku trgovskih centrov ali zdravstvenih ustanov ter poročajo o omejitvah pri zaposlovanju (Pucelj 2017).

Raziskava med priseljenci (Komac 2007) je pokazala, da je 41 odstotkov anketirancev doživljalo diskriminacijo na delovnem mestu, 31 odstotkov pri iskanju zaposlitve in 20 odstotkov s strani policije (prim. tudi Pajnik in Bajt 2011). Senčno poročilo koalicije nevladnih organizacij o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah v Sloveniji je izpostavilo diskriminacijo in socialno izključenost romskega prebivalstva, kratenje pravic migrantskih delavcev, neurejenost položaja izbrisanih ter tedanjo pomanjkljivo ureditev na področju varstva pred diskriminacijo (Ramšak idr. 2014).

V raziskavi *Percepcija diskriminacije v Sloveniji – raziskava javnega mnenja* iz leta 2017, ki jo je izvedel Zagovornik načela enakosti, je po mnenju respondentk in respondentov v Sloveniji najbolj razširjena diskriminacija zaradi narodnosti, spolne usmerjenosti, veroizpovedi in družbenega položaja, pri čemer so najpogostejše tarče diskriminacije Romi, sledijo istospolno usmerjeni, begunci in pripadniki nižjega družbenega sloja. Raziskava je tudi preverjala izkušnje diskriminacije, pripravljenost za prijave neenakega obravnavanja in ozaveščenost o obstoju zakonodaje na področju varstva pred diskriminacijo in o organih za enakost (Zagovornik načela enakosti 2018). Zagovornik je te rezultate nadgradil in tudi v letu 2020 izvedel javnomnenjsko raziskavo o diskriminaciji *Dojemanje in izkušnje z diskriminacijo v Sloveniji*, ki je bila vnovič narejena na reprezentativnem vzorcu (Zagovornik načela enakosti 2021). V primerjavi z rezultati javnomnenjske raziskave iz leta 2017 se kaže zelo visoka strpnost do sodelavke ali sodelavca, ki bi bila oziroma bil tujka ali tujec in bi dobro govorila ali govoril slovensko, ter pri podpori poroke svojega otroka z osebo druge narodnosti ali barve kože. Ti rezultati so skladni z ugotovitvami odnosa večinskega prebivalstva do priseljevanja in priseljencev, kjer se je prav tako pokazal pomen pridobljenega znanja jezika oziroma pripisovanje večjega pomena kulturni kot socialno-ekonomski ogroženosti (Medvešek idr. 2022). Raziskava Zagovornika načela enakosti v primerjavi z letom 2017 kaže višjo strpnost v odnosu do Romov. Na prvem mestu med osebnimi okoliščinami, ki so po mnenju vprašanih najpogosteje razlog za diskriminacijo, so vnovič narodnost, rasa ali etnično poreklo – obravnavane skupno (45 odstotkov), sledijo spolna usmerjenost (39 odstotkov) in politično prepričanje (25 odstotkov). Diskriminacija je po mnenju kar 70 odstotkov prebivalcev Slovenije najbolj razširjenja na področju dela in zaposlovanja, sledita z 38 odstotki pravosodje in socialno varstvo ter s 36 odstotki postopki policije. Najpogostejše tarče diskriminacije so po mnenju anketiranih istospolno usmerjeni (24 odstotkov) in Romi (24 odstotkov), sledijo jim revni (21 odstotkov), tujci (20 odstotkov) in ženske (19 odstotkov) (Zagovornik načela enakosti 2021: 135–137).

Največ raziskav, ki večinoma kažejo precej skrb vzbujajoče stanje, je bilo doslej opravljenih na temo položaja romskega prebivalstva, ki ima po ustavni ureditvi v Sloveniji status posebne skupnosti, ki pa ni priznana kot narodna skupnost, tako kot sta priznani italijanska in madžarska manjšina. Poročilo nevladne organizacije Amnesty International (2011) zajema primere diskriminacije Romov in poroča o tem, da pripadnicam in pripadnikom romske skupnosti redno preprečujejo nakup ali najem stanovanja zunaj njihovih naselij. Poleg tega se romske družine srečujejo z ovirami pri dostopu do neprofitnih stanovanj, vključno s pomanjkanjem ustreznih informacij, predsodkov in različnimi merili za dodelitev neprofitnih najemnih stanovanj. Poročilo Amnesty International je tudi ugotovilo, da pristojne oblasti niso zagotovile učinkovitega spremljanja in institucionalnih mehanizmov za boj proti diskriminaciji ter ustreznih pravnih sredstev za žrtve. Tudi posebna poročevalka Združenih narodov Catarine de Albuquerque, ki je obiskala Slovenijo v letu 2010 in poudarila ranljivost romskega prebivalstva glede dostopa do varne pitne vode in sanitarij, je opozorila, da prav to še dodatno pripomore k ohranjanju diskriminatornih stereotipov o romskem prebivalstvu. Romi in Rominje so dojeti oziroma dojete kot umazani in umazane ter na javnih mestih niso dobrodošli oziroma dobrodošle. Posebno poročilo Varuha človekovih pravic o bivanjskih razmerah Romov na območju jugovzhodne Slovenije je prav tako ugotovilo, da razmere v romskih naseljih ovirajo uresničevanje človekovih in posebnih pravic romske skupnosti (Rovšek 2012). Po mnenju Varuha je več občin, ki so sicer odgovorne za urejanje razmer v teh naseljih, premalo učinkovitih, razlogi pa vključujejo odpor večinskega prebivalstva in zapletenost postopkov. Poleg bivalnih razmer in predsodkov je diskriminacija romske skupnosti očitna tudi v izobraževalnem sistemu. Raziskava med učitelji in učiteljicami je na primer pokazala, da šolam večinoma primanjkuje didaktičnega gradiva v romskem jeziku in da je tako gradivo tudi precej slabe kakovosti (Vonta 2011). Raziskava iz leta 2006, ki je zajela skoraj polovico romskega prebivalstva, starega med 15 in 45 let, je pokazala, da krepka večina (85 odstotkov) intervjuvank in intervjuvancev ni končala osnovnošolskega izobraževanja. Skoraj tretjina respondentk in respondentov iz območja Kočevja ni nikoli hodila v šolo, kar je dvakrat več kot na Dolenjskem, 11 odstotkov respondentk in respondentov iz Bele Krajine pa je obiskovalo šole s posebnim programom, kar je precej več kot v drugih območjih. V času raziskave je bilo zaposlenih zgolj 7 odstotkov vprašanih. Kot razlog za brezposelnost jih je na primer 31 odstotkov navedlo pomanjkanje oziroma nizko stopnjo izobrazbe, 28 odstotkov pa jih je navedlo pripadnost romski skupnosti (Babič Ivaniš idr. 2006). Še ena raziskava je na podlagi večletnega terenskega dela v sodelovanju z romskimi družinami ugotovila, da se »vzgojno-izobraževalna pot otrok izide na predvidljive načine: z občutki nesprejetosti in nesposobnosti pri otrocih, učnimi težavami, pripisanimi posebnimi potrebami, segregacijo in zgodnjim opuščanjem šolanja« (Klun in Bartol 2021: 66). Čeprav v zakonih in vladnih strategijah beremo o načelu vključevanja, je romska kultura skonstruirana kot nepremostljivo drugačna, »romskost« pa kot težava, ki mora biti rešena, oziroma primanjkljaj, ki mora biti odpravljen (prav tam).

V Sloveniji je torej precej literature in raziskav o diskriminaciji z različnih področij, kot so pravo, sociologija, psihologija, socialno delo, zgodovina in izobraževanje. Razberemo lahko različne opredelitve diskriminacije. Kogovšek in Petković (2007: 11) opozorita tudi, da diskriminacijo lahko povzroča aktivno ali pasivno ravnanje:

> »V prvem primeru storimo dejanje, ki nekoga diskriminira, v drugem pa opustimo določeno ravnanje, ki bi diskriminacijo lahko preprečilo. Do diskriminacije lahko pride tudi v primerih, ko so različne osebe ali skupine obravnavane enako, pri tem pa niso upoštevane medsebojne razlike, ki zahtevajo drugačno obravnavo«.

Diskriminacija se lahko dogaja neposredno ali posredno, na individualni ali institucionalni ravni, največkrat pa je večplastna in zajema različne družbene ravni in osebne okoliščine (glej na primer Kuhar 2009). Prva večja študija o intersekcijski diskriminaciji v Sloveniji je tako pokazala, da situacije večplastne diskriminacije niso posledica pomanjkanja »sreče« ali individualnega manka, temveč so posledice družbene delitve oblasti in odnosov dominacije, ki jih prevladujoče družbene skupine ohranjajo nespremenjene prek institucij, praks, norm, odnosov in znanja (Hrženjak in Jalušič 2011: 115). V primeru Romov diskriminatorni in izključitveni procesi, ki temeljijo na rasizmu, kulturizaciji in balkanizaciji, delujejo na različne načine. Romi so družbena skupina in kategorija, ki je pretežno izpostavljena absolutni revščini in slabim stanovanjskim razmeram, ki so daleč pod standardi evropskega povprečja. Poleg tega se pogosto znajdejo v negotovih pravnih statusih zaradi pogostih migracij, revščine, nizke stopnje pismenosti in vključevanja v prevladujočo kulturo (prav tam: 63–64).

Diskriminacija je običajno globoko zakoreninjena v kulturi družbe v obliki stereotipov, predsodkov, nestrpnosti in sovraštva. Več avtorjev in avtoric (Kuzmanić 2002; Ule 2005) poudarja, da se sodobni predsodki in stereotipi razlikujejo od tradicionalnih, saj so zdaj pretežno zasnovani na kulturi in kulturnih razlikah (izobrazba, kulturna raven, religija, telesno in duševno zdravje, življenjski slog itd.). Diskriminacija je povezana tudi s pomanjkanjem informacij o nekaterih družbenih skupinah, strahom pred neznanim in težnjo po premagovanju lastnega občutka manjvrednosti. Od osamosvojitve je v Sloveniji eden glavnih (političnih) okvirov utemeljevanja diskriminacije povezan z umeščanjem slovenske nacionalne identitete v kontekst Evrope (tj. progresivnosti, demokratičnosti) in ločevanjem od vsega, kar je povezano z Balkanom (tj. zaostalosti, primitivnosti). Oddaljevanje od Balkana je povezano z željo po »očiščenju« naroda, tj. ločevanju »pravih Slovencev« od »južnjakov«, izbrisanih, muslimanov, kar v vsakdanjih življenjih ustvarja diskriminacijo na podlagi etničnosti, »rase« in vere (Pajnik idr. 2018). Ena pomembnejših študij na obravnavanem področju je še vedno raziskava Inštituta za narodnostna vprašanja iz leta 2005 *Percepcije slovenske integracijske politike* (Komac in Medvešek 2005), ki je pokazala na »obstoj diskriminacijskega vedenja Slovencev do pripadnikov etničnih skupnosti z območja nekdanje Jugoslavije« (prav tam: 284), vendar tudi opozorila, da »povsem odkrite diskriminacije na narodni osnovi ni,« zato »spadajo ti odnosi na področje subtilno prikrite etnične nestrpnosti in/ali diskriminacije. Te pojave pa je težko odkrivati in še težje dokazovati« (prav tam: 233).

Raziskave institucij, ki spremljajo pojava rasizma in nestrpnosti, na primer Evropska mreža proti rasizmu, kažejo na to, da so migrantke in migranti, pripadnice in pripadniki etničnih ter verskih manjšin pogosteje zaposlene oziroma zaposleni na slabše plačanih delovnih mestih, prav tako pa so običajno plačane oziroma plačani slabše kot njihove sodelavke oziroma njihovi sodelavci, ki so predstavnice oziroma predstavniki večinskega prebivalstva (ENAR 2014). To odstopanje je še posebej vidno pri Romih in priseljencih, ki niso iz EU. Podobno ugotavljajo znanstvene raziskave (Bajt 2008; Brezigar 2012, 2015, 2017a, b; Cukut Krilić 2016; Medica in Lukić 2011; Medvešek in Bešter 2010; Pajnik in Bajt 2011; Zdravković 2015), ki najbolj diskriminiranim skupinam dodajajo še muslimane, katerih izključenost je pogosto posledica intersekcije, saj so pogosteje hkrati priseljenci in pripadniki manjšinske etnične, nacionalne in verske skupine. Pregled literature (Bajt 2008; Bobnič in Vezovnik 2013; Dragoš 2003, 2004; Kalčić 2007; Pašić 2005; Pucelj 2017; Vrečer 2006; Zalta 2005, 2006a, 2006b) kaže, da kljub porastu literature v zadnjih letih položaj slovenskih muslimanov ostaja na robu akademskega raziskovanja. Vendar uradni statistični podatki kažejo, da se je delež muslimanov v Sloveniji med zadnjimi popisi prebivalstva močno povečal, zaradi česar je islam druga največja religija. Da bi razumeli izmuzljive prakse verske diskriminacije in procese etničnega razlikovanja, raziskovalke in raziskovalci opozarjajo, da obravnavanje muslimanov ni le rasistično in obremenjeno z orientalističnimi in spolno diskriminatornimi predstavami, ampak je njihov položaj v Sloveniji še dodatno prepleten z etničnimi predsodki. Raziskave potrjujejo marginalizacijo muslimank in muslimanov ter njihovo socialno, ekonomsko in simbolično izključenost (Bajt 2011). V času globalnih transnacionalnih migracij in krize, s katero se sooča Evropa, so raziskave pojavov izključevanja na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije bistvene, kar se kaže v porastu take literature tudi v Sloveniji (prim. Bajt 2008, 2016; Cukut Krilić 2008; Kralj 2008; Medvešek

in Bešter 2010; Medica in Lukić 2011; Pajnik in Bajt 2011; Kogovšek Šalamon in Bajt 2016; Stropnik idr. 2016; Kogovšek Šalamon 2017; Zavratnik in Cukut Krilić 2018). Raziskave nakazujejo dvig nacionalističnega ekonomskega protekcionizma, ksenofobije, islamofobije, homofobije, sovražnega govora in rasističnih napadov na tujce in manjšine (Frank in Šori 2015; Bajt 2021b).

Več raziskav je potrdilo izključevanje in diskriminacijo oseb z državljanstvom zunaj Evropske unije, tako imenovanih državljanov tretjih držav (Medvešek in Bešter 2010; Medica in Lukić 2011; Pajnik in Bajt 2011). Medvešek in Bešter tako beležita, da so v raziskavi nekatere intervjuvane osebe potrdile, da se soočajo z nadlegovanjem in diskriminacijo, pri čemer so v skrb vzbujajočem položaju afriški priseljenci, ki se zaradi barve kože soočajo z rasističnimi izpadi v delovnem okolju. Raziskava je tudi pokazala, da se je brez znanja slovenščine izredno težko zaposliti, nepoznavanje jezika pa je tudi ključna ovira pri vključevanju priseljenih otrok v izobraževalni sistem. Kar polovica intervjuvank in intervjuvancev se je pri iskanju prvega stanovanja in nadaljnjih selitvah soočala z diskriminacijo in izkoriščevalskimi praksami morebitnih stanodajalcev. Avtorici ugotavljata tudi, da je področje dostopa državljanov tretjih držav do zdravstvene oskrbe prezrto v javnih politikah in da so zaradi odkritega ali prikritega diskriminatornega odnosa zdravstvenega osebja do pacientk in pacientov, ki je pogosto pogojen z jezikovnimi ovirami, dejanski problemi večji, zato prihaja do neenakosti med priseljenci in domačim prebivalstvom pri dostopu do zdravstvenih storitev (glej na primer Lipoveč Čebron 2021).

Pregled in analizo dosedanjih raziskav in relevantne literature s področja diskriminacije na obravnavanih razsežnostih lahko sklenemo z ugotovitvijo, da v Sloveniji obstajajo predvsem podatki o stališčih (na primer javnomnenjske raziskave) in različne globinske oziroma kvalitativne analize, ki so povezane z diskriminacijo, ksenofobijo, rasizmom, islamofobijo, ipd., manjka pa podatkov, ki izhajajo neposredno iz izkušenj posameznic in posameznikov. Zato pričujoča publikacija, izhajajoč iz realnih potreb, obravnava prav ta manko. Na podlagi analize razmer iz razpoložljivih virov je tako mogoče opredeliti področja življenja, iz katerih izhaja največja verjetnost za diskriminacijo oseb na osnovi etničnosti, barve kože, nacionalnosti ali vere. To so: delo in zaposlovanje, socialno in zdravstveno varstvo, vzgoja in izobraževanje ter dostop do dobrin in storitev. Našteta življenjska področja tudi sovpadajo s področji, ki so izpostavljena v že omenjeni Direktivi o rasni enakosti.

4

IZKUŠNJE Z DISKRIMINACIJO

Izkušnje z diskriminacijo se najpogosteje proučujejo z anketami, ki se običajno izvajajo bodisi presečno bodisi longitudinalno, da bi lahko opazovali odnose in spremembe čez čas. Ankete lahko zagotovijo koristne informacije o temah, kot so odnosi med skupinami, prepričanja in stališča. Vendar pa ne merijo diskriminacije. Poleg tega lahko na rezultate vplivajo številni dejavniki, kot so oblika in formulacija vprašanj ter različni odtenki razumevanja diskriminacije (glej na primer Brown 2001). Zato več avtoric in avtorjev predlaga hkratno uporabo več različnih metod za povečanje veljavnosti raziskovalnih rezultatov (Blank idr. 2004: 165–172; prim. Hlebec in Mrzel 2012).

Metodološka literatura svetuje, da se za raziskave uporabi razpoložljive vladne administrativne podatke, ki so pogosto javno dostopni in raziskovalkam oziroma raziskovalcem ponavadi ne povzročajo dodatnih stroškov. Vendar imajo taki podatki tudi več omejitev, saj so zbrani v okviru zakonskih zahtev in za upravne namene, ne pa za namen družboslovnega raziskovanja. V Sloveniji se raziskovalke in raziskovalci soočamo še s pomanjkanjem takih podatkov, saj uradne statistike niso razčlenjene po etnični in verski pripadnosti.

Še en možen vir podatkov, ki ga navaja relevantna literatura za raziskovanje diskriminacije, so poglobljeni intervjuji, ki pogosto zagotavljajo bogat nabor informacij, čeprav so te nereprezentativne in imajo le manjši doseg (Blank idr. 2004). Tudi v raziskavi NIEM smo

doživljanje diskriminacije ugotavljali na podlagi intervjujev z osebami z izkušnjo diskriminacije na podlagi ene ali več obravnavanih osebnih okoliščin, tj. etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije, v raziskavi Zmanjševanje diskriminacije pa v spletni anketi ter prek ekspertnih intervjujev. Podatke na podlagi intervjujev predstavljamo v 6. poglavju, tu pa razdelamo podatke, pridobljene s spletno anketo. Odgovori anketiranih oseb nam omogočajo vpogled v razsežnost izkustvene oziroma zaznane diskriminacije. Rezultatov ankete ne posplošujemo in jih obravnavamo zgolj kot dodatno razsežnost, ki pomaga odstirati izkušnje z neenako obravnavo, ob čemer ohranjamo odprtost za različne interpretacije (prim. Uhan 2002).

Vzorec in iskanje respondentk in respondentov

Anketni vprašalnik je bil zasnovan in objavljen na spletnem portalu 1ka.si, z uvodnim nagovorom, v katerem je bil predstavljen namen raziskave in pojasnjen pojem diskriminacije. Spletna anketa je bila aktivna od 16. julija do 30. septembra 2021. V tem času je sistem spletnega panela 1ka zabeležil 1.676 klikov na nagovor, od tega je 824 oseb anketo začelo izpolnjevati. Deset jih je oddalo prazno anketo, ostale pa so jo izpolnile v celoti (513) ali le delno (305). Ustreznih enot je bilo skupno 818, te odgovore smo obravnavali enakovredno, ne glede na to, ali je bila anketa dokončana ali ne (vrednosti n nad grafi pomenijo število veljavnih odgovorov na posamezno vprašanje).

Osebe, ki so odgovarjale na vprašalnik in ki so podale svoje demografske podatke, so bile v povprečju stare 43,6 leta, najmlajša je bila stara 16 in najstarejša 78 let. Največ respondentk in respondentov je odgovorilo, da je najvišja stopnja izobrazbe, ki so jo dosegle oziroma dosegli, univerzitetna (36,1 odstotka), nato štiriletna srednja šola ali gimnazija (21,8 odstotka), magisterij, doktorat ali specializacija (19,5 odstotka) in višja ali visoka šola (17,7 odstotka). Nižjo izobrazbo je imelo le nekaj posameznic in posameznikov. Slaba polovica tistih, ki so odgovarjali na vprašanje o zaposlitvenem statusu, je zaposlena za nedoločen čas (49,3 odstotka). Precej manj je drugih kategorij, od katerih je več zaposlenih za določen čas (12,8 odstotka), samozaposlenih (10,7 odstotka), upokojencev (9,2 odstotka), brezposelnih (8,7 odstotka) in dijakov ali študentov (6 odstotkov). Neto mesečni dohodki respondentov se porazdeljujejo približno normalno, z najbolj zastopano kategorijo od 901 do 1.200 evrov (23,5 odstotka), frekvence višjih in nižjih zneskov pa

postopoma upadajo. Izjemi sta najnižja (»nimam lastnih dohodkov«) in najvišja vrednost (»več kot 2.400 eur«), pri katerih število odgovorov nekoliko naraste. Glede na tip naselja, iz katerega oseba prihaja, jih je največ iz velikega mesta, tj. Ljubljane ali Maribora (39,5 odstotka), manj iz manjšega mesta (22,1 odstotka), vaškega naselja (21,2 odstotka) in manjšega kraja (17,2 odstotka). Občutno največ anketiranih živi v Osrednjeslovenski statistični regiji (45,7 odstotka), s precej manjšimi deleži pa si sledijo Podravska (12,1 odstotka), Gorenjska (7,9 odstotka), Savinjska (7,1 odstotka), Obalno-kraška (6,7 odstotka), Jugovzhodna Slovenija (5,8 odstotka), Goriška (4,6 odstotka), Koroška in Pomurska (po 2,5 odstotka), Primorsko-notranjska (2,1 odstotka), Posavska (1,9 odstotka) in Zasavska (1 odstotek). Od tistih oseb, ki so odgovorile na vprašanje o spolu, je večina žensk (77,7 odstotka), precej manj moških (21,4 odstotka), in pet oseb, ki so se definirale kot nebinarna oseba, trans ženska, trans-spolna oseba ter en neveljaven in en manjkajoči odgovor.

89,3 odstotka sodelujočih je rojenih v Sloveniji, 10,7 odstotka pa drugje – predvsem v državah nekdanje Jugoslavije (Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Srbija, Črna gora, Makedonija). Druge države, ki so jih anketirane osebe navedle kot države svojega rojstva, so še Barbados, Francija, Irak, Italija, Kongo, Liberija, Nemčija, Nigerija, Poljska, Rusija, Ukrajina in Velika Britanija. Enakemu odstotku (10,7 odstotka) vprašanih materni jezik ni slovenščina, 8,2 odstotka jih govori dva materna jezika. Nekoliko večji je delež tistih, katerih starši so rojeni v drugih državah, in sicer 27,1 odstotka za očeta ter 21,4 odstotka za mati. Tiste osebe, ki so odgovorile, za katero državo gre, so tudi pri tem vprašanju večinoma navedle države nekdanje Jugoslavije in nekatere druge (poleg zgoraj navedenih še ZDA, Kosovo in Avstrijo).

Na vprašanje o tem, ali pripadajo kateri od potencialno deprivilegiranih družbenih skupin (možno jih je bilo označiti več), je odgovarjalo 818 oseb. Od teh je največ tistih, ki se kategorizirajo kot pripadnice oziroma pripadniki narodnostne ali etnične manjšine (9,5 odstotka), nekoliko manj pripadnic oziroma pripadnikov je bilo verskih manjšin (7,6 odstotka), invalidov (7,1 odstotka) in spolnih manjšin (6,8 odstotka). Ena oseba je v Sloveniji zaprosila za azil, ena pa ima status begunca oziroma osebe s subsidiarno zaščito.

Na vprašanje o verskem ali svetovnonazorskem prepričanju je skoraj polovica (47,9 odstotka) navedla ateizem. Precej manj je bilo drugih prepričanj, in sicer katoliško (17,4 odstotka), agnostično (12,6 odstotka), muslimansko (4,6 odstotka), pravoslavno (2,2 odstotka), budistično (1,5 odstotka), hinduistično (1,3 odstotka) in protestantsko (0,9 odstotka). 11,5

odstotka jih je odgovorilo, da gre za nekaj drugega.

Ker gre za nereprezentativni vzorec, lahko v nadaljevanju podajamo zgolj opis in sklepanja na podlagi te konkretne ankete, ne moremo pa rezultatov posploševati. Vendar primerjava s podatki SJM in z nedavno študijo (glej Medvešek idr. 2022) pokaže, da je vzorec precej blizu dejanski populaciji v Sloveniji vsaj po starostni strukturi in zaposlitvenem statusu ter delno glede veroizpovedi. Glede na uradne statistike, je največji delež prebivalstva po starosti v srednji generaciji med 36 in 55 let, največ zaposlenih s polnim delovnim časom, najštevilčnejša religija je katoliška in na drugem mestu islam, precej višji kot v splošni populaciji pa so bili v naši anketi deleži ateističnega in agnostičnega prepričanja. Hkrati pa vsaj približno anketa odraža tudi strukturo deleža tujih državljank in državljanov v celotni populaciji, saj je v Sloveniji največ priseljenih iz držav nekdanje Jugoslavije (Bajt in Pajnik 2014; Medvešek idr. 2022). Kot je v spletnih anketah pogosto, je bil med respondentkami in respondenti precej višji delež žensk kot moških, prevladuje Osrednjeslovenska regija in višje stopnje izobrazbe kot v splošni populaciji.

S spletno anketo torej ne moremo ugotavljati razširjenosti diskriminacije, lahko pa ugotavljamo, ali je za posamezne skupine na posameznih področjih življenje v Sloveniji bolj težavno. Vstopni pogoj za izpolnjevanje ankete ni bil, da je bil nekdo diskriminiran, prav tako vstopni pogoj niso bile raziskovane osebne okoliščine etničnosti, barve kože, nacionalnosti ali religije. Začetno vprašanje je bilo zato namenoma dovolj široko, saj so nas zanimale dodatne razsežnosti zaradi ugotavljanja morebitnih intersekcij. Se pa je informacija o spletni anketi poleg splošne populacije razširjala ciljno v smislu poskusa, da bi dosegli vse manjšinske skupnosti po državi, tj. prizadevali smo si, da se je glas o raziskavi širil tudi ciljano med potencialnimi žrtvami diskriminacije glede na obravnavane osebne okoliščine (romska skupnost, priseljenska skupnost, obe uradno priznani manjšinski skupnosti in skupnost pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije, izbrisani, prosilci za azil in begunci, afriška skupnost, različna kulturna in podobna društva itn.). Uporabljeno je torej bilo stratificirano vzorčenje in metoda snežne kepe, anketa pa je bila promovirana tudi kot oglas s povečanim dosegom (za več glej Bajt 2021c).

Anketno merjenje izkušenj z diskriminacijo

O izkušnjah z diskriminacijo je anketa spraševala tako brez specificiranega obdobja (torej o takih izkušnjah kadar koli) kot tudi posebej izpostavljeno

za zadnjih pet let. Ob tem je bilo podano pojasnilo, da je diskriminacija »slabša obravnava ali postavljanje oseb v slabši položaj zaradi njihovih osebnih okoliščin, kot so spol, starost, nacionalna pripadnost, zdravstveno stanje, invalidnost itd.«. Zatem so bile še dodatno navedene okoliščine diskriminacije, po katerih bi jo lahko identificirali: »Pomislite na situacije, ko zaradi katere izmed teh lastnosti niste bili obravnavani enako kot drugi in ste bili zaradi tega v slabšem položaju, na primer pri iskanju dela ali stanovanja, na uradih ali v drugih institucijah, pri zdravniku, v trgovini ali kje drugje«.

Velik del anketirancev, kar 84,2 odstotka od vseh vprašanih, je vsaj za eno od možnih osebnih okoliščin označil, da so bili v Sloveniji kadar koli diskriminirani. Iz Grafa 1 je razvidno, da je bila najpogostejša okoliščina diskriminacije spol (39,9 odstotka vseh vprašanih), nekoliko manj jih je odgovorilo z »drugo« (29 odstotka), nato pa si sledijo starost (22 odstotka), premoženjsko stanje (19,1 odstotka), narodnost ali državljanstvo (17,8 odstotka), izobrazba (13,6 odstotka), svetovni nazor (13,2 odstotka), jezik in spolna usmerjenost (po 7,6 odstotka), vera (6,5 odstotka), invalidnost (3,8 odstotka), spolna identiteta ali spolni izraz (3,5 odstotka) in barva kože (2,6 odstotka). Anketiranci so lahko izbrali več odgovorov hkrati. 15,3 odstotka vprašanih oseb je odgovorilo, da v Sloveniji niso bili še nikoli diskriminirani. Štiri osebe na to vprašanje niso odgovorile.

GRAF 1: Diskriminacija po osebnih okoliščinah (n = 814)

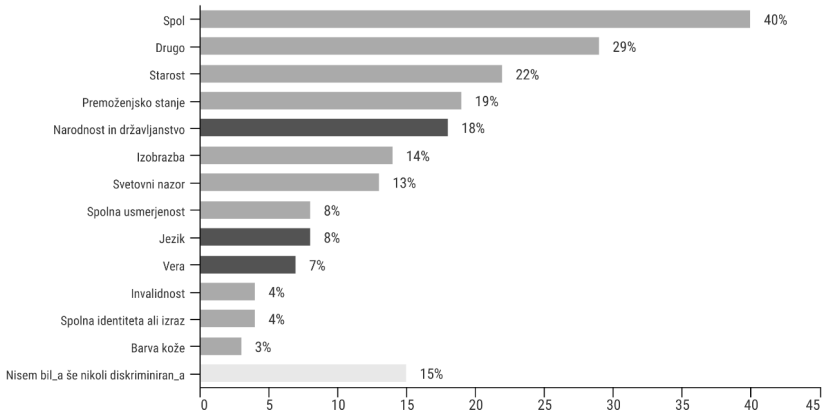

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Med tistimi, ki so pri prvem vprašanju o splošnih izkušnjah z diskriminacijo označili, da so to že doživeli in ki so nadaljevali izpolnjevanje ankete, jih je bilo 79,6 odstotka diskriminiranih (tudi) v zadnjih petih letih, kar je 65,8 odstotka vseh anketiranih oseb.

Ker vse osebe v vzorcu niso imele vseh osebnih okoliščin, ki bi jih potencialno izpostavljale diskriminaciji na podlagi vseh obravnavanih kategorij, so nas zanimale predvsem izkušnje tistih, ki take okoliščine imajo. Odgovore smo zato analizirali v odnosu s pripadajočo osebno okoliščino, ki jo je oseba izrazila v odgovorih na demografska vprašanja. Pri tem smo obravnavali samo tiste osebe, ki so na ta vprašanja dejansko odgovorile in niso že pred tem prekinile izpolnjevanja ankete. Ker se knjiga osredinja na etnično diskriminacijo, v nadaljevanju predstavljamo rezultate po kategorijah, ki najbolje izražajo tovrstno neenako obravnavo.

Narodnost ali državljanstvo

Osebe, ki so izrazile, da pripadajo narodnostni ali etnični manjšini, so občutno pogosteje (Hi-kvadrat test, p = 0,000) doživele diskriminacijo na podlagi narodnosti ali državljanstva, in sicer v 73,2 odstotka primerov (glej Graf 2). Med tistimi, ki ne pripadajo narodnostni ali etnični manjšini, jih je bilo diskriminiranih manj (14,9 odstotka). Podobno razmerje se pokaže v primerjavi deležev oseb glede na državo rojstva (p = 0,000). Od tistih oseb, ki so bile rojene v drugi državi kot Sloveniji, jih je več označilo, da so že doživele diskriminacijo na podlagi narodnosti ali državljanstva (68,1 odstotka), kot tistih, ki so rojene v Sloveniji (15,1 odstotka jih je bilo diskriminiranih).

GRAF 2: Diskriminacija zaradi narodnosti ali državljanstva (n = 410, n = 419)

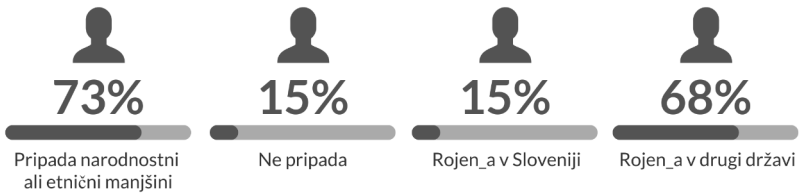

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Moški so bili nekoliko pogosteje (p = 0,032) diskriminirani na podlagi narodnosti ali državljanstva (28,9 odstotka moških) kot ženske (18,3 odstotka žensk). Pomembne razlike obstajajo tudi glede na velikost naselja, v katerem oseba živi (p = 0,014), in sicer je bil med tistimi, ki živijo v manjšem mestu, največji delež diskriminiranih na podlagi narodnosti ali državljanstva (29 odstotka), manj med osebami, ki živijo v velikem mestu (22,5 odstotka), v manjšem kraju (18,7 odstotka), najmanj pa med tistimi, ki živijo v vaškem naselju (10,2 odstotka teh je bilo diskriminiranih). Glede na starost (p = 0,318) in premoženje (p = 0,472) ni pomembnih razlik v izkušnjah s to obliko diskriminacije.

Ti izsledki ne odražajo ugotovitev nedavne raziskave Inštituta za narodnostna vprašanja o odnosu večinskega prebivalstva do integracije, priseljevanja in priseljencev, ki so pokazali, da imajo najbolj odklonilen odnos do priseljevanja in priseljencev ljudje, ki živijo v vaškem okolju, najmanj odklonilnega pa osebe, ki živijo v mestnem in primestnem okolju (Medvešek idr. 2022). V naši anketi se vaško naselje kaže kot kraj z najmanj doživete diskriminacije. Čeprav raziskave kažejo, da stopnja urbanizacije kraja prebivanja vpliva na oblikovanje stališč večinskega prebivalstva do priseljencev, zato naj bi imeli prebivalci mest bolj pozitivna stališča, pa hkrati tudi vaško okolje lahko pomeni več možnosti za stike, ki niso zgolj mimobežni, ampak bolj tvorni v smislu medsebojnega sodelovanja, kar je dejanski temelj preseganja predsodkov in socialne distance (glej na primer Pettigrew in Tropp 2011).

GRAF 3: Področja diskriminacije zaradi narodnosti ali državljanstva, zadnjih 5 let (n = 58)

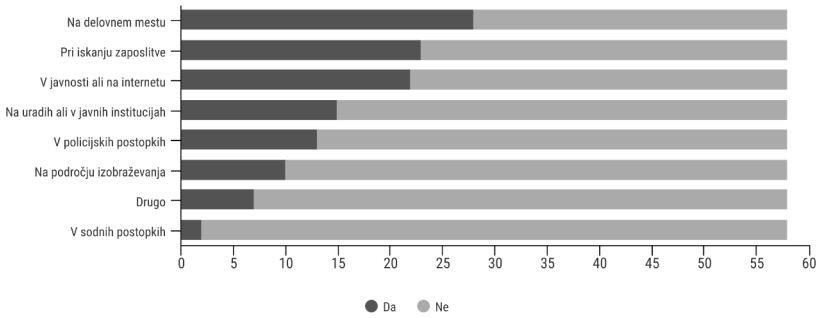

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Osebe, ki so bile v zadnjih petih letih diskriminirane zaradi narodnosti ali državljanstva, so poročale, da je do diskriminacije najpogosteje prišlo na delovnem mestu (48,3 odstotka), nekaj manj pa pri iskanju zaposlitve (39,7 odstotka) in v javnosti ali na internetu (37,9 odstotka). Zgolj dve osebi sta navedli, da sta bili zaradi te lastnosti diskriminirani v sodnih postopkih (glej Graf 3).

Jezik

Jezik je razumljen kot ena ključnih značilnosti etnične oziroma narodnostne pripadnosti in zato to razsežnost obravnavamo kot pomemben del potencialne etnične diskriminacije. Še posebno v slovenskem kontekstu ima jezik osrednjo vlogo v definiranju nacionalne identitete in tako opredeljuje odnos do Drugih (glej na primer Bajt 2016; Brezigar 2017a; Medvešek idr. 2022). Med osebami, ki govorijo drug materni jezik, kot slovenščino, jih je 27,7 odstotka doživelo diskriminacijo na podlagi jezika. Dve tretjini pa sta kljub tujemu maternemu jeziku označili, da na podlagi tega nista bili diskriminirani. Delež je bil le nekoliko manjši med tistimi, ki govorijo dva materna jezika (21,1 odstotka), in pričakovano precej manjši ($p < 0{,}001$) med osebami, katerih materni jezik je slovenščina (3,3 odstotka).

GRAF 4: Področja diskriminacije zaradi jezika, zadnjih 5 let (n = 19)

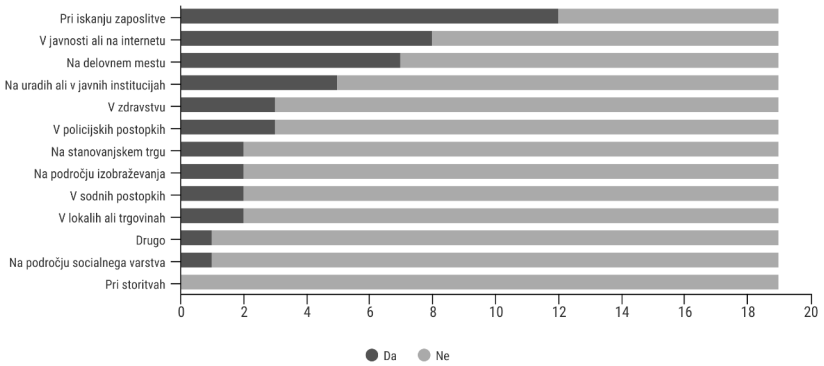

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Jezik je bil za anketirance v zadnjih petih letih najpogosteje razlog za diskriminacijo pri iskanju zaposlitve (63,2 odstotka), v javnosti ali na internetu (42,1 odstotka) in na delovnem mestu (36,8 odstotka). Pri storitvah nobena oseba ni imela takih izkušenj (glej Graf 4).

Za analizo vpliva drugih osebnih okoliščin je kategorija diskriminiranih na podlagi jezika premajhna in lahko daje popačene rezultate, zato teh analiz nismo izvedli. Podobno velja za spodnje kategorije, pri katerih so zaradi majhnega števila relevantnih odgovorov nadaljnje podrobnejše analize omejene.

Religija

Osebe, ki so se prepoznale kot pripadnice verske manjšine, so v 40,7 odstotka primerov izrazile, da so na podlagi tega že bile diskriminirane (n = 16). Največji delež diskriminacije na podlagi religije so doživele osebe pravoslavne veroizpovedi (60 odstotka, n = 10), sledijo jim muslimanke in muslimani (56,3 odstotka, n = 16), katoličanke in katoličani (17,9 odstotka, n = 56) in osebe z drugačnimi prepričanji (5,1 odstotka, n = 39). Tudi ena oseba, ki se je opredelila kot agnostik (2,1 odstotka, n = 48) in dve ateistično opredeljeni osebi (1,2 odstotka, n = 172) so odgovorile, da so bile žrtve diskriminacije na verski podlagi. Vse osebe, ki so se opredelile kot (sicer redki) budisti (n = 5), hinduisti (n = 4) ter protestanti (n = 3) so odgovorile, da na podlagi religije niso bile nikoli diskriminirane (glej Graf 5).

GRAF 5: Diskriminacija glede na versko pripadnost (n = 353)

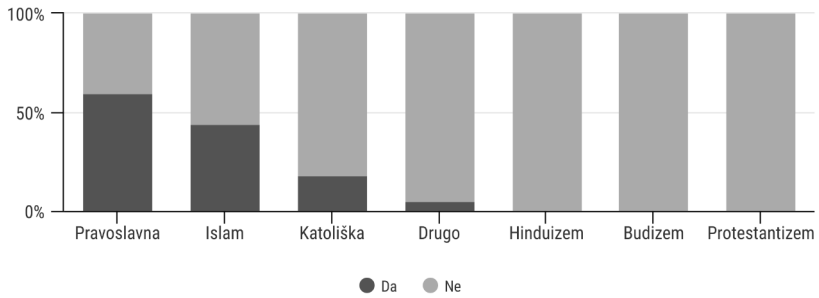

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Zaradi religije so bili v zadnjih petih letih ljudje diskriminirani predvsem na delovnem mestu (57,1 odstotka) in v javnosti ali na internetu (52,4 odstotka), občutno manj pa drugje. Zaradi vere tudi nobena oseba ni bila diskriminirana pri storitvah, niti v sodnih postopkih (glej Graf 6).

GRAF 6: Področja diskriminacije zaradi vere, zadnjih 5 let (n= 21)

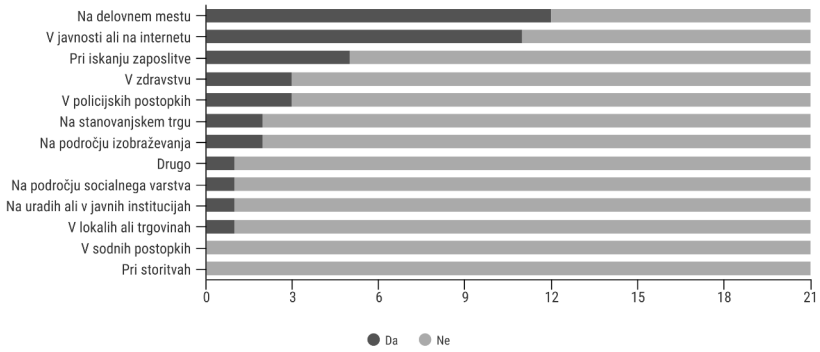

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Barva kože

Zaradi problematičnosti pojma »rasa«, vprašalnik ni neposredno spraševal po barvi kože, zato ni bilo mogoče določiti, kolikšen delež oseb, ki imajo barvo kože drugačno kot večinska družbena skupina, je bil na podlagi tega diskriminiran.

Izmed 41 oseb, ki so v vprašalniku potrdile, da pripadajo narodnostni ali etnični manjšini in so odgovarjale na to vprašanje, jih je 12,2 odstotka odgovorilo, da so že bile diskriminirane na podlagi barve kože (v primerjavi z 1,6 odstotka tistih, ki ne pripadajo narodnostni ali etnični manjšini).

Več oseb, ki so bile diskriminirane na podlagi barve kože, je bilo rojenih v Sloveniji (7 oziroma 63,6 odstotka) kot v drugi državi (4 oziroma 36,4 odstotka). Izmed tistih, ki so bile rojene v drugi državi, velika večina ni bila diskriminirana na podlagi barve kože (91,5 odstotka).

Med osebami, ki so bile diskriminirane na podlagi barve kože, jih je več izrazilo, da sta bila oče (7 oseb oziroma 63,6 odstotka) ali mati (6 oseb oziroma 60 odstotkov) rojena v drugi državi kot v Sloveniji.

Število oseb, ki so odgovarjale na vprašanje o področjih diskriminacije na podlagi barve kože v zadnjih petih letih, je bilo sicer majhno, ampak ga vendarle obravnavamo kot relevantno. Predvsem je mogoče opaziti, da so bile te osebe najpogosteje diskriminirane na delovnem mestu (66,7 odstotka), polovica pa pri iskanju zaposlitve in v policijskih postopkih. Pri tem slednja kategorija še posebej izstopa, saj se pri drugih osebnih okoliščinah ne pojavlja tako visoko. Nobena od anketiranih oseb zaradi barve kože v zadnjih petih letih ni doživela diskriminacije pri storitvah in na področju socialnega varstva (glej Graf 7).

GRAF 7: Področja diskriminacije zaradi barve kože, zadnjih 5 let (n = 6)

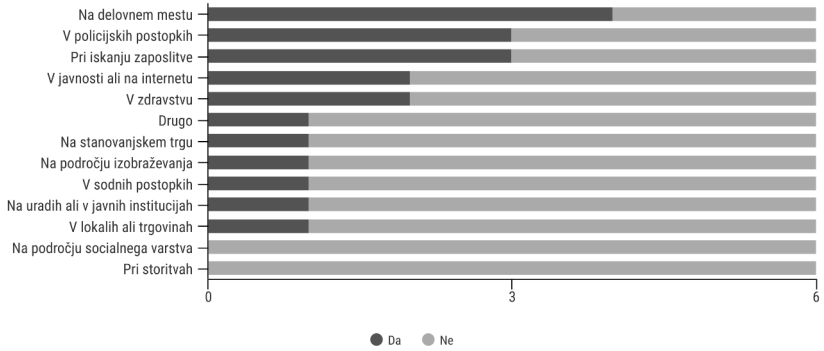

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Diskriminacija na več ravneh in po področjih

Za diskriminacijo na podlagi narodnosti ali državljanstva, barve kože, jezika in religije smo preverili tudi, ali gre pri tem za večplastno in hkratno diskriminacijo, pri kateri je oseba žrtev raznolikih oblik take neenake obravnave. Osebe, ki doživljajo diskriminacijo na podlagi barve kože, jezika in religije, pogosteje doživljajo tudi diskriminacijo na podlagi narodnosti ali državljanstva – 61,9 odstotka tistih, ki jo doživljajo zaradi barve kože, 69,4 odstotka diskriminiranih zaradi jezika in 60,4 odstotka zaradi religije je diskriminiranih tudi na podlagi narodnosti ali državljanstva. To kaže na hkratno, intersekcijsko diskriminacijo (Kuhar 2009; Kuhar in Pajnik 2022)

oziroma »kompleksno neenakost« (Hrženjak in Jalušič 2011). Ob tem je pomembno poudariti, da gre za veliko več kot zgolj seštevek teh osebnih okoliščin, saj osebe doživljajo »avtentične nove realnosti diskriminacije, ki se vzpostavlja na intersekciji« (Kuhar in Pajnik 2022: 12).

Ne glede na kategorije diskriminacije so osebe, ki so bile v zadnjih petih letih diskriminirane (zaradi katere koli lastnosti), najpogosteje navedle, da se je to dogajalo na delovnem mestu – ta odgovor je bil izbran v 48,6 odstotka (od vseh, ki so bili diskriminirani v zadnjih petih letih zaradi vsaj ene od lastnosti), ali pri iskanju zaposlitve z 41,7 odstotka (glej Graf 8). Le nekaj odstotkov manj jih je doživelo diskriminacijo v javnosti ali na internetu (36,4 odstotka), za to kategorijo pa delež nekoliko upade. Sledijo zdravstvo (24,6 odstotka), lokali ali trgovine (17,8 odstotka), uradi ali javne institucije (15,1 odstotka), stanovanjski trg in socialno varstvo (po 12,6 odstotka), policijski postopki (11,6 odstotka), druga področja (8,5 odstotka) ter nazadnje izobraževanje (8,1 odstotka), sodni postopki (7,2 odstotka) in storitve (6,2 odstotka). Za različna področja je oseba lahko odgovarjala večkrat (če je označila, da je bila diskriminirana zaradi več lastnosti – za vsako lastnost posebej).

GRAF 8: Področja diskriminacije (skupaj po kategorijah), zadnjih 5 let (n = 484)

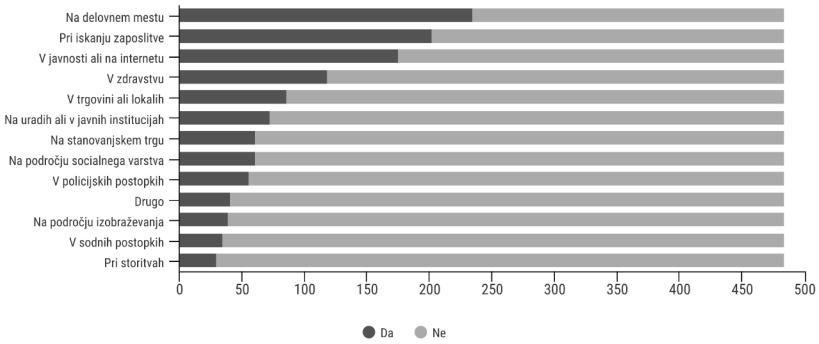

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Če je oseba izbrala eno od možnosti »pri iskanju zaposlitve«, »na delovnem mestu« ali »v zdravstvu«, se ji je izpisalo še podvprašanje, v katerih sektorjih je bila diskriminirana – v zasebnem, javnem ali nevladnem. Izbrala je lahko več odgovorov. Številčno so anketirane osebe najpogosteje izbrale zasebni sektor za diskriminacijo pri iskanju zaposlitve in/ali na delovnem mestu (skupne frekvence), le nekoliko manj pa javni sektor.

Nevladni je bil izbran občutno manjkrat. Pri diskriminaciji v zdravstvu pa so tiste, ki so jo že doživele, najpogosteje odgovorile, da se je to zgodilo v javnem zdravstvu, občutno manj v zasebnem ali v obeh primerih. Pričakovati je sicer, da imajo ljudje veliko več neposrednih izkušenj v javnem zdravstvu in se zasebne zdravstvene storitve v Sloveniji uporabljajo manj pogosto.

Odgovore na vprašanje o izkušnjah z diskriminacijo po področjih življenja, na katerih so bile osebe diskriminirane, smo v nadaljevanju podrobneje analizirali le za osebe, ki so poročale o diskriminaciji na podlagi obravnavanih osebnih okoliščin (n = 109). Ker je 37 oseb prekinilo izpolnjevanje vprašalnika že pri prvem vprašanju o področjih življenja, v različnih deležih pa na nekatera vprašanja niso odgovorile, zaradi raznolikega števila neveljavnih in manjkajočih odgovorov na različna vprašanja znotraj ene kategorije v nadaljevanju odgovore o področjih življenja predstavljamo v frekvencah, ne z odstotki. Najrelevantnejša področja življenja smo združili v naslednje kategorije: delo in zaposlovanje, socialno varstvo, zdravstveno varstvo, vzgoja in izobraževanje, dostop do dobrin in storitev ter storitve države oziroma upravni postopki. Graf 9 prikazuje frekvence odgovorov na vseh področjih za diskriminacijo na podlagi narodnosti ali državljanstva, barve kože, jezika ali vere.

Razumeli smo, da je bila oseba diskriminirana na področju *dela in zaposlovanja*, če je pritrdilno odgovorila, da je bila diskriminirana (zaradi narodnosti ali državljanstva, barve kože, jezika ali religije) pri iskanju zaposlitve in/ali na delovnem mestu (na vsaj enega od teh dveh odgovorov). Med tistimi osebami, ki so bile diskriminirane zaradi teh okoliščin, jih je bilo kar 48 diskriminiranih na področju dela in zaposlovanja. Da so bile zaradi narodnosti ali državljanstva, barve kože, jezika ali religije diskriminirane na področju *socialnega varstva* (na primer na centru za socialno delo), je v spletni anketi odgovorilo deset oseb. Na področju *zdravstva* je bilo diskriminiranih 20 tistih oseb, ki so doživele diskriminacijo na podlagi obravnavanih okoliščin. Na področju *izobraževanja* je bilo zaradi obravnavanih okoliščin diskriminiranih 12 oseb. V kategorijo *dostopa do dobrin in storitev* smo združili osebe, ki so poročale o diskriminaciji (zaradi obravnavanih osebnih okoliščin) na vsaj enem od naslednjih področij: v lokalih ali trgovinah, pri storitvah ali na stanovanjskem trgu. Takih je bilo 27 diskriminiranih oseb. V zadnji kategoriji smo združili vprašanja s področij *storitve države* oziroma *upravni ipd. uradni postopki*. Da so bile na podlagi osebne okoliščine narodnosti ali državljanstva, barve kože, jezika ali religije diskriminirane na uradih ali v javnih institucijah, v policijskih postopkih ali v sodnih postopkih, je odgovorilo 26 oseb z izkušnjo take diskriminacije (glej Graf 9).

GRAF 9: Diskriminacija zaradi narodnosti ali državljanstva, barve kože, jezika ali religije po področjih življenja

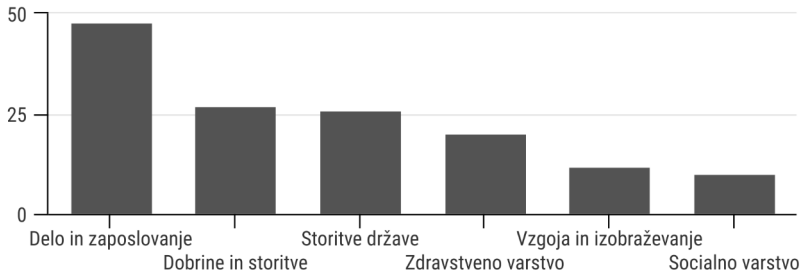

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Vprašanja v nadaljevanju se nanašajo tudi na nekatera druga področja diskriminacije in na opažanje viktimizacije drugih oseb. Na ta vprašanja so odgovarjale tudi osebe, ki niso doživele diskriminacije zaradi analiziranih okoliščin. Za večino oseb, ki so zaposlene, njihove sodelavke in njihovi sodelavci vedo, kakšno je njihovo versko ali svetovnonazorsko prepričanje – 55,5 odstotka jih je odgovorilo, da ve večina ali vsi. 10,1 odstotka jih je odgovorilo, da nihče od sodelavk oziroma sodelavcev tega ne ve, 34,4 odstotka pa, da vedo le nekateri (n = 317). Da večina ali vsi sodelavci oziroma sodelavke vedo, kakšna je njihova narodnostna pripadnost, je označilo 85,3 odstotka anketiranih oseb. Pri 10 odstotkih vedo le nekateri, pri 4,7 odstotka pa ne ve nihče. Tiste osebe, ki so odgovorile s slednjim, večinoma ne pripadajo narodnostni ali etnični manjšini. Za osebe, ki pa so pripadnice take manjšine, sodelavke in sodelavci skoraj v vseh primerih (96,2 odstotka) vedo za njihovo etnično pripadnost. Na to vprašanje je odgovarjalo 320 oseb.

Največ anketiranih oseb, ki se ni opredelilo s katoliško, temveč katero drugo vero, v službi večinoma lahko vzame dopust ob verskih praznikih, če to želijo (47,2 odstotka), nekaj manj pa to lahko stori vedno (27,8 odstotka). Da dopusta nikoli ne morejo vzeti, je odgovorilo 13,9 odstotka oseb v anketi, preostale pa ga večinoma ne morejo vzeti (11,1 odstotka). Na to vprašanje je odgovarjalo 36 oseb. Razlike med različnimi verskimi prepričanji za to vprašanje niso statistično značilne (p = 0,084), prav tako je vzorec oseb, ki so odgovarjale na ta vprašanja, majhen in slabo raznolik, zato so vsakršne primerjave med skupinami zelo omejene. Od štirih oseb budistične religije, ki so odgovarjale na to vprašanje, so tri odgovorile, da vedno ali večinoma lahko, ena pa, da večinoma ne more vzeti dopusta ob verskih praznikih. Dva hinduista sta odgovorila, da lahko, eden pa, da nikoli ne more. Od 9 muslimanov jih je 7 dejalo, da vedno ali večinoma lahko vzamejo dopust, ena oseba pa, da ga ne more nikoli. Enako število oseb pravoslavne religije je odgovarjalo na to vprašanje, od teh jih je 8 izbralo, da vedno ali večinoma lahko vzamejo dopust, ena oseba pa, da ga ne more nikoli. Edina oseba protestantske religije je odgovorila, da dopusta ob verskih praznikih večinoma ne more vzeti.

Zaposlene osebe so odgovarjale še na vprašanje, ali poznajo kakšen primer, ko je v njihovi delovni organizaciji prišlo do diskriminacije zaposlenih zaradi vere, narodnosti, državljanstva ali barve kože. Večinoma takih primerov anketiranci niso poznali (73,6 odstotka). Tisti, ki so zaznali vsaj eno od teh oblik diskriminacije, pa so najpogosteje poročali o diskriminaciji zaradi narodnosti ali državljanstva (22 odstotkov), manj zaradi vere (13,3 odstotka) in barve kože (7,3 odstotka).

Podobna vprašanja kot za zaposlene so bila postavljena tudi študentkam in študentom ter dijakinjam in dijakom (na sicer majhnem vzorcu, n = 32). Največ jih je odgovorilo, da večina ali vsi sošolci in sošolke vedo, kakšna je njihova narodnostna pripadnost (65,6 odstotka). Za 21,9 odstotka le nekateri vedo, za 12,5 odstotka pa ne ve nihče. Nobena od teh oseb ne pripada narodnostni ali etnični manjšini. Vse osebe, ki pripadajo taki manjšini, so odgovorile, da njihovi sošolci in sošolke vedo za to. Tudi na to vprašanje je odgovarjalo 32 oseb. Manj sošolcev in sošolk pa ve, kakšno je versko ali svetovnonazorsko prepričanje anketiranih oseb (n = 32). Da ve večina ali vsi, jih je odgovorilo 43,8 odstotka; da vedo nekateri 40,6 odstotka, najmanj pa, da ne ve nihče (15,6 odstotka). Razlik med verskimi ali svetovnonazorskimi prepričanji zaradi majhnega in neraznolikega vzorca ni bilo mogoče identificirati.

Le nekoliko bolj pogosto kot zaposleni v delovnih organizacijah so študentje ali dijaki v izobraževalnih institucijah bili priča primeru diskriminacije zaradi narodnosti ali državljanstva, religije ali barve kože. Tudi v teh primerih se je to najpogosteje dogajalo zaradi narodnosti ali državljanstva, kar je opazilo 29 odstotkov šolajočih se oseb, nato zaradi vere (25,8 odstotka) in najmanj zaradi barve kože (12,9 odstotka). Da temu niso bili priča, je odgovorilo 62,5 odstotka šolajočih se oseb.

Na vprašanja o diskriminaciji njihovih otrok so odgovarjale le osebe, ki so označile, da imajo mladoletne otroke (33,6 odstotka vprašanih). Od teh jih 18,6 odstotka pomni, da so njihovega mladoletnega otroka žalili zaradi jezika, narodnosti, državljanstva, verske pripadnosti ali barve kože. Večina drugih je odgovorila, da se to še ni zgodilo (64,5 odstotka), preostali pa ne vedo (16,9 odstotka). Da so njihovega otroka učitelji ali učiteljice slabše obravnavali zaradi jezika, narodnosti, državljanstva ali verske pripadnosti, je odgovorilo 7,6 odstotka anketirancev z otroki. To se ni zgodilo 70,8

odstotka staršem, 21,6 odstotka pa jih ne ve, ali se je zgodilo ali ne. Večina otrok anketiranih staršev sicer ne potrebuje prehrane, prilagojene verskemu prepričanju (70,6 odstotka) ali ne obiskuje vrtca ali šole (4,7 odstotka). Tisti, ki pa hodijo v vrtec oziroma šolo in bi potrebovali tako prilagojeno prehrano, imajo v podobnem razmerju to zagotovljeno (11,8 odstotka) in nimajo zagotovljeno (12,9 odstotka).

Ukrepanje ob diskriminaciji

Na vprašanje, kako se je oseba počutila ob zadnjem primeru, ko je bila diskriminirana, je bil največkrat izbran odgovor »Situacija me je obremenjevala, tako da sem veliko razmišljal_a o tem«, s čimer je soglašalo 66,4 odstotka tistih, ki so na to vprašanje odgovarjali (glej Graf 10).

GRAF 10: Počutje oseb ob zadnjem primeru diskriminacije (n = 333)

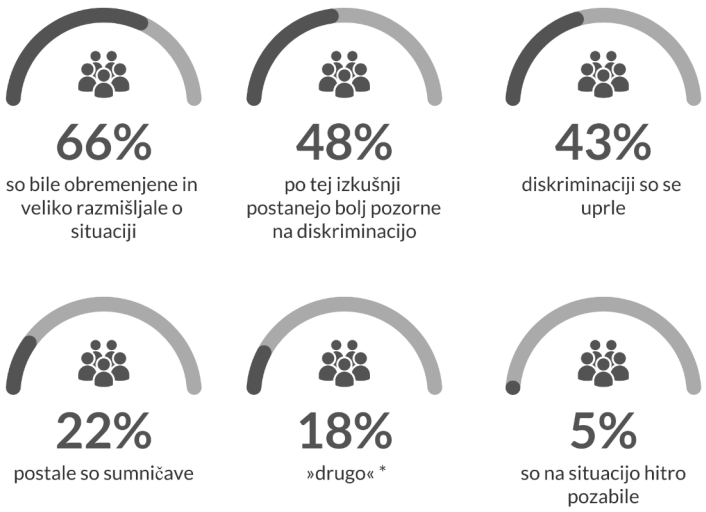

* pod »drugo« so osebe navajale predvsem jezo, žalost, depresijo, umik, občutek sramu, občutek manjvrednosti in podobno.

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Nekoliko manj pogosto so ljudje po tej izkušnji postali pozornejši na diskriminacijo (47,7 odstotka) ali se ji uprli (43,2 odstotka). Manj jih je postalo sumničavih (22,2 odstotka), najmanj pa jih je na situacijo hitro

pozabilo (le 4,5 odstotka). Anketirane osebe so lahko odgovorile z več odgovori. 18 odstotkov oseb, ki so na to vprašanje odgovarjale, je označilo tudi kategorijo »drugo«, na odprto vprašanje pa so nekatere od teh podrobneje opisale, kako so se počutile. Predvsem so navajale jezo, žalost, depresijo, umik, občutek sramu, občutek manjvrednosti in podobno. Nekaj odprtih odgovorov se nanaša tudi na občutke nemoči in jeze.

Da je bil nekdo od njihovih bližnjih (družina ali prijatelji) v zadnjih petih letih tarča diskriminacije zaradi narodnosti, državljanstva, jezika, barve kože ali religije, je odgovorilo 35,2 odstotka vprašanih (n = 579). To je precej manj kot delež oseb, ki so bile same diskriminirane v zadnjih petih letih (65,8 odstotka). Te so torej lastno diskriminacijo zaznale pogosteje – bodisi so bile resnično večkrat diskriminirane, ali pa za diskriminacijo bližnjih ne vedo, kar nakazuje potrditev ugotovitev o diskriminaciji kot skriti in pogosto težko dokazljivi.

Nekatere anketirane osebe (49,5 odstotka oseb, ki so na vprašanje odgovarjale) so poročale tudi o tem, da so bile zaradi svojih osebnih okoliščin diskriminirane ob ukrepih za preprečevanje širjenja epidemije covida-19 v Sloveniji, na primer pri prehajanju meje, cepljenju, s prenehanjem delovnega razmerja, žaljivimi komentarji ali fizičnimi napadi. To so pokazale tudi obstoječe raziskave (glej na primer Bajt 2021b). Občutno največji delež vprašanih ljudi (62 odstotkov tistih, ki so bili ob ukrepih diskriminirani na podlagi vsaj ene od okoliščin) je označil, da so bili pri teh ukrepih diskriminirani na podlagi drugih okoliščin, ki so jih specificirali z odprtim odgovorom. Skoraj vsi so pojasnili, da je šlo za diskriminacijo zaradi neizpolnjevanja pogoja preboleli-cepljeni-testirani (PCT) na raznolikih družbenih področjih, (ne)nošenja mask ali uvedbe drugih ukrepov za preprečevanje širjenja covida-19, kot so bili omejitev gibanja (prehod državnih meja in prehod med občinami, tako imenovana policijska ura), nadzor, razmere na delovnih mestih in v šolah ipd.

Tiste osebe, ki so v zadnjih petih letih v Sloveniji bile diskriminirane zaradi katere koli osebne okoliščine, so se na to odzvale na različne načine (glej Graf 11). Odgovarjale so lahko z več odgovori hkrati. Največ (32,3 odstotka) jih je skušalo javno opozoriti na primer, le ena oseba manj pa se je odločila, da ne bo ukrepala (31,9 odstotka). Dobra četrtina (26,8 odstotka) se je skušala pogovoriti z osebo ali osebami, ki so jih diskriminirale, glede njihovih dejanj, nekaj manj (21,1 odstotka) se jih je obrnilo na katero od državnih institucij, ki varuje pred diskriminacijo, na primer policijo, Varuha človekovih pravic, Zagovornika načela enakosti, Zastopnika pacientovih pravic idr. 18,5 odstotka jih je ukrepalo drugače, 13,4 odstotka jih je poiskalo odvetniški nasvet, 10,9 odstotka jih je poiskalo pomoč pri nevladnih organizacijah, 10,5 odstotka pa v sferi politike. Najmanj oseb se

je obrnilo na sindikat (9,6 odstotka) ali vložilo kazensko prijavo (7,7 odstotka).

Če je oseba odgovorila, da je ukrepala na katerega od naštetih načinov ali drugače, nas je zanimalo še, ali se je v katerem od primerov, ko je zaradi diskriminacije v Sloveniji ukrepala v zadnjih petih letih, situacija rešila v njeno korist (n = 177). Le za 18,6 odstotka tistih oseb, ki so na to vprašanje odgovarjale, se je situacija rešila v njihovo korist, za 81,4 odstotka pa se ni.

GRAF 11: Ste ob diskriminaciji ukrepali na katerega izmed naslednjih načinov (n = 313)?

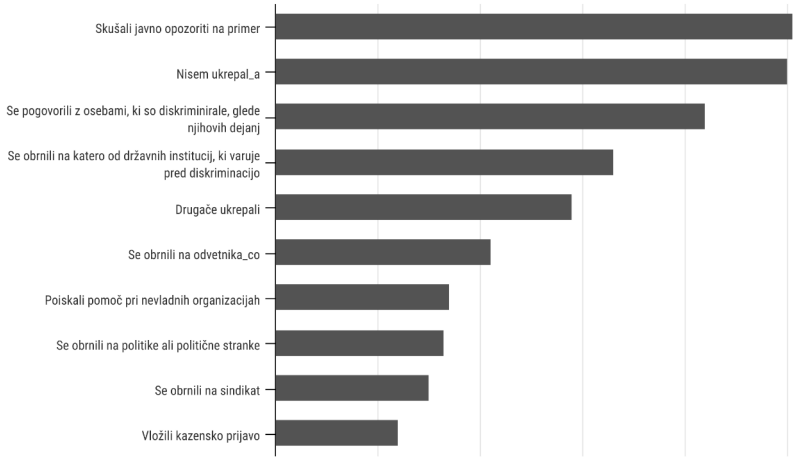

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Sklep

Analiza kvantitativnih podatkov na podlagi anketnega vprašalnika pokaže, da neke vrste diskriminacije v Sloveniji doživlja velik del vprašanih – 84 odstotkov anketiranih oseb meni, da so že bile diskriminirane na podlagi vsaj ene osebne okoliščine. Najpogosteje gre za diskriminacijo na podlagi spola, ki so jo občutno več deležne ženske kot moški, nebinarne osebe pa so bile že vse diskriminirane. Naslednja kategorija glede na pogostost z odgovorom »drugo« predvsem zajema poročanje anketirancev in anketirank o diskriminaciji zaradi vladnih ukrepov za preprečevanje širjenja covida-19, primarno zaradi zaostrovanja pogoja PCT.

Podrobnejši pregled diskriminacije na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije razkrije, da je takega vedenja deležen velik delež oseb z osebnimi okoliščinami, zaradi katerih potencialno pripadajo manjšinski družbeni skupini. Zaradi narodnosti in državljanstva so bile v Sloveniji diskriminirane slabe tri četrtine tistih, ki pripadajo narodnostni ali etnični manjšini, in le nekoliko manjši delež oseb, rojenih v drugi državi. Tudi pripadnice in pripadniki pravoslavne ali islamske veroizpovedi v več kot 55 odstotkih primerov poročajo o doživljanju diskriminacije na podlagi vere. Pri tem se pokaže, da gre pri diskriminaciji na podlagi barve kože, jezika in vere pogosto za močno povezanost z diskriminacijo na podlagi narodnosti in državljanstva, kar pomeni, da oseba doživlja vsaj dve vrsti diskriminacije hkrati. Na intersekciji se torej vzpostavlja neka nova stvarnost diskriminacije. Čeprav kompleksne neenakosti niso predmet te publikacije, je vendarle treba na ta vidik opozoriti in ga poudariti.

Še dodaten dragocen vpogled v izkušnje z diskriminacijo nudijo tudi odprti odgovori iz spletne ankete, ki še dodatno potrjujejo raziskovalne ugotovitve. Odgovorov na odprta vprašanja o izkušnjah diskriminacije je bilo v spletni anketi namreč skupno kar 521 in so tako relevanten dodaten vir podatkov. Navajamo zgolj peščico najbolj povednih primerov, ki jih je treba vzporejati z analizo na podlagi intervjujev v 6. poglavju, saj dodatno potrjujejo relevantnost pridobljenih podatkov.

- *Pri iskanju najema ti Slovenci in Slovenke po telefonu rečejo: »Čefurjem ne oddajam«.*
- *Ko so izvedeli, da iščemo stanovanje za tujce, so jasno povedali, da tujcem ne dajo.*
- *Diskriminacija zaradi narodnosti in verske pripadnosti v primeru prijave na razpisano delovno mesto. Kasneje sem izvedel za neprimerne komentarje s strani zaposlovalcev.*
- *Dobila sem obvestilo neizbranemu kandidatu z zapisom, da nisem izbrana, ker so se odločili za osebo, ki je Slovenec.*
- *Napredovanja so bila možna samo za priimke, ki niso imeli potomstva iz BiH.*
- *Glede javne uprave, konkretno upravne enote, imam občutek, da nisem dobrodošel. Kar koli iščem glede dokumentov, referent mi se tako grdo postavi, na primer, zakaj tako: »Nič ne veste, vse vam se mora narisati!« itd. Res je občutek grozen. Namesto, da lepo razloži. 18 let sem v Sloveniji, delam, plačujem davke državi, živim z družino tukaj, ampak imam občutek, da bi se nas radi rešili.*
- *Predvsem je šlo za žaljenje in poniževanje, v tem smislu, da sem kot posameznik manj oziroma ničvreden zaradi moje narodnosti, saj da smo neumni, zaradi česar naj ne bi razumeli osnovnih zadev in smo takšni ljudje primerni zgolj za fizična dela, kjer ni potrebno imeti možganov. Gre*

za splošno in ponavljajočo se prakso oziroma diskriminacijo na različnih področjih, tako v uradnih ustanovah kot tudi v splošni družbi, vendar v uradnih ustanovah poskušajo to prikriti, kar pa jim ne uspe vedno najbolje.

- *Čeprav izredno dobro govorim slovensko, občasno uporabim kakšno hrvaško besedo. Gospa na šalterju [okencu] me je obravnavala nespoštljivo, a ni imela nobenih težav z angleško govorečim tujcem pred mano.*
- *Ko se v javnosti (na ulici, v trgovini, v avtobusu) pogovarjam z drugimi v svojem maternem jeziku, sem pogosto deležna žaljivih komentarjev, naj grem domov, naj se naučim slovensko, naj v Sloveniji govorim slovensko.*
- *Ker narodnost temelji na jeziku, kulturi in veri, otroci v vrtcih ne morejo uveljavljati pravice do izbire načina prehrane (razen v primeru medicinske indikacije) in so tako »narodnostno diskriminirani«.*
- *Če uporabim javni prevoz in čakam na kakšni mestni avtobusni postaji, sem lahko legitimiran tudi večkrat v isti uri.*
- *Policisti so me večkrat ustavili, češ da so mislili, da sem migrant.*
- *Moji hčerki se v šoli posmehujejo in jo žalijo zaradi rahlo temnejše barve kože, da je Ciganka.*
- *Sinova sta mulata in dnevno doživljata pritiske in diskriminatorno vedenje.*
- *Resne zaposlitve nikoli nisem dobil. Z mojim imenom in priimkom možnosti za resno in dobro službo ni […], saj sem Cigan.*

Ne glede na osebno okoliščino diskriminacije so najpogostejša področja življenja, na katerih osebe to doživljajo, delovno mesto, iskanje zaposlitve ter v javnosti ali na internetu. Nekoliko manj pogosto so diskriminirane osebe poročale o diskriminaciji v zdravstvu, v lokalih ali trgovinah, na uradih ali v javnih institucijah ter na stanovanjskem trgu.

Podobno tudi v okviru diskriminacije na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije močno izstopa področje dela in zaposlovanja, kjer je bilo diskriminiranih daleč največ oseb. Najmanj pa se to kaže na področju socialnega varstva ter vzgoje in izobraževanja, le nekoliko več v zdravstvu.

5

MERJENJE DISKRIMINACIJE

Poudarili smo že težavnost merjenja diskriminacije, saj gre za pojav, ki ga lahko le redko opazujemo neposredno. Raziskovalke in raziskovalci se tako spopadamo z izzivom, kako določiti, kdaj je resnično prišlo do diskriminacije in ali je bila neenaka obravnava dejansko posledica neke osebne okoliščine. Pri podrobnejšem pregledu eksperimentalnih metod za ocenjevanje diskriminacije se naslanjamo na izbrano tujo literaturo. V študiji Odbora za nacionalno statistiko, Blank s sodelavkama podrobneje analizira dve eksperimentalni metodi, ki sta uporabljani za pridobivanje vzročnih zaključkov v zvezi z rasno diskriminacijo v ZDA: laboratorijske poskuse in terenske poskuse. Raziskovalke opozarjajo, da je v srži ocenjevanja diskriminacije vedno »problem vzročnega sklepanja« (Blank idr. 2004: 90). Različni življenjski izidi glede na etnična nesorazmerja so namreč lahko posledica eksplicitnih ali subtilnih predsodkov, ki so torej možen vzrok za diskriminacijo. Natančno določanje tega, kaj je dejanski pojav diskriminacije, kaj pa osebna izbira ali drugi povezani ali nepovezani dejavniki, zato zahteva sposobnost jasnega vzročnega sklepanja (prav tam).

Laboratorijski poskusi potekajo v nadzorovanem okolju, pri čemer se poskuša zmanjšati vpliv zunanjih dejavnikov. Vključujejo (1.) neodvisno spremenljivko, s katero lahko manipuliramo, (2.) naključno dodelitev pogojem obravnave in (3.) nadzor nad zunanjimi spremenljivkami, ki lahko vplivajo na rezultate. Prednost uporabe te metode je, da je mogoče doseči visoko raven notranje veljavnosti za sklepanje o vzročnih posledicah in da

omogoča veliko stopnjo nadzora nad okoljem. Prav tako je primerna metoda za izolacijo ene same spremenljivke, ki nas zanima. Pri preučevanju diskriminacije se laboratorijski poskusi še posebej dobro prilegajo študijam psiholoških procesov (na primer predsodkov ali stereotipov) in so pogosto pokazali, da lahko že neznatne spremembe v okolju opazno vplivajo na rezultate. Vzpostavljanje pozitivne razlike je tudi osnova za medskupinsko diskriminacijo. Znane so na primer študije s področja socialne psihologije (glej na primer Judd idr. 1995), različni poskusi pa so pokazali, da se diskriminacija pokaže celo pri povsem *ad hoc* sestavljenih skupinah, kot so tako imenovane minimalne skupine (Ule 1997). Vendar pa so laboratorijski poskusi pogosto časovno in merilno omejeni, zato ne merijo daljših obdobij. Poleg tega je ena od omejitev tudi tveganje pristranskosti ali pojavljanje omejitev v okolju poskusa (Blank idr. 2004: 92–102).

Terenski poskusi v primerjavi z laboratorijskimi poskusi omogočajo več posploševanja in jih lahko uvrstimo v prevladujoči vidik merjenja diskriminacije – tako imenovani epizodični pogled. Terenski poskus pomeni vsak popolnoma randomiziran raziskovalni načrt, v katerem so opazovane enote v naravnem okolju podvržene pogojem obravnave in nadzora. Med metodami terenskih poskusov pri merjenju stopnje ali pogostosti diskriminacije na trgu dela ali na stanovanjskem trgu se Blank, Dabady in Citro osredinjajo na najpogosteje uporabljani pregledni metodi »revizije« ali »parnega testiranja« (2004: 104). Metoda parnega testiranja je bila kritizirana predvsem zaradi vprašanj, povezanih z natančnostjo in veljavnostjo, saj je zaradi heterogenosti testne in referenčne osebe težko z gotovostjo trditi, ali je razlika v obravnavi dejansko povezana z diskriminacijo ali pa jo povzročajo drugi dejavniki. Pa poglejmo, za kaj gre.

Neposredno testiranje diskriminacije s terenskimi poskusi

Korespondenčno ali revizijsko oziroma referenčno testiranje diskriminacije spada med pomembne eksperimentalne metode za pridobivanje podatkov o enakosti oziroma o obstoju diskriminacije. Metodo so v 1960. letih v ZDA razvile javne in zasebne agencije, ki so zagovarjale pošten dostop do stanovanj, za namen dokazovanja obstoja diskriminacije rasnih oziroma etničnih manjšin na področju dostopa do stanovanj. V začetku 1970. so metodo uporabljale že številne skupine za

enakost in s pomočjo pridobljenih podatkov zahtevale zaščito pred diskriminacijo na sodiščih, v 1990. letih pa so ZDA oblasti že v izdatni meri financirale izvedbo situacijskega testiranja v raziskovalne namene in za preverjanje konkretnih pritožb oseb, ki so bile diskriminirane. Situacijsko testiranje se je potem razširilo tudi na področje dostopa do zaposlitve ali storitev (na primer dostopa do restavracij in nočnih klubov), izvaja pa se tako, da se sestavijo eksperimentalni pari (prosilci za zaposlitev, za najem stanovanja, obiskovalci restavracij ali nočnih klubov), ki so enaki glede vseh osebnih okoliščin razen okoliščine, ki se opazuje in je lahko podlaga za diskriminacijo. Če je en član para neenako obravnavan (lastnik stanovanja na primer zavrne prosilca z neko osebno lastnostjo z izgovorom, da je stanovanje že oddano, drugemu, ki pride nekoliko pozneje in te osebne okoliščine nima, pa ponudi ogled stanovanja), je to lahko dokaz obstoja diskriminacije (Rorive 2009). Nekateri raziskovalci in raziskovalke sicer izražajo zadržke do te metode, saj umetno ustvari diskriminatorni dogodek, pri čemer en član para, ki je sicer pripadnik družbene skupine, že izpostavljene neenaki obravnavi v vsakdanjem življenju, lahko utrpi eksperimentalno ustvarjeno diskriminacijo (Essed 1991), vendar se je situacijsko testiranje razširilo v Veliko Britanijo, pozneje pa tudi v nekatere članice Evropske unije, kjer je bilo kot metoda pridobivanja podatkov (dokazov) uspešno uporabljeno tudi v sodnih primerih.

Zgodovinsko so se revizijske študije najprej osredinjale na rasno oziroma etnično in spolno diskriminacijo, prve raziskave pa so skoraj izključno uporabljale realne osebe, ki so se izdajale za dejanske kandidate (za stanovanje ali službo) kot testne ali referenčne osebe. Prve študije so odgovarjale na konkretne kršitve predpisov za uveljavljanje enakosti in niso imele raziskovalnega namena (Gaddis 2018). Sčasoma pa so parna testiranja v živo počasi nadomestila revizijska testiranja po telefonu in elektronski pošti, sploh s porastom uporabe interneta in množice spletnih oglasov (za stanovanja, prosta delovna mesta ipd.) v zadnjih letih.

Čeprav je diskriminacija prepovedana, so v večini držav številne študije dokumentirale etnično oziroma rasno diskriminacijo manjšinskih skupin na trgih dela in stanovanj (Rich 2014; Zschirnt in Ruedin 2016). Večinoma se te študije zanašajo na revizijsko ali korespondenčno testiranje, ki meri diskriminatorno vedenje v resničnem svetu. Heath in Di Stasio v svoji meta analizi rasne diskriminacije pri zaposlovanju v Veliki Britaniji, ki zajema študije terenskih eksperimentov, objavljene med leti 1969 in 2017, navajata pomemben metodološki zaznamek o prvi študiji iz leta 1967. Študija je vključevala osebne teste, vendar je bila izločena iz njune raziskave, saj so bili testerji poslani le v podjetja, ki so bila že prej obtožena diskriminacije, zato študija verjetno pretirava v oceni tveganja

diskriminacije v primerjavi s poznejšimi študijami, ki so preizkušale bolj reprezentativne vzorce podjetij. Prva naslednja študija je iz leta 1969 in je bila prva, ki je uporabila metodo korespondenčnega testa. Namesto osebnih prijav so bile uporabljene usklajene pisne prijave za prosta delovna mesta (Heath in Di Stasio 2019). Korespondenčni testi danes veljajo za »zlati standard« merjenja diskriminatornega vedenja, vendar je njihova glavna omejitev, da zgolj pokažejo stopnje in vzorce etnične diskriminacije, ne odkrijejo pa mehanizmov, ki bi jo lahko pojasnili (Verhaeghe in De Coninck 2021). Nekako od 1960. let se torej uporablja metodološko orodje, ki ga raziskovalke in raziskovalci poimenujejo z različnimi imeni, kot so revizijska študija (angl. *audit study*), korespondenčni test (angl. *correspondence test*) ali situacijsko testiranje (angl. *situation testing*). V zadnjih letih je postala ta metodologija zelo priljubljena (Gaddis 2018: 3).

Diskriminacija je ponavadi skrita, sodobne oblike diskriminacije pa so lahko preprosto tudi subtilnejše in prikrite, zaradi česar jih splošna javnost redkeje odkriva in se jih manj zaveda (Pager 2007). Hkrati je diskriminacija razširjena, saj ima globoke družbene, gospodarske, politične, zgodovinske in kulturne vzroke, ki se med seboj prepletajo. Dokazovanje diskriminacije je velik izziv, saj v številnih primerih ni jasnih in nedvoumnih dokazov. Poleg tega politiki in javni uslužbenci, delodajalci, sindikati, raziskovalci in novinarji še vedno pogosto predpostavljajo, da so diskriminatorne prakse stvar preteklosti. Zato je še toliko težje pričakovati, da bodo osebe prepoznale in sprejele dejstvo, da lahko tako same kot tudi njihovi sodelavci in njihove sodelavke kršijo načelo enakega obravnavanja. Zaradi širokega zanikanja diskriminacije je torej dokazovanje diskriminacije praviloma težko. Metoda situacijskega testiranja se zato običajno uporablja kot eksperimentalna metoda, ki omogoča raziskovalcem in raziskovalkam ugotavljanje diskriminacije na kraju samem. S to metodo lahko razkrivamo prakse, pri katerih se oseba, ki ima neko značilnost, obravnava manj ugodno kot druga oseba v primerljivi situaciji, ki te lastnosti nima (glej na primer Rorive 2009: 42; Gaddis 2018; Heath in Di Stasio 2019). Eden od uspešnih primerov situacijskega testiranja je, na primer, da se uporabijo pari oseb za testiranje vstopa v nočne klube. Par sestavlja oseba, ki je »priseljenka«, in oseba, ki je »domačinka«. Edine pomembne razlike med njima se nanašajo na etnične oziroma rasne označevalce, kot sta barva kože ali tekstura las. Taki preizkusi so potekali v številnih jurisdikcijah po vsej Evropi in tako sodiščem zagotovili zadosten vpogled v situacijo, da bi lahko ugotovili, ali je prišlo do diskriminacije (Rorive 2009: 7).

Metoda revizijskega oziroma situacijskega testiranja je primerna za preproste in takojšnje izmenjave, zato se ji je treba izogniti pri prijavah, ki so predmet zapletenega postopka izbire (na primer prijava za socialna stanovanja, ki lahko traja več let, izbira kandidatke oziroma kandidata za zaposlitev šele na koncu celotnega postopka več razgovorov in preizkusov itd.). Situacijsko testiranje se v praksi običajno uporabi šele potem, ko posameznica oziroma posameznik že prijavi diskriminacijo, in v idealnem primeru bi ga bilo treba izvesti kmalu po tem, ko je do diskriminacije prišlo. O vsakršnem proaktivnem testiranju je treba zelo previdno premisliti, saj se z njim lahko prilije olje na ogenj nasprotnikov, ki opozarjajo na delovanje v duhu Velikega brata, kar metodo diskreditira. Vsekakor je to odvisno od vsakokratnih okoliščin. Če je v enem sektorju veliko pritožb, se posamezne nevladne organizacije lahko odločijo sprožiti kampanjo za preizkušanje razmer z namenom ozaveščanja javnosti in sprožitve pravnih ukrepov v primerih odkritih diskriminatornih praks. V raziskavi *Zmanjševanje diskriminacije* je bil namen situacijskega testiranja zgolj raziskovalno zbiranje podatkov (za več glej Bajt 2021a). Izvedba situacijskega testiranja je bila ključna in vsekakor osrednja naloga raziskave, saj – poleg ankete in intervjujev – prinaša sveže relevantne podatke za analizo področja etnične diskriminacije. Poleg tega je v Sloveniji praksa na tem področju raziskovanja diskriminacije pičla (za redko izjemo glej Šetinc Vernik 2016), zato na tem polju raziskovanja diskriminacije dejansko orjemo ledino. V primerjavi z mednarodno literaturo pa gre za raziskovalno metodologijo, ki je v najnovejših raziskavah postala že zelo sofisticirana, saj je v tujini zgodovina takega raziskovanja obsežna in razvejana. Za preučevanje etnične in rasne diskriminacije pri zaposlovanju se namreč že pet desetletij uporabljajo terenski poskusi, pri čemer se dosledno ugotavlja visoka stopnja diskriminacije manjšinskih kandidatk oziroma kandidatov in priseljenk oziroma priseljencev ne glede na čas, lokacijo ali testirane manjšinske skupine (Zschirnt in Ruedin 2016). Večina takih študij je bila izvedenih v različnih evropskih državah in Avstraliji, manj v ZDA (Riach in Rich 2002). Veliko tako imenovanih korespondenčnih študij je torej že preučevalo diskriminacijo etničnih, verskih in rasnih manjšin na trgu dela. V meta analizi, ki je obsegala sedemnajst držav in izvedenih sedeminšestdeset terenskih poskusov diskriminacije, je na primer Judith Rich (2014) ugotovila znatno in vztrajno diskriminacijo na vseh področjih življenja in visoke stopnje diskriminacije etničnih manjšin.

V raziskovalnem postopku terenskega poskusa oziroma korespondenčne študije se pošlje primerljive prijave fiktivnih kandidatk in kandidatov na resnična prosta delovna mesta, vendar se spreminjajo značilnosti, ki so predmet raziskovanja (na primer etničnost). Različne stopnje odzivnosti (angl. *callback*) pomenijo vzročni dokaz o diskriminaciji (Pager 2007). Korespondenčne študije so tako že v številnih primerih pokazale, da so kandidatke oziroma kandidati neenako obravnavane

oziroma obravnavani kljub enakim značilnostim v smislu relevantnosti za produktivnost, kar nedvomno dokazuje obstoj diskriminacije na trgu dela (Koopmans idr. 2019: 234).

Kljub razširjenosti v mednarodni literaturi in uporabnosti v merjenju diskriminacije pa so korespondenčne študije veliko manj primerne za raziskovanje razlogov za diskriminacijo. V naši raziskavi zato uporabljamo kombinacijo različnih metod, kar je tudi v skladu z najnovejšimi priporočili strokovne literature (glej na primer Blank idr. 2004; Carter in Pieterse 2020). Študije so na primer pokazale, da so ljudje turške narodnosti v Nemčiji diskriminirani, vendar kritiki metode opozarjajo, da ostaja nejasno, ali ta diskriminacija temelji na predpostavkah o produktivnosti oseb turške narodnosti ali na protiturških stališčih. Poleg tega ni jasno, ali gre za splošno protipriseljensko pristranskost, kjer so osebe turške narodnosti diskriminirane enako kot druge skupine priseljencev, ali pa gre za neko posebno pristranskost – in če je tako, ali je to povezano z njihovo domnevno muslimansko veroizpovedjo ali s fenotipskimi razlikami (Koopmans idr. 2019: 234). Literatura, ki uporablja metodo terenskega eksperimenta, tudi pogosto precej nejasno opredeljuje metodologijo, zato ni jasno, ali so se na iste oglase prijavljali dvakrat in primerjali odzive posebej za testni in referenčni profil, kot smo to izvedli v raziskavi *Zmanjševanje diskriminacije*. Večina tuje literature odzive potencialnih najemodajalcev ali zaposlovalcev analizira zgolj agregatno (glej na primer Carlsson in Eriksson 2016; Koopmans idr. 2019). Glede na zelo obsežen vzorec nekaterih raziskav (tj. približno 6.000) oziroma visoko število opravljenih testov, lahko razberemo, da so testiranja izvedena tako, da je najemodajalcem poslana zgolj ena poizvedba za vsak oglas, pri čemer približno polovica poizvedb uporablja tipično »tuje« (na primer priseljensko) ime in polovica tipično domače ime (Carlsson in Eriksson 2016). V nadaljevanju s podrobnejšim opisom metode situacijskega testiranja pokažemo, kako zelo zahtevna in zamudna je pravilna in natančna izvedba. Čeprav se za korespondenčne študije uporabljajo nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki omogočajo opravljanje več tisoč testov v razmeroma kratkem času, mora biti osnova za metodologijo takega raziskovanja izoblikovana in pripravljena zelo subtilno in preudarno, predvsem pa mora upoštevati vse etične vidike (Bajt 2021a).

V naši raziskavi smo izvedli situacijsko testiranje, s katerim smo preverjali obstoj diskriminacije za osebe z osebno okoliščino etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije na štirih življenjskih področjih: (1.) dela in zaposlovanja, (2.) socialnega in zdravstvenega varstva, (3.) vzgoje in izobraževanja, ter (4.) dostopa do dobrin in storitev. Gre za pilotno raziskavo, ki ne omogoča statistično signifikantnih podatkov, toda poskrbeli smo, da je bilo za vsako testiranje zagotovljenih dovolj ponovljenih poskusov, ki omogočajo tudi vsaj delno potrditveno sklepanje na širši ravni (za podrobnejši opis metode in poteka situacijskega testiranja, glej Bajt 2020 in Bajt 2021a, c).

Metoda situacijskega testiranja

Ne glede na trend v tuji literaturi, ki izvaja korespondenčne študije v skladu z najnovejšimi metodološkimi smernicami in teoretičnimi spoznanji, smo se v naši raziskavi odločili, da sledimo izvedbi testiranja diskriminacije, ki ga pri svojem delu najpogosteje uporabljajo nevladne organizacije. Za to sta vsaj dva pomembna razloga. Prvi razlog je ta, da takih raziskav v Sloveniji pravzaprav ni (izjema je že omenjena raziskava dostopa do stanovanj za LGBT osebe; za več glej Šetinc Vernik 2016) in je zato pričujoča publikacija prva, ki se poglobljeno loteva terenskega raziskovanja diskriminacije na štirih različnih področjih življenja v skladu z zelo natančno vnaprej premišljeno in začrtano metodologijo tako imenovanega situacijskega testiranja. Drugi razlog je dejstvo, da smo ob snovanju raziskave nameravali izvajati tudi parna testiranja v živo na terenu, kjer bi vlogo testne osebe prevzeli medkulturni mediatorji. Zaradi ukrepov, povezanih s pandemijo covida-19, se je sicer raziskava v celoti izvedla po elektronski pošti in telefonu, kar jo dejansko umešča ob bok tujim raziskavam, ki terenskega testiranja v živo pravzaprav ne izvajajo več.

Izvedba diskriminacijskega testa ali situacijskega testiranja je sestavljena iz predložitve dveh primerljivih profilov za isto zahtevo s spreminjanjem samo ene značilnosti oziroma osebne okoliščine (na primer etnična, nacionalna ali verska pripadnost), ki ju potencialno lahko izpostavi diskriminaciji. Prvi test vedno opravi testna oseba (ki je pripadnica potencialno diskriminirane skupine), drugi test pa izvede referenčna oseba (ki se od testne ne razlikuje v ničemer drugem kot v potencialno diskriminirani osebni okoliščini). Oba profila morata izpolnjevati vse zahteve kraja in situacije (na primer, kaj se išče s strani ponudnika službe, stanovanja itn.). Če test razkrije diferenciran odziv med referenčnim profilom in preizkuševalnim oziroma testnim profilom, lahko domnevamo, da je to povezano z upoštevanjem – zavednega ali ne – merila diskriminacije. Pred odhodom na teren je torej ključno, da se zelo natančno določi metodologija, ki se bo uporabljala pri situacijskem testiranju (Bajt 2020, 2021a). Samo tako se lahko nevtralizirajo spremenljivke, ki bi sicer lahko ponaredile analizo ali diskreditirale testiranje. Bistveni elementi pri

organizaciji situacijskega testiranja so (povzeto po Rorive 2009: 51–54):

1. Zagotavljanje popolne primerljivosti
Če želimo dobiti prepričljive rezultate, preizkušanje razmer zahteva čim večjo stopnjo podobnosti med skupino, ki je verjetno žrtev diskriminacije, in kontrolno skupino. Kontrolna skupina mora biti enaka preučevani skupini v vsem, razen v značilnosti, ki naj bi bila preverjana, testirana. To pomeni, da mora oseba, ki je odgovorna za testiranje, sestaviti seznam vseh različnih elementov, ki bi lahko vplivali na odločitev osebe, katere ravnanje se testira. Na primer, pari preizkuševalcev, ki sodelujejo pri testiranju etnične diskriminacije na vhodu v nočni klub, bi morali imeti točno ustrezno vrsto oblačil in pričeske, kar bi moralo biti podobno v vsakem primeru; biti morajo seveda tudi v istem starostnem razponu in istega spola (zato, ker na primer v nočne klube ženske običajno lažje vstopajo kot moški); ne smejo biti pod vplivom alkohola ali drog; do vratarja ali varnostnika se morajo obnašati vljudno in razumno; v lokal morajo poskusiti vstopiti isti večer in približno ob istem času; nobenega od njih ne smejo že od prej poznati, itd.

2. Zagotavljanje pravičnosti in verodostojnosti
Da bi se izognili pristranskosti pri situacijskem testiranju, med sodelujočimi ne sme biti nobenih čustvenih povezav. To pomeni, na primer, da nobena testna oseba ne sme biti v sorodu z žrtvijo diskriminacije. Testna oseba tudi ne sme imeti nobenih predsodkov do osebe, ki se preskuša, testira. Poleg tega mora skrbno nadzorovati svoje vedenje, da se lahko izogne kakršni koli provokaciji.

3. Zagotavljanje reprezentativnosti
V idealnem primeru bi moralo situacijsko testiranje temeljiti na reprezentativnem vzorcu in na vsaj več kot zgolj enem paru preizkuševalcev. V nasprotnem primeru moramo rezultate potrditi z drugimi dokaznimi sredstvi (na primer osebno pričevanje), da se preusmeri dokazno breme. Prav zato smo metodo situacijskega testiranja v naši raziskavi dopolnili z intervjuji in anketo.

4. Zagotavljanje natančnega načrtovanja in dokumentiranja
Natančno načrtovanje situacijskega testiranja je zelo pomembno, saj omogoča primerljivost, poštenost in reprezentativnost. V idealnem primeru bi moralo načrtovanje slediti petim korakom postopka:

1. jasno je treba določiti eno odgovorno osebo. Ta mora imeti strokovno znanje na področju diskriminacije in se zavedati zadevnih pravnih vprašanj. Organizator ali organizatorka preizkusa ne sme imeti navzkrižja interesov glede žrtve diskriminacije ali domnevnega storilca. Prav tako bi se morali zavedati dejstva, da bi testiranje lahko vodilo do sodnega postopka, ki traja več let in mora zato biti vodja pripravljena nastopiti kot priča na sodišču. Zato je pomembno, da je organizator testa verodostojna oseba oziroma da gre za tako institucijo. Za preizkušanje na terenu ni treba, da je vodja preizkusa navzoča na prizorišču, predvsem zaradi tveganja, da ga oziroma jo bodo prepoznali. *Ta korak smo v celoti izpolnili, čeprav prijave sumov neenake obravnave na pristojne instance niso bile v načrtu raziskave*;
2. organizator oziroma organizatorka testiranja mora sestaviti protokol, ki opisuje namen testiranja in postopek, ki ga je treba upoštevati. Protokol mora vključevati različne elemente, ki jih je treba upoštevati, da se zagotovi popolna primerljivost, in bi jih bilo treba zasnovati tako, da je zagotovljena reprezentativnost. Zvočni in video posnetki imajo dokazano zelo koristno vlogo za podporo testiranju. Njihovo uporabo je treba natančno določiti v protokolu. Ker se sodni sprejem takih posnetkov razlikuje od države do države, se je treba o protokolu vnaprej pogovoriti z lokalnimi pravnimi strokovnjakinjami in strokovnjaki. V naši raziskavi ne video ne avdio posnetkov v situacijskem testiranju nismo uporabljali, smo pa vse vestno in sproti zabeležili v tabelo in terenski dnevnik. *Drugi točki smo torej vendarle v celoti zadostili*;
3. oseba, ki je odgovorna za testiranje, naj se prepriča, da testne osebe niso povezane z žrtvijo ali osumljencem diskriminacije, ter da se dobro zavedajo, kako naj se obnašajo med testiranjem, da bi se izognili kakršni koli provokaciji. Testne osebe oziroma preizkuševalci ne bi smele biti mladoletne, razen če je to res nujno. Tako kot vodja testiranja se morajo tudi preizkuševalci zavedati dejstva, da bi lahko testiranje vodilo v sodne postopke, ki lahko trajajo več let, in da bodo morda morali nastopati kot priče na sodišču. *Ta del v naši raziskavi ni bil relevanten*. Poleg tega bi morali biti pripravljeni na diskriminacijo in biti sposobni odzvati se nevtralno. Testne osebe morajo dobiti kopijo protokola situacijskega testiranja in jasne smernice za izvedbo testiranja. *Ta korak smo v celoti izpolnili*;
4. kmalu po izvedbi testiranja (vendar seveda ne na vidnem mestu) mora vsaka testna oseba izpolniti obrazec, ki povzema testiranje. V našem primeru smo že sproti oziroma takoj po izvedenem testu izpolnili tabelo, hkrati je ves čas tekla komunikacija z odgovorno osebo oziroma vodjo testiranja. *Ta korak smo v celoti izpolnili*;

5. odgovorna oseba za testiranje mora napisati splošno poročilo o rezultatih situacijskega testiranja. Ta oseba naj hrani različne dokumente (protokol, posamezna poročila testnih in referenčnih oseb in splošno poročilo), da jih lahko da na voljo pristojnim organom, če bi bil sprožen postopek na podlagi situacijskega testiranja. V naši raziskavi je bil namen pilotnega situacijskega testiranja le zbiranje podatkov o diskriminaciji. *Smo pa v celoti sledili vsem korakom izvedbe in tu naštetim priporočilom*.

Raziskava *Zmanjševanje diskriminacije* je ugotavljala diskriminacijo na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije. Ker je v situacijskem testiranju težko preverjati diskriminacijo na podlagi religije, ki je zelo intimna izbira vsakega posameznika in posameznice, smo se osredinjali na narodnost, državljanstvo in barvo kože, vera oziroma religija pa je prisotna posredno (na primer v pogostem predvidevanju, da so državljanke in državljani BiH ali nekaterih afriških ali azijskih držav islamske veroizpovedi, čeprav to morda ne sovpada z dejanskim stanjem, saj gre za globoko ukoreninjene stereotipe in predsodke). Tudi »rasa« oziroma barva kože je bila v glavnini primerov zgolj predpostavljena v navezavi na državo rojstva oziroma državljanstvo posamezne osebe v situacijskem testiranju, saj se testiranje zaradi epidemije covida-19 ni izvajalo v živo.

Ko smo testirali posamezna področja, namenoma nismo testirali na tistih primerih, kjer se išče več tujcev, migrantov (na primer določeni zaposlitveni sektorji glede trga dela ali oddajanje sob samo migrantskim delavcem), saj bi se v raziskavi lahko pokazala izkrivljena slika. Z drugimi besedami; nekateri delodajalci dajejo prednost pri zaposlovanju tujim delavkam in delavcem, ki jim zaradi večje ranljivosti omogočajo tudi maksimizacijo profita na račun več izkoriščanja (Medvešek in Bešter 2010; Medica in Lukić 2011; Pajnik in Bajt 2011). Enako velja za oddajanje sob ali celo zgolj ležišč migrantskim delavcem.

Izvedba testiranja v času epidemije covida-19

Kot je bilo že poudarjeno, se je metoda situacijskega testiranja v začetku uporabljala kot eksperimentalna metoda, ki omogoča raziskovalkam in raziskovalcem ugotavljanje diskriminacije na kraju samem (Gaddis 2018; Heath in Di Stasio 2019). Gre torej za epizodični vidik neenake obravnave. Parno testiranje pri svojem delu še vedno uporabljajo nevladne in manjšinske organizacije, ki tako zbirajo podatke o neenaki obravnavi, lahko pa tudi zbirajo dokaze za morebitne sprožitve postopkov pri za to pristojnih organih. Izvedba raziskave je zaradi objektivnih okoliščin epidemije covida-19 zahtevala dodatne premisleke in naknadne prilagoditve v izvedbi terenskega dela, saj ni bila mogoča v času vladnih ukrepov zapiranja družbe in omejitve medčloveških stikov (Žerdin 2021). Te prilagoditve so pomenile predvsem osredinjenje na telefonsko testiranje in testiranje po elektronski pošti, saj izvedba testiranja v živo zaradi ukrepov omejevanja epidemije ni bila mogoča. Osredinjanje na spletno komunikacijo po elektronski pošti je namesto fizičnega izgleda poudarilo pomen uporabe jezika, lastnih in geografskih imen, ki se jih lahko interpretira kot izražajoč posamezno etnično oziroma »rasno« oziroma nacionalno oziroma versko pripadnost. Poudarjena je bila uporaba digitalnih spletnih platform ter osredinjanje na telefonsko komunikacijo, pri kateri se izmenično uporablja klic slovensko govoreče (referenčne) osebe in osebe, ki govori slovensko z opaznim tujim naglasom oziroma v tujem jeziku (testna oseba), oziroma se uporablja slovensko zveneče (referenčni profil) in tuje zveneče ime (testni profil) itd.

V kontekstu, ko fizičnega stika ni bilo, smo izoblikovali naslednje predpostavke potencialnega sprožilca diskriminacije:

1. IME: izoblikovana je bila predpostavka, da se rasna, etnična in nacionalna ter verska diskriminacija dogajajo že na podlagi imena in priimka (na primer predvidevanje, da je oseba povezana z Balkanom, če je priimek na -ić ter če je ime »muslimansko-zveneče«, »arabsko«, »bližnjevzhodno«, »albansko«, »romsko« ipd.). Ker smo testirali po telefonu ali elektronski pošti, sta bila ime in priimek ključna. Ime je nasploh eden od tako imenovanih etničnih označevalcev, ki po nekaterih raziskavah celo bolj kot barva kože vpliva na diskriminacijo oseb (Silberman idr. 2007);
2. JEZIK: poleg imena in priimka ima pomembno vlogo pri presoji in aktivaciji neenake obravnave (Lipovec Čebron 2021), kadar gre za določen naglas v pogovoru (ko oseba govori slovensko in se sliši, da ji slovenščina ni materni jezik, ali morda sploh ne govori slovensko, ampak kak drug jezik). Ko smo testirali po elektronski pošti, so naglas nadomestile drobne napake v slovnici;
3. DRŽAVA ROJSTVA: etnična diskriminacija se dogaja tudi že na podlagi države rojstva oziroma prebivališča osebe. Podobno kot ime in priimek se v komunikaciji, ki je del situacijskega testiranja, običajno pojavi tudi informacija o »izvorni državi« oziroma kraju rojstva ali državi stalnega bivališča oziroma državljanstvu (pogosto postavljeno vprašanje, »od kje pa ste?«). Če se na primer nekdo

predstavi kot Afričan ali Afričanka (na primer »sem iz Konga«), se običajno predvideva temnejša barva kože, tako kot na primer v primeru Evropejke oziroma Evropejca (»sem iz Slovenije«), ki je stereotipno belopolt oziroma belopolta. Podobno se v tipizacijah predvideva tudi muslimansko religijo glede nekaterih držav ali regij. Ta razsežnost (tj. država) je torej v skladu z našimi predvidevanji potencialno vzbudila neenako obravnavo nekaterih oseb glede na njihovo domnevno etničnost, »raso«, nacionalnost ali religijo.

Testiranje po elektronski pošti

Za izvedbo testiranja po elektronski pošti smo predhodno ustvarili e-poštne račune in pripravili testne in referenčne profile. Kot del priprave na izvedbo testiranja smo najprej poiskali in preiskali oglase (za dostop do trga dela) oziroma preiskali relevantne spletne strani (za sezname prostih osebnih zdravnikov ali sezname izobraževalnih ustanov) in tako pripravili seznam vseh relevantnih stikov za testiranje.

Najprej smo vedno poslali prošnjo osebe, ki je domnevno izpostavljena diskriminaciji (tj. testni profil), nato pa pozneje še sporočilo za referenčni profil. Če je delodajalec, zaposlitvena agencija, ponudnik storitve, zdravstveni dom, izobraževalna ustanova itd. na primer odgovoril samo na referenčni profil, je test pokazal na domnevo diskriminacije.

Potek testiranja po elektronski pošti:

1. *izberemo oglase in pripravimo vse potrebne informacije za oba profila;*
2. *elektronsko sporočilo prva pošlje testna oseba;*
3. *sporočilo in morebitni odgovor shranimo (na primer naredimo posnetek zaslona);*
4. *čez nekaj ur ali naslednji dan (odvisno od področja) na isti naslov enako sporočilo pošlje še referenčna oseba, vendar z le eno modifikacijo, ki naj bi nakazala obravnavano osebno okoliščino;*
5. *sporočilo in morebitni odgovor shranimo (na primer naredimo posnetek zaslona);*
6. *sproti poteka zbiranje odgovorov za testne osebe (v tabeli zabeleženo);*
7. *sproti poteka zbiranje odgovorov za referenčne osebe (v tabeli zabeleženo).*

Elektronsko sporočilo je bilo kratko in jedrnato, pri obeh profilih smo se

držali predpisanega scenarija. Pomembno skrb smo namenili shranjevanju posnetkov zaslona oglasa, zabeležili smo vsak korak pošiljanja oziroma shranili kopijo korespondence in vseh interakcij.

Testni profil:

Za potrebe testiranja dostopa do trga dela in dostopa do zdravnika smo ustvarili dva oziroma štiri različne izmišljene »tipske« profile, in sicer za moškega in žensko, ki sta se predstavljala, kot da sta osnovno, srednjo in (po potrebi) višjo ter visoko izobrazbo pridobila v drugi državi in se pred kratkim preselila v Slovenijo. Imena in priimke smo izbrali tako, da že na prvi pogled v vsakem od primerljivih parov zvenita drugače od domnevno »slovenskih« imen ter da dajeta vtis neke druge države oziroma nekega drugega kulturnega prostora, kar vključuje tudi pridih druge religije. Z imenom samim smo želeli takoj vzpostaviti neko očitno razliko v etničnem in prostorskem pomenu; tj. nekaj, kar bi lahko vodilo v neenako obravnavo glede na zamišljeno etničnost, nacionalnost, barvo kože in religijo. V primeru testiranja dostopa do trga dela smo uporabljali moško ali žensko različico, odvisno od oglasa in konkretnih zahtev, za testiranje dostopa do zdravnika pa smo uporabili le žensko različico.

Referenčni oziroma primerjalni profil:

Za slovenska imena v referenčnem profilu smo izbrali pogosta imena. Spol je bil uporabljen enako kot v primeru testnega profila.

Identiteti sta bili tako ločeni po imenu, elektronskem naslovu (dva različna, predhodno ustvarjena, računa na Googlovi platformi Gmail z nedefiniranimi imeni) ter rahlo z načinom komunikacije, pri čemer je testna oseba prezentirala nekoliko slabšo slovenščino, vendar spet ne preveč, saj je v oglasih za delo pogoj pogosto prav znanje slovenščine, zato metodološko nismo smeli tvegati, da bi bila oseba zgolj zato zavrnjena.

Primer testnega profila:

Dober dan.
Moje ime je [navedba imena]. Rekli su mi da vi vzemate nove paciente. Nisem že dolgo v Sloveniji in rabim splošnega zdravnika. Sem zavarovana. Prosim da me vzamete.
Velika hvala.
Podpis

Primer referenčnega profila:

Spoštovani,
Imam urejeno zdravstveno zavarovanje, moj dosedanji osebni zdravnik se je upokojil in sem zdaj brez. Vljudno vas prosim, če mi lahko poveste, ali še sprejemate nove paciente? Vam lahko kar pošljem kartoteko?
Hvala in lep pozdrav!
Podpis

Testiranje po telefonu

Za izvedbo testiranja po telefonu smo predhodno kupili SIM kartice in časovno uskladili dvojico oseb za testni in referenčni profil, ki sta izvajali testiranje. Pri tem nam je v vlogi testne osebe pomagal medkulturni mediator. Kot del priprave na izvedbo testiranja smo najprej poiskali obstoječe oglase, izbrali primerne in naredili seznam z vsemi potrebnimi informacijami. Ob tem je bilo pomembno paziti, da se je testiranje izvedlo v najkrajšem možnem času po pripravi seznama, sicer bi bili oglasi že zastareli in testiranje zato neuspešno.

Potek telefonskega testiranja:

1. *izberemo oglase in pripravimo vse potrebne informacije: posnetek zaslona oglasa, ime in telefon/kontakt izpišemo v tabelo;*
2. *prva pokliče testna oseba – takoj po opravljenem klicu vpišemo rezultat in komentarje v tabelo. Številke, ki so nedosegljive, se označijo v tabeli in jih kontrolna oziroma referenčna oseba ne kliče;*
3. *čez pol ure, uro pokliče referenčna oseba – takoj po opravljenem klicu vpišemo rezultat in komentarje v tabelo;*
4. *vse dogovorjene oglede stanovanj prekličemo in se zahvalimo.*

Osnovno besedilo za telefonski klic (z variacijami glede na vrsto oglasa):

Dober dan, [IME] tukaj. Z mojim možem / ženo iščeva / Iščem stanovanje in sva/sem videl_a vaš oglas za najem. Je stanovanje še prosto? Sem / sva zainteresiran_a za dolgotrajen najem. Ali bi se ga dalo priti pogledat?

Vnaprej smo pripravili tudi scenarij možnih vprašanj in odgovorov, da bi bilo zagotovljeno ujemanje med obema profiloma. Če je bilo vprašanje »Ali ste zaposleni?«, sta oba profila pritrdila. Če je bilo vprašanje o kajenju, sta oba profila nekadilca. Če je bilo vprašanje o domačih živalih, sta oba profila brez hišnih ljubljenčkov. Oba sta tudi odgovorila, da sta brez otrok in samska ali v resni zvezi oziroma poročena – prilagojeno glede na vrsto oglasa. Pogovor je bil kratek, držali smo se predpisanega scenarija. Pomembno skrb smo namenili zapisovanju vseh koristnih informacij in podrobnosti pogovora. Pustili smo, da je sogovornik oziroma sogovornica govoril oziroma govorila, ne da bi ga oziroma jo prekinili. Takoj po končanem pogovoru smo izpolnili tabelo in zapisali vse informacije. Na koncu smo vedno preklicali vse dogovorjene oglede in se zahvalili za priložnost.

Rezultati testiranja po življenjskih področjih

Izvedli smo 435 situacijskih testiranj (skoraj 800 posamičnih testov) glede na štiri različna življenjska področja:

1. delo in zaposlovanje: testiral se je dostop do trga dela. Izvedli smo 152 testiranj (tj. 152 x 2 ponovitvi = 304);
2. socialno in zdravstveno varstvo: testiral se je dostop do osebnega zdravnika. Izvedli smo 103 testiranja (tj. 103 x 2 ponovitvi = 206);
3. dostop do dobrin in storitev: testiral se je dostop do stanovanja za najem. Izvedli smo 160 testiranj (tj. 100 x 2 ponovitvi = 200 + 60 testiranj po prilagojeni metodi = 260);
4. vzgoja in izobraževanje: testiral se je dostop do šolanja. Izvedli smo 20 testiranj po prilagojeni metodi.

Za lažje razumevanje naj spomnimo, da je vsak situacijski test oziroma test diskriminacije sestavljen iz testnega in referenčnega testa, oba pa morata biti uspešno izvedena, da bi se situacijski test lahko štel v analizo. V prilagojeni metodi za dodatne teste na področju dostopa do stanovanja smo izvedli test zgolj za testno osebo, ponovitve za referenčni profil torej ni bilo (za več glej na primer Učkur 2016). Tak prilagojeni test smo uporabili tudi za področje izobraževanja.

Delo in zaposlovanje

Testirali smo *dostop do trga dela*. Postopek je potekal v skladu z že opisano metodologijo. Najprej smo spremljali oglase za prosta delovna mesta na Zavodu RS za zaposlovanje. Ob tem smo gledali najbolj iskana delovna mesta, ne nišnih pozicij. V vzorec smo vključili tudi visoko kvalificirana delovna mesta (pomen razredne diferenciacije pri pojavu diskriminacije). Oglase za delo smo izbirali po tematskih področjih, na katerih je največ oglasov za posamezno področje: zdravstvo, nega, socialne storitve; strojništvo, kovinarstvo, poprava vozil; gradbeništvo, arhitektura, geodezija, prostorsko načrtovanje; gostinstvo in turizem; čiščenje in vzdrževanje; administracija; itn., pa tudi nekaj oglasov s področja družboslovja in humanistike.

Pripravili smo vse potrebno za pošiljanje prijav, oblikovali smo več različic življenjepisov in jih prilagodili za testni in referenčni profil. Oba življenjepisa sta morala biti primerljiva, vendar ne enaka. Razlikovalno je bilo edino merilo osebne okoliščine, ki smo jih testirali (za testni in referenčni profil smo uporabljali drugačno ime, priimek ali državljanstvo, kraj rojstva itd.). Razlika med testnim in referenčnim profilom je torej v imenu in različnih jezikih ter državi rojstva.

Načrtovana je bila izvedba 100 testiranj. Ko smo poiskali podatke o prostih delovnih mestih na spletu, smo pripravili seznam kontaktov za najmanj 100 oglasov po vsej Sloveniji. Vsako oglaševano prosto delovno mesto smo izpisali (lokacija, kontakt), mu podelili zaporedno številko (# 1 – # 100) in v tabelo vpisali kontaktne podatke (elektronski naslov in za vsak primer tudi telefonsko številko).

Situacijsko testiranje je potekalo elektronsko (po elektronski pošti). Najprej je poizvedbo oziroma interes za delovno mesto poslala testna oseba, čez nekaj ur ali naslednji dan pa še referenčna oseba. Če smo v obeh primerih (za testni in referenčni profil) dobili odgovor, smo test šteli za uspešen in se je nadalje primerjalo, ali sledi povabilo na osebni razgovor ali ne, ter kakšen je ton sporočila in podane informacije (je enako?, je krajše oziroma daljše?, ipd.). Če je bila testna oseba zavrnjena oziroma ni prejela odgovora, referenčna pa je bila povabljena na razgovor za delovno mesto, je test pokazal na neenako obravnavo oziroma domnevo diskriminacije.

Izvedli smo skupno 304 testiranja (tj. 152 x 2 ponovitvi = 304). Situacijsko testiranje je potekalo po elektronski pošti v obdobju od maja 2021 do januarja 2022 (testi so se izvajali 24., 26.–27., 31. maja; 1.–3. julija; 25.–26. novembra in 8.–10. ter 20. decembra 2021; 20.–21. januarja in 24.–27. januarja 2022).

TABELA 1: Situacijsko testiranje dostopa do trga dela #1 (elektronsko)

	Število	%
Število izvedenih testov	**102**	**100**
Število iz analize izločenih testov	0	0
Število analiziranih testov	**102**	**100**
Ni neenake obravnave	77	75,49
Neenaka obravnava (skupno za oba profila)	25	24,51
Nesporno neenaka obravnava test. profila	**7**	**6,86**
Potencialna neenaka obravnava testnega profila	8	7,84
Skupaj neenaka obravnava testnega profila	**15**	**14,70**
Neenaka obravnava referenčnega profila	10	9,80

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Prvo testiranje se je izvajalo v obdobju maj–julij 2021. Na podlagi 102 izvedenih testov smo ugotovili sedem očitnih primerov diskriminacije testnega profila, ki ni bil povabljen na razgovor, medtem ko je povabilo dobil referenčni profil (7 odstotkov). K temu bi lahko prišteli še dodatnih osem primerov, ko je bil testni profil takoj zavrnjen, referenčni profil pa je dobil dodatna vprašanja in prošnje za dodatne informacije. Nekateri delodajalci so namreč zahtevali dodatna dokazila (čeprav v oglasu to ni bilo zabeleženo). Vsekakor lahko sklepamo, da tisti, ki so prosili še za telefonsko številko, so bili zainteresirani za pogovor. Če seštejemo očitne primere neenake obravnave in primere, ko kvalitativno ovrednoten dodatni pregled testiranja prav tako nakazuje neenako obravnavo, je bilo potencialnih primerov diskriminacije pri testiranju dostopa do trga dela oziroma zaposlitve skupno 15 odstotkov.

Zanimiv podatek je tudi, da so bili v 4 odstotkih primerov na razgovor povabljeni zgolj testni profili, referenčni pa ne. Ta delež se zviša na 10 odstotkov, če upoštevamo tudi primere, ko so delodajalci zavrnili referenčni profil, z dodatnimi vprašanji pa so se obrnili na testni profil (glej Tabelo 1). Podrobnejša analiza pokaže, da je šlo za poklice pomoč v strežbi, picopek oziroma picopekinja, sodelavec oziroma sodelavka na pošti, čistilec oziroma čistilka, čeprav tudi za višje kvalificirana delovna mesta.

Omeniti velja tudi ugotovitev, da je do etnične diskriminacije prišlo pri vseh poklicih, ki so povezani z intimnostjo, na primer osebni asistent oziroma osebna asistentka, bolničar negovalec oziroma bolničarka negovalka ipd. Izogibanje oziroma distanca do intimnih stikov z Drugimi je v skladu z obstoječo literaturo na podlagi socialne distance, hkrati pa do podobnih ugotovitev prihaja tudi literatura o skrbstvenem delu, čeprav v mednarodnih skrbstvenih verigah prav najbolj intimno skrbstveno delo vse pogosteje opravljajo migrantke (glej na primer Hrženjak 2018).

Za testni profil je bilo največ vprašanj, kje (in kako dolgo) živi v Sloveniji in ali ima priznano izobrazbo. Razlika glede na dva profila, ki smo jo opazili, je bila tudi, da so testnemu profilu glede zaposlitve nekateri odgovarjali v jezikih BHS (tj. bosansko-hrvaško-srbsko), čeprav je testna oseba v prijavi na oglas pisala v slovenskem jeziku. Opazili smo, čeprav zgolj v enem primeru, da je za delo natakarice testna oseba ženskega spola dobila odgovor, naj pošlje fotografijo in telefonsko številko, referenčna oseba ženskega spola pa ni prejela zahteve za fotografijo, temveč le za telefonsko številko. Nakazuje se potencialna seksualizacija iskalk zaposlitve z obravnavano osebno okoliščino v nekaterih sektorjih trga dela, vendar imamo premalo podatkov za sklepanje zgolj na osnovi situacijskega testiranja. Obstoječa literatura pa tako sklepanje potrjuje (glej na primer Pajnik in Bajt 2011).

Drugo testiranje dostopa do zaposlitve je potekalo v obdobju november 2021 – januar 2022. Ločeno smo izvedli še 50 testiranj za dostop do trga dela. Želeli smo preveriti, ali je neenaka obravnava pri dostopu do zaposlitve za osebe z mednarodno zaščito, tj. begunke in begunce, res poudarjena, kot nakazujejo preostali rezultati naše raziskave in kaže obstoječa literatura (Ladić idr. 2022). Za ta namen smo nekoliko priredili vsebino elektronskega sporočila, na primer:

> *Spoštovani!*
>
> *Ime mi je Ahmed Khaled, prijavljam se na razpisano delovno mesto v proizvodnji.*
> *Imam razne izkušnje. Sem delaven, hitro se učim, hiter sem pri delu. Rojen sem 03.05.1995 v Deir-ez-Zoru, Sirija, kjer sem tudi hodil v srednjo šolo. Tekoče govorim in razumem slovenski jezik – imam Izpit iz slovenskega jezika. Živim v Sloveniji, imam status begunca od 2018. Imam tudi slovenski izpit za avto.*
> *Se priporočam.*
>
> *Lep pozdrav, Ahmed Khaled*

TABELA 2: Situacijsko testiranje dostopa do trga dela #2 (elektronsko)

	Število	**%**
Število izvedenih testov	**50**	**100**
Število iz analize izločenih testov	25	50
Število analiziranih testov	**25**	**50**
Ni neenake obravnave	10	40
Neenaka obravnava (skupno za oba profila)	15	60
Neenaka obravnava testnega profila	**12**	**48**
Neenaka obravnava referenčnega profila	3	12

Vir: NIEM.

Situacijsko testiranje je potrdilo, da je potencialna diskriminacija na trgu dela za begunke in begunce v Sloveniji dejansko obsežna, saj je v kar 48 odstotkih primerov prišlo do zelo jasne neenake obravnave testnega profila. Ta se je izkazala celo za poklice, pri katerih velja veliko pomanjkanje delovne sile, kot so na primer strežnica oziroma strežnik v domu starejših občanov ali natakar oziroma natakarica – tudi tu se je pokazala neenaka obravnava testnega profila, referenčni profil pa je prejel povabilo na razgovor za delovno mesto. Lahko bi sicer ugibali, da gre za izraženo distanco zaradi stika z ljudmi v teh poklicih, vendar razlogi za diskriminacijo niso bili v ospredju naše raziskave.

Dodatna zanimivost v drugem sklopu situacijskega testiranja dostopa do zaposlitve je bila neenaka obravnava v treh primerih, ko je šlo za referenčni profil. Šlo je namreč za povabilo na razgovor testni osebi (tj. begunki oziroma beguncu) in ne referenčni osebi (tj. osebi s slovensko zvenečim imenom in priimkom). Vsa tri delovna mesta so bila za nekvalificirano in fizično naporno delo v proizvodnji in za tekočim trakom. Čeprav v naši raziskavi testni in referenčni profil nista bila nujno izobražena bolj, kot je bilo potrebno za zasedbo delovnega mesta, ta podatek vendarle dopolnjuje literaturo, ki poudarja problem *deskillinga* pri osebah z mednarodno zaščito oziroma nasploh pri migrantski populaciji (Pajnik in Bajt 2011; Ladić idr. 2018, 2020, 2022). V okviru migracijskih študij se izraz

deskilling pogosto uporablja za opis razmer, v katerih osebe z visokošolsko izobrazbo delajo na delovnih mestih, ki ne zahtevajo takšnih kvalifikacij, o *deskillingu* pa se razpravlja tudi v okviru rasnih in etničnih predsodkov o nižjem znanju in spretnostih, ki vodijo v stanje, ko migrantke in migranti sprejemajo zaposlitve, ki ne izrabljajo njihovih virov in kompetenc na enak način kot »domače« prebivalstvo (Korzeniewska in Bivand Erdal 2021). Čeprav je status oseb z mednarodno zaščito enak državljankam in državljanom in imajo prost dostop do trga dela, njihovo realnost zaznamujejo predsodki in diskriminacija, s katerimi se srečujejo zelo pogosto. Razmere na trgu dela jim preprečujejo, da bi se zaposlile v skladu s svojo izobrazbo oziroma kvalifikacijami, zato so prisiljene iskati zaposlitev v manj kvalificiranih poklicih.

Zdravstveno varstvo

Testiral se je *dostop do osebnega zdravnika*. Najprej smo poiskali podatke o prostih osebnih zdravnicah in zdravnikih na spletnih straneh Zavoda za zdravstveno zavarovanje Republike Slovenije in iskali njihove kontakte na spletnih straneh različnih zdravstvenih domov po vsej Sloveniji. Pripravili smo seznam kontaktov 100 zdravnic in zdravnikov oziroma zdravstvenih ordinacij po Sloveniji. Vsako formalno prosto mesto smo izpisali v tabelo (ime in priimek zdravnice oziroma zdravnika, lokacija, kontakt), mu podelili zaporedno številko (# 1 – # 100) in v tabelo vpisali kontaktne podatke, ki ustrezajo zaporedni številki (elektronski naslov in za vsak primer tudi telefonsko številko).

Situacijsko testiranje je potekalo elektronsko (po elektronski pošti). Najprej je testna oseba po elektronski pošti poslala naslovljeno vprašanje, ali še sprejemajo paciente, oziroma se pozanimala, ali se lahko vpiše oziroma ali lahko prinese kartoteko, če jo sprejmejo za pacientko oziroma pacienta. Po nekaj urah ali dan pozneje je še referenčna oseba poslala enako poizvedbo. Če smo v obeh primerih (za testni in referenčni profil) dobili odgovor, smo test šteli za uspešen in se je nadalje primerjalo, ali je sledilo povabilo, da se prinese kartoteko oziroma ali je bil odgovor, da zdravnica oziroma zdravnik še sprejema pacient(k)e ali ne, ter kak je bil ton sporočila in podane informacije (je enako?, je krajše/daljše?, ipd.). Če je bila testna oseba zavrnjena, referenčna pa povabljena, je test pokazal na domnevo diskriminacije.

Test sloni na imenu in priimku, obe osebi pa imata zdravstveno zavarovanje, kar se je poudarilo. Razlika med testnim in referenčnim profilom je torej v imenu in različnih jezikih ter državi. V primeru izrecne zavrnitve smo zabeležili morebitne razloge, ki so bili podani v pojasnilo. Načrtovanih je bilo 100 testiranj (tj. 100 x 2 ponovitvi = 200). Izvedli smo 103 testiranja. Testiranje dostopa do osebnega zdravnika je potekalo po elektronski pošti od 22. do 24. junija 2021.

Od celotnega števila vseh izvedenih testov smo v nadaljnji analizi izločili najprej 44 testov, ki niso bili primerni za analizo zaradi več različnih razlogov, najpogosteje zaradi pomanjkanja podatkov. Od 59 testov, ki so bili primerni za vključitev v analizo, smo situacijsko testiranje po še podrobnejši analizi podatkov analizirali na primeru 51 izvedenih testov, kjer nesporno lahko primerjamo dobljene rezultate za testni in referenčni profil (glej Tabelo 3). Analiza 51 izvedenih testov pokaže, da v nobeni od testiranih situacij ne moremo govoriti o pojavu diskriminacije. V dveh primerih se je dejansko osebje ordinacije celo bolj potrudilo z dodatnimi vprašanji in usmerjanjem za pacienta v testnem profilu kot v referenčnem.

TABELA 3: Situacijsko testiranje dostopa do osebnega zdravnika #1 (elektronsko)

	Število	**%**
Število izvedenih testov	**103**	**100,00**
Število iz analize izločenih testov	52	50,49
Število analiziranih testov	**51**	**49,51**
Ni neenake obravnave	51	100,00

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Vendar pa je pomembno podrobneje analizirati tudi iz analize sicer izločenih 8 primerov (glej Tabelo 4, ki ponazarja alternativni način interpretacije rezultatov). V teh 8 primerih, ki bi jih potencialno tudi morda veljalo vključiti v analizo, je šlo za neuspešno izvedbo testa v primeru testnega profila, test pa se je lahko izvedel za referenčni profil. Z drugimi besedami: testni profil ni prejel nikakršnega odgovora iz ordinacije (niti avtomatskega odzivnika ne, kar je precej nenavadno), referenčni profil pa je v 6 od 8 primerov prejel pozitiven odgovor, da se lahko vpiše in da lahko prinese karton, v preostalih dveh primerih pa je odziv nakazal to možnost (v enem primeru: »Spoštovani, za informacije pokličite v torek od 8-11 ure« in v drugem primeru: »Pozdravljeni. Nove paciente sprejemamo samo za prebivalce, ki imajo stalno prebivališče v [zabrisan kraj]«).

TABELA 4: Situacijsko testiranje dostopa do osebnega zdravnika #2 (elektronsko)

	Število	%
Število izvedenih testov	**103**	**100,00**
Število iz analize izločenih testov	44	42,72
Število analiziranih testov	**59**	**57,28**
Ni neenake obravnave	51	86,44
Potencialna neenaka obravnava	**8**	**13,56**

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Na voljo imamo premalo podatkov, da bi lahko sklepali, da je šlo potencialno za primere diskriminatorne obravnave testnega profila, vendarle pa obstaja zelo močan sum, da je v 14 odstotkih morda dejansko prišlo do neenake obravnave pacientke zgolj na podlagi osebne okoliščine. Vsekakor gre za zanimiv rezultat, ki v prihodnje kaže na potrebo po dodatni razdelavi metodologije za primere elektronskega situacijskega testiranja. Z drugimi besedami: včasih neodgovor morda je odgovor. Ta razmislek je botroval sklepu, da je v analizi situacijskega testiranja smiselno obravnavati tudi tovrstne situacije kot primere potencialno neenake obravnave, saj gre dejansko za razlike med testnim in referenčnim profilom.

Dostop do dobrin in storitev

Testiral se je *dostop do stanovanja* za najem pri zasebnih ponudnikih. Najprej smo poiskali podatke o zasebnih ponudbah oddaje stanovanj na spletu (na spletni strani www.nepremicnine.net) in pripravili seznam najmanj 100 ponudb po vsej Sloveniji, saj nas je zanimala geografska razsežnost potencialne diskriminacije. Vsako ponudbo smo shranili (posnetek zaslona), ji podelili zaporedno številko (# 1 – # 100) in v tabelo vpisali kontaktne podatke (telefonsko številko), ki ustrezajo zaporedni številki.

Situacijsko testiranje je potekalo telefonsko, v paru. Najprej je testna oseba poklicala po telefonu; približno 15 do 30 minut (ali največ nekaj ur) za njo je iste številke poklicala še referenčna oseba. Obe sta postavili vprašanje, ali lahko prideta na ogled stanovanja. Če je bila testna oseba zavrnjena, referenčna pa povabljena, je test pokazal na domnevo diskriminacije. Če klic ni bil sprejet ob testiranju, smo številko blokirali oziroma jo izbrisali iz seznama, referenčni pa je ni poklical (glej Šetinc Vernik 2016).

Primerjali smo tudi, kakšen je bil ton in podane informacije (je bilo enako?, je bilo krajše/daljše?, ipd.). V primeru izrecne zavrnitve smo zabeležili morebitne razloge, ki so bili podani v pojasnilo. Razlika med testnim in referenčnim profilom je bila v imenu, naglasu in državi. Sicer je v obeh primerih oseba vedno rekla, da išče stanovanje v skladu z razpisanim (na primer živi v paru brez otrok oziroma je samska brez otrok), vedno sta obe osebi rekli tudi, da ne kadita, nimata hišnih ljubljenčkov, sta urejeni, zanesljivi in redno zaposleni).

Vsa komunikacija je potekala samo po telefonu, zato smo po opravljenem testiranju vse dogovorjene oglede odpovedali in se zahvalili. Načrtovanih je bilo 100 testiranj (tj. 100 x 2 ponovitvi = 200). Izvedli smo 100 načrtovanih testiranj in še dodatnih 60 testiranj po prilagojeni metodi.

Prvi test se je izvajal telefonsko 24., 25. in 26. maja 2021. Od 100 izvedenih testov jih 51 zaradi neprimernosti v skladu z metodologijo izločimo iz nadaljnje analize (na primer telefonske številke, na katere se stanodajalci niso oglasili v času izvedbe testiranja). Ostane 49 primerov za analizo, od tega je v 10 primerih testni profil dobil odgovor, da stanovanje ni več na voljo, referenčni pa, da je (glej Tabelo 5).

Podatki kažejo, da v dobrih 20 odstotkih primerov lahko govorimo o neenaki obravnavi pri dostopu do najema stanovanja. Zavrnitev testne osebe je po navadi potekala v smislu, da je stanovanje že oddano, testna oseba je bila v nekaj primerih deležna dodatnih vprašanj in napotil, naj pokliče naslednji teden, referenčna oseba pa je bila povabljena na ogled in ji je najemodajalec povedal, da »ne spustijo ravno vsakega zraven«. V vsaj enem primeru je referenčni profil tudi poročal, da mu je najemodajalec izrecno rekel, da »hoče Slovenca in da ne mara južnjakov«.

Čeprav je bila naša hipoteza pred vstopom na teren, da bo najhujša diskriminacija na področju iskanja stanovanja za najem na območju Ljubljane ali Kopra, kjer je ponudba že tako omejena glede na veliko povpraševanje, pa geografsko situacijsko testiranje ni potrdilo izstopanj in so primeri potencialne diskriminacije dejansko porazdeljeni po vsej Sloveniji (Ljubljana, Duplica, Hrušica, Koper, Jesenice, Kamnik, Lenart).

Po notranji evalvaciji poteka terenskega dela smo se odločili, da situacijsko testiranje dostopa do stanovanja ponovimo še s prilagojeno metodo (Učkur 2016; glej tudi področje vzgoje in izobraževanja). To je potekalo tako, da je klice opravila ena oseba, ki se je najprej pozanimala, ali

TABELA 5: Situacijsko testiranje dostopa do stanovanja # 1 (telefonsko)

	Število	%
Število izvedenih testov	**100**	**100,00**
Število iz analize izločenih testov	51	51,00
Število analiziranih testov	**49**	**49,00**
Ni neenake obravnave	39	79,59
Neenaka obravnava	**10**	**20,41**

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

je stanovanje še na voljo. Ta oseba je bila dejansko referenčni profil, zaradi etičnih razlogov v tej fazi namreč nismo več vključevali testne osebe z obravnavano osebno okoliščino. Po prejetem odgovoru, če je bil ta pozitiven, je referenčna oseba povedala, da stanovanje pravzaprav išče za prijateljico. V pogovoru je nato povedala, da prijateljica prihaja iz druge države oziroma da ima status mednarodne zaščite (tj. da je begunka).

Drugi test se je izvajal 7. julija 2021. Izvedenih je bilo 60 testiranj po prilagojeni metodi (glej Tabelo 6). Od 60 primerov je bilo 21 neizpolnjenih testov (se niso oglasili ali so hoteli klic ob neki drugi uri ali dnevu, zato so bili v skladu z metodologijo iz testiranja izločeni). Izvedenih je bilo 39 testov (nekdo se je oglasil), od tega je bilo 10 stanovanj že oddanih oziroma so že dogovorjeni za oglede in zato ni bilo več povabila na ogled, zato je ostalo 29 za analizo primernih testov. Od teh je v 18 primerih šlo za odsotnost neenake obravnave. Identificirali smo 11 potencialnih primerov diskriminacije, od tega je šlo v 7 primerih za nesporno neenako obravnavo, v še 4 primerih pa za potencialno diskriminacijo.

Ko smo torej izvajali situacijsko testiranje, v katerem je bila potencialna najemojemalka tujka oziroma oseba z begunskim statusom, je do očitne diskriminacije prišlo v kar 24 odstotkov primerov, potencialne neenake obravnave pa je bilo skupno za kar 38 odstotkov. Pojasnila za zavrnitev so variirala od preprostih zavrnitev, da »to pa ne bi« in »nisem pri volji za to«, saj »se s tem res ne bi ukvarjali« in »da res nočejo imeti nobenih težav« (ob tem so po navadi dodali »pa ne me narobe razumeti«) do osornega: »Begunca? Ne, begunca pa ne!«

TABELA 6: Situacijsko testiranje dostopa do stanovanja # 2 (telefonsko)

	Število	%
Število izvedenih testov	**60**	**100**
Število iz analize izločenih testov	31	51,67
Število analiziranih testov	**29**	**48,33**
Ni neenake obravnave	18	62,10
Nesporno neenaka obravnava	**7**	**24,14**
Potencialna neenaka obravnava	4	13,80
Skupaj neenaka obravnava	**11**	**37,93**

Vir: NIEM.

Vzgoja in izobraževanje

Na področju vzgoje in izobraževanja ni bilo mogoče izvesti klasičnega situacijskega testiranja, zato smo tudi v tem primeru uporabili prilagojeno metodo. Razlogi za to so etične narave, saj je bilo zaradi epidemije covida-19 to področje izjemno obremenjeno, poleg tega pa so razlogi tudi povsem objektivni: (1.) formalno je dostop do izobraževanja omogočen vsem in tudi dejansko raziskave potrjujejo, da gre za eno najmanj problematičnih področij (glej na primer Ladić idr. 2022), (2.) časovno izvedba situacijskega testiranja ni ustrezala vpisnim rokom oziroma (3.) tako testiranje zaradi nuje predstavljanja z osebnimi podatki, davčnimi številkami ipd. ni bilo mogoče.

Za namen pokritja te razsežnosti v smislu testiranja pojava diskriminacije smo vendarle izvedli kvalitativno testiranje po prilagojeni metodi na način, ki sledi metodi situacijskega testiranja, toda ne uporablja dveh različnih profilov (glej Učkur 2016). Testirali smo možnost vpisa za osebe, ki se domnevno priselijo v Slovenijo tik pred ali že med začetkom šolskega oziroma študijskega leta in imajo nekaj težav s slovenskim jezikom, sicer pa so uspešne (tj. imajo dobre ocene).

Pripravili smo seznam 20 izobraževalnih institucij za testiranje po vsej Sloveniji in poiskali kontakte: pet osnovnih, pet srednjih šol, pet gimnazij in pet fakultet po vsej Sloveniji (različne regije). Na vse šole smo po elektronski pošti poslali poizvedbo glede vpisa. Vse šole smo tudi poklicali po telefonu v vnaprej določenem obdobju za izvedbo testiranja. Kvalitativno smo analizirali in primerjali odzive: natančno smo zabeležili način, ton, količino, hitrost komunikacije in podanih informacij ter potem analizirali in primerjali odzive (prijaznost, količina informacij, dostopnost).

Na izobraževalne ustanove smo naslovili naslednje poizvedbe:

OSNOVNA ŠOLA:

Pozdravljeni, Maja pri telefonu. Moj mož ima sodelavca in na podlagi združevanja družine prihajata žena in otrok v Slovenijo s Kosova.
1. Zanima me postopek vpisa desetletnega otroka v vašo osnovno šolo.
2. Zanima me postopek vključevanja glede na to, da otrok ne zna slovenskega jezika. Ali bo dobil kakšno dodatno pomoč, saj otrok govori samo albanski jezik?
3. Zanima me, ali bo edini otrok iz tujine (ga bodo drugi otroci sprejeli glede na to, da prihaja od drugod in govori drug jezik)?
4. Je vpis možen letos ali šele naslednje leto?

SREDNJA ŠOLA in GIMNAZIJA:

Pozdravljeni, Maja pri telefonu. Moj mož ima sodelavca in na podlagi združevanja družine prihajata žena in otrok v Slovenijo s Kosova.
1. Zanima me postopek vpisa fanta v prvi letnik.
2. Zanima me postopek vključevanja glede na to, da otrok ne zna slovenskega jezika. Ali bo dobil kakšno dodatno pomoč, saj govori samo albanski jezik?
3. Zanima me, ali bo edini otrok iz tujine (ga bodo drugi otroci sprejeli glede na to, da prihaja od drugod in govori drug jezik)?
4. Je vpis možen letos ali šele naslednje leto?

FAKULTETE:

1. Zanima me postopek vpisa prijateljice v prvi letnik.
2. Zanima me postopek vključevanja glede na to, da ne zna slovenskega jezika. Ali bo dobila kakšno dodatno pomoč, saj govori samo albansko in angleško?
3. Zanima me, ali bo edina študentka iz tujine (jo bodo drugi študenti sprejeli glede na to, da prihaja od drugod in govori drug jezik)?
4. Je vpis možen letos ali šele naslednje leto?

TABELA 7: Situacijsko testiranje dostopa do izobraževanja (elektronsko in telefonsko)

Tip izobraževalne ustanove	**osnovna šola**	**srednja šola**	**gimnazija**	**fakulteta**
Št. vseh izvedenih testov	**5**	**5**	**5**	**5**
Št. iz analize izločenih testov	0	3	5	0
Št. analiziranih testov	**5**	**2**	**0**	**5**
%	100	40	0	100
Ni neenake obravnave	5	/	/	4
Neenaka obravnava	**0**	**/**	**/**	**1**
%	**0**	**/**	**/**	**20**

Vir: Zmanjševanje diskriminacije.

Testiranje na področju izobraževanja je potekalo 27.–30. septembra in 21.–22. oktobra 2021. Od 20 izvedenih testov osem testov ni bilo veljavnih in smo jih iz analize izločili (nismo dobili odgovora ali so hoteli klic ob neki drugi uri ali dnevu, zato so izločeni iz testiranja). V analizo je bilo tako vključenih 12 testov (nekdo se je oglasil in dobili smo dovolj informacij za kvalitativno analizo), od tega 5 v osnovnih šolah in na fakultetah in 2 na srednjih šolah (glej Tabelo 7). Žal nobeden od testov, ki smo jih izvajali na gimnazijah, ni bil primeren za analizo. Podrobna analiza dobljenih rezultatov pokaže, da v nobeni od testiranih situacij ne moremo govoriti o pojavu diskriminacije, razen potencialno na fakultetah.

Osnovne šole:

Največ informacij v celotnem vzorcu institucij smo dobili pri osnovnih šolah. V treh osnovnih šolah od petih, ki smo jih analizirali, smo bili za podrobnejše informacije napoteni na svetovalno službo, v preostalih dveh primerih pa k psihologu oziroma psihologinji. Takojšen vpis na šolo je bil omogočen povsod, povsod tudi imajo dodatno pomoč za tuje učence in učenke. Razen v enem primeru je bil ton komunikacije prijazen in ustrežljiv, povsod pa so nam dali veliko informacij oziroma nam povedali vse

potrebne stvari. V enem primeru so nam poslali informacije dodatno še po elektronski pošti (tj. da potrebujemo potrdilo o prebivališču (stalno ali začasno), opravljen zdravniški pregled (če ni urejenega zdravstvenega zavarovanja, priporočajo brezplačno kliniko in so dodali tudi kontaktne podatke), da potrebujemo overjeno kopijo spričevala, osebne podatke učenca in staršev (EMŠO, rojstni datum) in da lahko priložimo kopije osebnih dokumentov). Glede na vse te informacije ne moremo govoriti o neenaki obravnavi. Področje dostopa do izobraževanja na ravni osnovne šole je tudi sicer v raziskavah poudarjeno kot najsvetlejša točka integracije priseljencev v Sloveniji.

Srednje šole:
Od dveh srednjih šol, ki smo ju analizirali, smo bili za podrobnejše informacije obakrat napoteni na svetovalno službo. V nobeni šoli ni bil mogoč takojšen vpis, informacije pa so bile zelo skope, tudi glede samega postopka vpisa. Ton komunikacije je bil nevtralen do prijazen. Na nobeni šoli nimajo integracijskega programa. Na eni šoli imajo dodatno pomoč za tuje dijake in dijakinje, kar pomeni tim oziroma osebo, ki se s tem ukvarja. Svetovali so nam, da se oglasimo spet marca naslednje leto in takrat oddamo prijavo. Na drugi šoli nimajo nobene pomoči za tuje dijake in dijakinje, tam so nas tudi zelo hitro odpravili. Zaradi skopega vzorca in zelo pičlih informacij ne moremo sklepati o (ne)enaki obravnavi.

Fakultete:
Nobena testirana fakulteta ne omogoča takojšnjega vpisa. Vse so nas preusmerile na referat, kjer smo pridobili več informacij. Samo ena od fakultet omogoča pomoč pri slovenskem jeziku, dve od petih pa omogočata opravljanje tečaja slovenščine. Tri fakultete nimajo, dve pa imata integracijski program za tuje študent(k)e. Ena fakulteta ima tutorja oziroma tutorko, ki je ponavadi tuj študent oziroma tuja študentka. Na vseh petih testiranih fakultetah je bil ton pogovora prijazen. Tri fakultete so podale le osnovno informacijo o tem, da moramo biti pozorni na objavo razpisa in rok. Dve fakulteti sta podali tri osnovne informacije: (1.) da moramo biti pozorni na objavo razpisa in prijavo na rok, (2.) da moramo predložiti spričevalo in (3.) kam se odda prijavo. Od tega je ena fakulteta dodatno opozorila še na to, da »preverjajo verodostojnost« (vendar tega niso dodatno pojasnili). Tu so tudi jasno pokazali neenako obravnavo, saj so nam kar neposredno povedali, da se (v testu predstavljena fiktivna) oseba z osebno okoliščino »žal ne more vpisati na ta faks zaradi slovenskega jezika«. Problematika jezika je seveda ključna, če oseba v procesu izobraževanja pouku oziroma predavanjem ne more slediti v slovenščini. Zgolj na podlagi te informacije lahko sklepamo, da gre za neenako obravnavo na podlagi jezika, lahko pa tudi državljanstva oziroma etničnosti. Ker gre za zelo majhen vzorec, ne moremo posploševati, da to velja dejansko za 20 odstotkov vseh višje in visoko izobraževalnih ustanov po Sloveniji. Pa vendar se v povezavi s podatki iz drugih virov nakazuje potencialna neenaka obravnava v tej sferi izobraževanja, ki bi jo bilo treba dodatno preverjati v prihodnje.

Sklep

Situacijsko testiranje je pokazalo, da je potencialnih primerov etnične diskriminacije na področju dostopa do trga dela oziroma zaposlitve skupno 15 odstotkov, za begunke in begunce pa je v kar 48 odstotkih primerov prišlo do zelo jasne neenake obravnave, ki se je izkazala celo za poklice, pri katerih velja veliko pomanjkanje delovne sile. Na področju najema stanovanja je prišlo do neenake obravnave na podlagi imena in jezika v 20 odstotkih primerov. Ta delež se je zvišal na 38 odstotkov potencialne etnične diskriminacije, ko je bila najemojemalka tujka oziroma oseba z begunskim statusom in smo slišali tudi izrecno zavrnitev: »Begunca? Ne, begunca pa ne!« Čeprav raziskave kažejo, da večinsko prebivalstvo v odnosu do priseljencev bolj poudarja njihovo usposobljenost oziroma kvalifikacije kot pa etnično pripadnost (Medvešek idr. 2022), je naša analiza pokazala, da so begunci močno stigmatizirani, kar botruje povečani socialni distanci ter negativnim stališčem in predsodkom do te populacije.

Na področju zdravstva in izobraževanja imamo na voljo premalo podatkov, da bi lahko sklepali o etnični diskriminaciji, čeprav se nakazuje, da je v 14 odstotkih morda dejansko prišlo do neenake obravnave pacientke zgolj na podlagi osebne okoliščine. Vsekakor gre za zanimiv rezultat, ki v prihodnje kaže na potrebo po dodatni razdelavi metodologije za primere elektronskega situacijskega testiranja na način, ki smiselno obravnava situacije odsotnosti odgovora testnemu profilu ob hkratni prisotnosti določenega odziva referenčnemu profilu kot primere neenake obravnave.

Rezultati situacijskega testiranja so torej jasno pokazali dva rezultata: (1.) diskriminacija je najočitnejša na področju dela in zaposlovanja in (2.) na stanovanjskem področju. V sklepnem delu poleg povzemanja pridobljenih podatkov navajamo tudi komentar o izvajanju situacijskega testiranja in o uporabnosti metode. Za področji izobraževanja in zdravstva namreč podatki situacijskega testiranja niso jasno pokazali neenake

obravnave, vendar to ne pomeni, da do diskriminacije na teh področjih ne prihaja, temveč se je izkazalo, da v danih pogojih metoda situacijskega testiranja ni povsem primerna za ugotavljanje potencialne diskriminacije. Razlogov za to je več, zlasti pa gre za objektivne okoliščine, predvsem:

1. raziskava je potekala med epidemijo covida-19, ko je veljal imperativ vzpostavljanja fizične distance in se je večina aktivnosti in osebnih stikov preselila v virtualno okolje, neposredno komunikacijo pa je zamenjala elektronska pošta;
2. pri preverjanju dostopa do osebnega zdravnika se je izkazalo, da raziskava poteka v času razgradnje javnega zdravstvenega sistema, ko se veliko pacientk in pacientov v Sloveniji sooča s stisko dostopa do osebnega zdravnika;
3. na področju izobraževanja je v formalnem smislu dostop enak za vse otroke ne glede na status, hkrati pa se za vpis zahteva precej dokumentov in zato metoda situacijskega testiranja ne ustreza preverjanju potencialne diskriminacije pri dostopu do izobraževanja (etično vprašanje potvarjanja osebnih podatkov).

Situacijsko testiranje zahteva veliko predhodnih priprav, ki so zelo časovno intenzivne. Iskanje in izbira primernih oglasov za stanovanja in osebnega zdravnika sta manj problematična, čeprav gre za zamudna procesa, saj so informacije razpršene. Pri situacijskem testiranju dostopa do zaposlovanja pa je poleg iskanja in izbire oglasov za delo še posebej zahtevno pošiljanje prošenj za zaposlitev. Za vsak posamezni oglas je namreč treba vsaj nekoliko prilagoditi prošnjo (v smislu izobrazbe, delovnih izkušenj, znanja jezikov itn.) ter potem uskladiti testno in referenčno prijavo. Dobrodošle bi bile dodatne informacije o tem, kako ta problem obravnavajo študije z vzorci nekaj tisoč izvedenih testov (glej na primer Carlsson in Eriksson 2016; Koopmans idr. 2019). V popisu metodologije v raziskavi diskriminacije na trgu dela v Nemčiji so namreč Ruud Koopmans, Susanne Veit in Ruta Yemane zapisali: »Naše prijave niso vsebovale le motivacijskega pisma in življenjepisa, temveč tudi popolne kopije spričeval o poklicnem usposabljanju in srednješolskem izobraževanju ter maturitetnih spričeval. Poleg tega je običajno, da se priložijo tudi referenčna pisma prejšnjih delodajalcev in, kar je pomembno, fotografija« (2019: 237). Za izvedbo testiranja diskriminacije z uporabo posebne programske opreme naša raziskovalna skupina ni imela dovolj sredstev, prav tako pa iz etičnih razlogov nismo želeli ustvarjati fotografij (gl. Veit in Yemane 2018). Metodološki pomisleki so še kako upravičeni, saj so znani primeri, ko so raziskovalce med izvajanjem testiranja celo prijeli zaradi goljufije in jih obtožili podaje neresničnih vlog (Heath in Di Stasio 2019).

Pozornost je treba nameniti tudi dejstvu, da uporaba te metode lahko poraja osebne stiske raziskovalk in raziskovalcev oziroma vseh sodelujočih v izvajanju testiranja. Problematičen je bil namreč moralni vidik testiranja, in sicer občutek, da z lažnim predstavljanjem morda delamo škodo, da zavajamo. Neprijeten občutek, sploh ko so prihajala vabila za pogovor in se nismo odzivali, pomeni, da smo ljudem tratili čas. To je bilo še zlasti izrazito pri testiranju dostopa do zdravstva, saj so se zdravstvene ustanove kar najbolj pozitivno odzvale in smo v času epidemije, ko ljudje že tako oteženo prihajajo do zdravnika, imeli še posebej slab občutek, da zdravstvenim delavkam in delavcem »zgolj zaradi raziskave« kratimo dragoceni čas in energijo.

Najtežavnejši pa je izziv soočanja z diskriminacijo za osebe, ki imajo same neko osebno okoliščino in ob izvajanju situacijskega testiranja dejansko podoživljajo procese izključevanja na lastni koži (Rorive 2009). Do tega lahko pride kljub vsem pripravam in predhodnim pogovorom na to temo. To se je zgodilo tudi v našem primeru. Zaradi takega pritiska smo bili primorani odstopiti od nadaljevanja v izvedbi parnega situacijskega testiranja in smo metodo prilagodili.

Kljub večmesečnim pripravam na izvedbo situacijskega testiranja diskriminacije in več sestankom ekipe, ki je testiranje izvajala, še pred začetkom terenskega dela, se je vendarle zgodilo, da smo imeli vsi vpleteni kar nekaj etičnih težav pri izvajanju metode. Še zlasti pa je bilo naporno izvajanje za testno osebo, ki je oseba z obravnavanimi osebnimi okoliščinami. Po izvedenih 100 telefonskih testih je zato v skladu z notranjim ovrednotenjem nismo želeli obremeniti še za dodatno izvajanje testov in smo metodo v skladu s potrebami delno prilagodili.

6

OBČUTENJE IN POSLEDICE DISKRIMINACIJE

Ko se sprašujemo o izvorih diskriminacije oziroma zakaj do tega pojava sploh prihaja, je enega od razlogov mogoče najti v pomanjkanju védenja o tem, kaj diskriminacija je, ter posledično zavedanja, da gre za kaznivo prakso, ki je v družbi sploh ne bi smelo biti. Diskriminacija kot neenaka obravnava posameznih oseb ter nekaterih skupin je tesno povezana s pojavi družbenih in individualnih predsodkov, pa tudi premajhne ozaveščenosti, da gre za nedopustno ravnanje. Raziskave namreč kažejo, da je za osebe, ki diskriminacijo doživljajo, to zelo obremenjujoče in v nekaterih primerih psihološka obremenitev tako velika, da pomeni travmo (Carter in Pieterse 2020). Ob tem občutenje diskriminacije lahko še potencira nerazumevanje okolice oziroma nepriznavanje kompleksnih neenakosti.

Raziskave tudi v Sloveniji potrjujejo porast sovražnega govora in odklonilnih stališč do priseljencev (Kogovšek Šalamon in Bajt 2016; Pajnik idr. 2018), kar ima lahko dejanske negativne posledice na njihova življenja, saj doživljajo diskriminacijo (Waisman in Larsen 2008). Pred kratkim je tako na primer raziskava na Švedskem ugotovila, da priseljenci zaslužijo manj v občinah, v katerih je odnos večinskega prebivalstva do priseljencev zelo negativen (Schilling in Stillman 2021). Tudi v Sloveniji najnovejše raziskave kažejo, da se na primer socialna distanca do priseljencev povečuje in da večinsko prebivalstvo od njih pričakuje predvsem prilagajanje slovenski družbi, ne pa sodelovanja pri soustvarjanju skupnih

družbenih norm in vrednot (Zavratnik 2013; Jalušič in Bajt 2020; Toš 2021; Medvešek idr. 2022). Večinsko prebivalstvo torej integracije ne razume kot dvosmernega procesa prilagajanja tako na strani priseljencev kot tudi na strani večinske družbe, ampak integracijska politika zahteva predvsem prilagajanje priseljencev, kjer ima država vlogo postavljavca pogojev, priseljenci pa vlogo prilagajanja tem pogojem (Medvešek idr. 2022).

Podobne procese ugotavljajo raziskave tudi za druge manjšinske in marginalizirane skupine (glej na primer Babič Ivaniš idr. 2006; Klopčič 2010; Bešter in Pirc 2020; Frank 2020; Ladić idr. 2022), saj Slovenija ostaja precej etnocentrično zaprta družba (Bajt 2010, 2016, 2021b), ki ne na makro ravni državnih politik ne na mikro ravni individualnih predsodkov še ni dosegla ujemanja proklamacij enakosti z dejanskim izvajanjem v vsakdanjem življenju. Potem, ko smo pokazali, kakšne so izkušnje ljudi z diskriminacijo in koliko je ta pojav prisoten po posameznih področjih življenja, nas zanima tudi, kako ljudje diskriminacijo razumejo in doživljajo ter kakšne so njene posledice. V tem razdelku zato v ospredje postavljamo naracije in osebna doživljanja diskriminacije, kar je še zadnja obravnavana razsežnost diskriminacije v tej knjigi, in sicer dinamični ter kumulativni pogled.

Kvalitativno raziskovanje naracij

Kvalitativno raziskovanje se danes vse bolj uporablja ne samo v sociologiji, antropologiji in komunikologiji, ampak tudi v drugih družboslovnih vedah, na primer v kulturni geografiji, diskurzivni psihologiji, feminističnih študijah, kulturnih študijah, študijah zdravja in skrbstva, raziskovanju organizacij in izobraževanja (Atkinson 2005), prav tako pa so kvalitativne študije del drugih disciplin, na primer arhitekture, medicine ali strojništva (Knoblauch idr. 2005). Tudi za biografski pristop velja, da presega tradicionalne disciplinarne razmejitve med sociologijo, antropologijo, psihologijo, lingvistiko, zgodovino, socialnim delom ali pedagogiko in je tako pomemben primer transdisciplinarnosti (Riemann 2003). V zadnjih desetletjih sta opazna porast metodološke literature in povečana uporaba kvalitativnega raziskovanja v različnih disciplinah, kar prinaša drobitev pristopov k zbiranju in analizi podatkov. Nekatere vrste podatkov pridobivajo vse večjo veljavnost, na primer osebne naracije, življenjske zgodovine in drugi dokumenti življenja ter govorjeni diskurz (Atkinson 2005: 2). Ob razširjenosti uporabe biografskega gradiva v družboslovnem raziskovanju pa je mogoče opaziti precejšnjo negotovost glede analize takih

podatkov, saj jih je nemogoče obvladati s pomočjo standardiziranih analitičnih postopkov. Nekateri avtorji (na primer Riemann 2003: 3) opozarjajo, da pri delu z biografskim gradivom analitični postopki pogosto ostanejo skriti. V znanstvenih in strokovnih besedilih, ki so biografsko gradivo, običajno manjka razprava o poteku dela s podatki, procesu sklepanja ugotovitev in produkciji teoretičnih zaključkov. Proces »doseganja ugotovitev« (prav tam) pogosto ostaja skrit, analitični postopki niso ovrednoteni in to povečuje tveganje za nesporazume in napačne predstave o podatkih ali sami metodi. V pričujoči publikaciji si prizadevamo ta manko premoščati z okrepljeno kritično in analitično obravnavo izbranih metod raziskovanja ter s hkratnim poudarjanjem nekaterih teoretičnih in praktičnih zagat takega raziskovanja.

Biografska metoda, ki izhaja iz tradicije interpretativne paradigme, ki jo je razvila čikaška sociološka šola v 1920. letih, je na primer doživela »renesanso« v sociologiji, zgodovini, socialni psihologiji in antropologiji v 1970. in 1980. letih (Rener 1993; 1996), razcvet pa v evropskem družboslovju, še zlasti v nemški sociologiji (Apitzsch in Siouti 2007). Čeprav je metoda pridobivala veljavnost, je bila v 1980. letih še vedno marginalizirana in pogosto predmet kritik, ki so problematizirale mitologizacijo naracije, češ da je nemogoče presoditi, koliko je pripoved resnična in koliko posledica imaginacije. Dvomi o veljavnosti metode so se pojavljali tudi v povezavi z vprašanjem (ne)možnosti posploševanja izsledkov raziskav (Apitzsch in Inowlocki 2000: 56). Teoretski in praktični pomen biografskega raziskovanja se je od 1970. let uveljavil zlasti pod vplivom francoskega (post)strukturalizma, britanske sociologije in nemške fenomenologije, ki so sooblikovali metodo, kakršno poznamo danes (Chamberlayne idr. 2000: 5–9). Ti vplivi so v metodi izostrili pomen subjektivne izkušnje, pri čemer so izhajali iz predpostavke, da biografije soustvarjajo družbo in niso zgolj nekaj, kar družba oblikuje, saj gre za vzajemno vplivanje (Pajnik in Bajt 2009). Kljub porastu literature s tega področja ostaja nevarnost, da je cilj kvalitativnega raziskovanja zgolj reprodukcija osebnih izkušenj posameznih sodelujočih oseb, umanjka pa širša refleksija pripovedi. V izogib zgolj reproduciranju naracij, je zato pomemben poudarek biografskega pristopa od 1990. let pojmovanje biografije kot socialnega konstrukta (Apitzsch in Siouti 2007).

Biografski pristop postavlja v ospredje intervjuvanke in intervjuvance ter omogoča natančnejši vpogled v njihove konkretne izkušnje diskriminacije. V nasprotju s tem standardizirani intervju vsebuje tveganje, da pri sestavljanju vprašalnika že sugerira in sooblikuje odgovore. Biografska metoda pa omogoča vpogled v družbene, ekonomske, politične in pravne pogoje v različnih življenjskih situacijah, na katere so se

respondentke in respondenti morali odzvati in s katerimi so skušali upravljati. Omogoča torej preučevanje teh pogojev in nakaže tudi, kako se križajo in kakšne so interakcije med njimi ter razkriva izkušnje in poglede pripadnikov različnih družbenih skupin. Osebne pripovedi so relevantne za analizo družbenih pojavov, predstavljajo večplastnost družbenega delovanja in omogočajo redefinicijo pojmov, zato jih je treba analizirati in kritično reflektirati (Atkinson 2005). Biografski pristop je torej zelo uporaben v raziskovanju diskriminacije, ker omogoča empirično obravnavo kompleksnosti, raznolikosti in spremenljivosti procesov izključevanja in drugačne obravnave tako, da poudari individualne izkušnje.

Intervjuvanje v času covida-19

Kljub začetni predpostavki, da bomo izvajali narativni intervju, smo v danih objektivno zamejujočih razmerah zaradi epidemije prilagodili izvajanje terenskega dela. Še vedno smo vztrajali pri metodi kvalitativnega raziskovalnega pristopa, pri kateri pa smo nadomestili narativni nestrukturirani poglobljeni intervju, ki predpostavlja situacijo, v kateri se intervjuvance in intervjuvanke kot partnerje oziroma partnerke v komunikaciji spodbuja k temu, da povedo svojo (življenjsko) zgodbo, katere temeljni namen je rekonstrukcija družbenih dogodkov s perspektive sogovornikov in sogovornic, ki zgodbo podajo najbolj neposredno, zamenjali z metodo poglobljenega polstrukturiranega intervjuja. Ob tem se zavedamo, da so lahko z ubesedenjem vprašanj v določen jezik (Bauer 1996) tudi polstrukturirane sheme pogosto utemeljene na predobstoječih sklepih, ki oblikujejo raziskovalna vprašanja. Temu smo se zato skušali izogniti z uporabo kritične refleksije in daljšim premislekom o najprimernejšem načinu za izvajanje terenskega dela v obliki intervjujev.

Iskali smo načine za minimiziranje vloge intervjuvarke ob hkratnem vzpostavljanju situacije, ki omogoča čim bolj pristno podajanje naracije z vidika intervjuvane osebe. Ohranili smo imperativ narativnega intervjuja, ki z uporabo specifičnega tipa vsakodnevne komunikacijske interakcije, ki zaobjema pripovedovanje zgodbe in poslušanje, omogoča manj vsiljeno in torej pristnejše podajanje zgodbe. Zato je bilo zelo pomembno poslušanje oziroma vloga intervjuvarke kot aktivne poslušalke, ki v pripoved nikakor ni posegala, dokler intervjuvana oseba ni jasno nakazala konca svojega podajanja (glej Pajnik in Bajt 2009). Zaradi poudarka na naraciji je bil zelo pomemben tudi jezik, katerega izbiro je bilo nujno prepustiti intervjuvani

osebi. Njim je namreč treba omogočiti, da se izražajo v jeziku, ki jim najbolj ustreza. Pri raziskovanju diskriminacije je še posebej nujno, da se sodelujočih ne izključuje na podlagi jezika, temveč se raziskovalna skupina prilagaja potrebam na terenu. Nekaj intervjujev je tako potekalo v kombinaciji različnih jezikov, predvsem jezikov BHS in angleščine, čeprav je večina bila opravljena v arabščini in slovenščini. Uporaba tolmačev ni bila potrebna, saj sta intervjuje izvajala tudi dva kulturna mediatorja.

Začetno vprašanje, ki ga je intervjuvarka vedno postavila vsem sogovornicam in sogovornikom, je bilo: »Ali (vi osebno oziroma vaši uporabniki in uporabnice) opažate pojav diskriminacije v zvezi z osebno okoliščino etničnosti, 'rase', nacionalnosti in/ali vere?« Ob tem smo pustili, da so sami opredelili relevantno »identiteto« oziroma »identitete« (tj. zanje relevantne osebne okoliščine). Če so vprašali, kaj je diskriminacija, smo najprej počakali, po premoru pa pomagali z razlago:

> »Diskriminacija pomeni z zakonom prepovedano neenako obravnavanje, ki nima upravičenega razloga: ljudje so obravnavani slabše od drugih zgolj zaradi določene osebne značilnosti (na primer barva kože, etničnost, versko prepričanje ipd.). Sporno ravnanje jih ovira ali prikrajša za različne pravice ter vsakodnevne priložnosti.«

Tabela 8: Seznam ekspertnih intervjujev (anonimizirano)

Št.	Datum izvedbe	Organizacija	Regija
1.	12. 8. 2021	društvo A	Osrednjeslovenska
2.	17. 8. 2021	zavod B	Osrednjeslovenska
3.	18. 8. 2021	društvo C	Gorenjska in širše
4.	18. 8. 2021	zavod D	Gorenjska in širše
5.	18. 8. 2021	društvo E	Primorska
6.	18. 8. 2021	skupnost F	Štajerska
7.	19. 8. 2021	zavod G	Ljubljana
8.	23. 8. 2021	zveza H	vsa Slovenija
9.	31. 8. 2021	zveza I	Prekmurje
10.	16. 9. 2021	center J	vsa Slovenija
11.	24. 9. 2021	društvo K	vsa Slovenija
12.	27. 9. 2021	združenje L	Maribor
13.	27. 9. 2021	društvo M	Maribor
14.	22. 9. 2021	aktivist_ka	vsa Slovenija
15.	29. 9. 2021	strokovnjak_inja	vsa Slovenija

Vir: Zmanjševanje diskriminacije in NIEM.

Če so na uvodno vprašanje odgovorili pritrdilno, smo jih prosili, naj povedo kar konkretno, za kaj gre, oziroma jih prosili, ali lahko morda opišejo tudi kak konkreten primer. Ob tem smo dodali, da nas zanimajo njihove izkušnje čim bližje sedanjosti in povedali, da nas še posebej zanimajo obravnavane osebne okoliščine oziroma etnična diskriminacija. Za pomoč smo imeli dodaten nabor podvprašanj, ki smo jih postavili po potrebi kot dopolnilna vodila v pripovedovanju intervjuvank in intervjuvancev.

Tabela 9: Seznam intervjujev z osebami z izkušnjo migracije (agregirano)

		Število	**Delež**
Spol	moški	29	69 %
	ženske	13	31 %
	skupno	**42**	**100 %**
Starostna skupina	manj kot 18 let	1	2 %
	18–25	7	17 %
	26–35	20	48 %
	36–45	6	14 %
	46–55	5	12 %
	56–65	0	0
	66 in več	1	2 %
	neznano	2	5 %
	skupno	**42**	**100 %**
Status	prosilka ali prosilec za azil	3	7 %
	begunski status	33	79 %
	subsidiarna zaščita	0	0
	združevanje družine	6	14 %
	skupno	**42**	**100 %**

Vir: NIEM.

V obdobju med 12. avgustom in 29. septembrom 2021 je bilo izvedenih 15 poglobljenih polstrukturiranih ekspertnih intervjujev (glej Tabelo 8). V obdobju med 10. junijem in 29. septembrom 2021 je bilo izvedenih tudi 14 polstrukturiranih intervjujev s prosilci za azil in osebami s priznano mednarodno zaščito moškega spola oziroma begunci. Med 1. in 29. septembrom 2021 je bilo izvedenih še 18 dodatnih razprav z begunkami in begunci, v obdobju med 1. novembrom 2021 in 20. majem 2022 pa je bilo izvedenih še deset poglobljenih polstrukturiranih intervjujev z begunkami. Skupno je bilo med junijem 2021 in majem 2022 torej izvedenih 42 individualnih pogovorov z osebami z izkušnjo migracije. Ker gre za izjemno marginalizirano populacijo, zlasti prosilci in prosilke za azil so v zelo prekarnih situacijah, Tabela 9 navaja le agregatne osnovne demografske podatke.

Najbolj problematična področja diskriminacije

Izbrane izseke iz intervjujev, ki najbolj neposredno ponazarjajo problematična področja diskriminacije ali opisujejo, kdo so najpogosteje žrtve diskriminacije, v nadaljevanju navajamo dobesedno v prepisu pogovorov. Za skoraj vse intervjuje je bil narejen magnetogram in bili so kvalitativno analizirani z metodo tekstovne analize (metoda tematske in strukturne analize, glej na primer Rosenthal 1993; Inowlocki 2007; Pajnik in Bajt 2009). Z razkrivanjem besedilnih prvin glede na splošno usmeritev pripovedi je bil namen z analizo vsakega posameznega intervjuja pridobiti vpogled v doživljanje diskriminacije in specifičnih izkušenj intervjuvank in intervjuvancev. Slednji so v svojih naracijah pogosto prehajali med različnimi področji neenake obravnave in so kazali na intersekcijsko diskriminacijo. Prav tako so tudi ponazarjali, da je obravnavana tematika neločljivo povezana na eni strani s subjektivnimi občutki oseb, ki diskriminacijo doživljajo na lastni koži, in na drugi strani z domnevno objektivnimi okoliščinami, ki bi ob podrobnejši obravnavi za to pristojnih ustanov lahko pokazale tudi na sistemske neenakosti.

Osebe so v intervjujih večkrat tudi same reflektirale, da gre pri diskriminaciji za neki prikrit in težko dokazljiv pojav ter se spraševale o opredelitvi diskriminacije:

> *»Da, govoriti o diskriminaciji je zelo nehvaležna zadeva. Je zelo prikrita včasih.« (Intervju # 8)*

> *»Kar je opaziti, je pa velika, mislim tudi, da naraščajoča nestrpnost do določenih skupin. Do določenih etničnih skupin in narodnosti, ki živijo tukaj. Ne glede na to, da so tradicionalno se preselili v to okolje [Istra], živijo tukaj že dlje časa ali pa so se komaj preselili. Islamofobija tudi seveda je v porastu. To je opaziti. To se pa seveda opazi tudi na neki*

mikro ravni. Kar naši uporabniki, sodelavci in drugi opažamo, je to, da […] v izobraževalnih institucijah, na vstopu na trg dela, se pojavlja diskriminacija na podlagi etnične pripadnosti, vere […] Kar mene še vedno preseneča, je v šolskem okolju, da učitelji znajo diskriminirati tudi na bazi teh osebnih okoliščin. To me […] vedno znova preseneča. Drugo pa je tudi v uradnih postopkih, ko uradne osebe, se včasih zgodi, da zelo neprimerno ravnajo z njihovimi, bom rekla klienti, s temi ciljnimi skupinami, z ljudmi. Kar zelo jasno nekateri, zelo eksplicitno izražajo nestrpnost do drugih narodnosti, veroizpovedi, porekla, nacionalnosti […] Zdaj ne bom rekla, da je to res na dnevni bazi […], ampak to so take zadeve, ki na institucijah, kot so upravne enote, kot so CSD, se ne bi smelo dogajati.« (Intervju # 5)

Rezultati prikazujejo stanje skozi besede naših sogovornic in sogovornikov, ki jih navajamo kot ponazoritev situacije v Sloveniji. Naracije se v nekaterih primerih bolj nanašajo na nekatere manjšinske skupine – pač v skladu s področjem dela, s katerim se ukvarjajo posamezne intervjuvane osebe, oziroma glede na lastne osebne izkušnje z diskriminacijo. Vendar ob tem intervjuji niso zamejeni zgolj na posamezno osebno okoliščino, saj smo iskali sogovornike in sogovornice, ki lahko povzemajo stanje širše na področju diskriminacije glede na obravnavane osebne okoliščine. Ali je oseba neenako obravnavana zaradi (domnevnega) državljanstva, etničnosti oziroma narodnosti, religije ali barve kože, je namreč pogosto težko izluščiti, na kar opozarjajo tudi sogovorniki in sogovornice. Lahko, na primer, prihaja do neenake obravnave zaradi jezika, ki pa se pogosto dejansko nanaša na več osebnih okoliščin in jih tako preči.

Podatki v tem poglavju, ki jih je raziskava pridobila prek intervjujev, so rezultat kvalitativne metode, kjer pripovedi oseb ne kažejo nujno »objektivne resnice« in ne omogočajo posploševanja, pa vendar pomagajo pojasniti pomembne izkušnje in občutke, ki jih v družbi predstavljajo primeri neenake obravnave glede obravnavanih osebnih okoliščin (tj. etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije). Čeprav niso vsi intervjuji poudarjali enakih izkušenj in enako izpostavljali istih življenjskih področij, so se v naracijah nedvomno pokazali nekateri jasni trendi, ki jih povzemamo in ponazarjamo s citati v tem razdelku. Predvsem pokažejo na to, da diskriminacija v Sloveniji je problem, s posameznimi poudarki pa opozorijo, katera življenjska področja in katere skupine prebivalstva doživljajo neenako obravnavo pogosteje. V nadaljevanju z izseki iz intervjujev ponazarjamo najbolj ključna življenjska področja, na katerih osebe govorijo o izkušnjah z etnično diskriminacijo. Po opravljeni tematski analizi smo v naracijah izpostavljena življenjska področja združili v šest najpogostejših

kategorij: delo in zaposlovanje, zdravstvo, dostop do dobrin in storitev, upravni postopki in storitve države, vzgoja in izobraževanje ter sovražni govor. Kategorije na podlagi intervjujev tako kažejo že izpostavljena področja iz situacijskega testiranja in spletne ankete, s posebej na novo izpostavljeno razsežnostjo sovražnega in diskriminatornega govora, ki je tu prišla do izraza. Ker imajo diskriminirane osebe pogosto občutek, da niso slišane, jim tukaj namenoma namenjamo pozornost, njihovim naracijam pa dajemo prostor.

Delo in zaposlovanje

Intervjuji so pokazali na rezultate, ki so primerljivi z drugima dvema v tej publikaciji predstavljenima metodama zbiranja podatkov, tj. anketo in situacijskim testiranjem. Prav vsi so namreč poudarili neenako obravnavo pri zaposlovanju oziroma na delovnem mestu. Intervjuji ob tem poudarjajo različne osebne okoliščine, od državljanstva, religije, barve kože, do etničnosti oziroma narodnosti.

»Zdi se mi, da je to še vedno preveč prepuščeno razsvetljenosti oziroma dobrohotnosti delodajalcev, namesto da bi se zavedali načel in obveznosti zagotavljanja enakih možnosti in nediskriminacije. Seveda ni problem le molitev (pripadnikov katere koli verske skupnosti) oziroma na primer prostor za umiritev, razmislek, ki bi lahko zelo koristil tudi vsem ostalim zaposlenim, saj stres in stiske nikakor ne nastajajo le na letališčih ali v bolnišnicah. Prvo vprašanje je, ali je v Sloveniji sploh zagotovljeno, da ljudje na svoje največje verske praznike lahko upravičeno pričakujejo, da bodo lahko praznovali doma, da ne bodo v službi. Problem je lahko že, ali bodo dobili dopust, kaj šele, da takrat na primer ne bi bili razporejeni na delo.« (Intervju # 1)

»Diskriminacija je vseskozi prisotna. Ne glede na to, da je pravnoformalno urejeno, da romska skupnost naj bi imela zagotovljene pogoje za enakopraven razvoj. V praksi se kaže, da je še vedno veliko diskriminacije na področju zaposlovanja, tudi na področju izobraževanja […] Je pa dejstvo, da je […] stopnja diskriminacije po Sloveniji različna […] Tam, kjer institut romskega svetnika v sodelovanju z občino oziroma z županom ima ta dialog, da se v bistvu to lahko razreši […] Pri zaposlovanju ne gre za jasne predsodke v smislu delodajalca, ker treba je razumeti, da delodajalec išče prosto delovno mesto; ker ima prosto delovno mesto, izbere

kandidata, ki se mu zdi najboljši. Govorimo o privatnem sektorju seveda in tu seveda izbere po svojem mnenju najboljšega kandidata, ki pa zelo redko ali pa skoraj nikoli ne bo Rom. Se pravi ne gre za neko tisto diskriminacijo v smislu neposredne diskriminacije, ampak izbere kader. Zato poskušamo ustvariti neka nova delovna mesta, ki bodo prispevala k dodatnemu zaposlovanju. Pa potem posredno izničevala ta predsodek do diskriminacije, kakor koli [...] Jaz imam neposredno izkušnjo. Sem bil na Zavodu za zaposlovanje zaposlen kot koordinator pri iskanju novih zaposlitvenih možnosti za Rome in smo imeli [...] [D]elodajalec je izbiral izmed 30 kandidatov 10 prostih delovnih mest. In v skupini 30 so bili 4 Romi. Sem jih poznal, ne. So se odlično predstavili, izpolnjevali pogoje, ker so bili povabljeni na razgovor. In ko se je ta krog zavrtel, potem je delodajalec izbiral 10 izmed teh 30 in seveda jaz nobenega vpliva nisem imel, ampak sem pa imel priložnost, da sem bil zraven: in delodajalec izbira in pride do 9. Pač 9 jih je izbral in niti enega Roma. Pa jaz potem, preden on 10. izbere, pravim: 'Zakaj pa ne bi zdaj 10. enega Roma?' 'Ne.' Direktno 'ne'. Sem rekel: 'Imate razlog, obrazložitev?' Ni vedel nič. Potem pa pravi: 'Ja, edino, če boste vi za njega garantirali'. Pa res, tam je eden bil zelo dober, sem ga poznal, pa sem predlagal, pa ga je izbral. Izbral ga je. Ampak pozneje med temi 10. je ta Rom bil najboljši delavec. Meni je potem on priznal: 'Ja, lej, prej, glej, hvala za izbiro' [...] Ampak, hočem reči, kako ti moraš nekoga prepričati. Ampak izključno on se je odločil, on je po videzu videl, po priimku je prepoznal, da je to Rom in ni šans. Ne bi ga, ne bi ga.« (Intervju # 9)

»Izpostaviti je, da so nekatere zaposlitve tudi čisto formalno, že z zakoni nedostopne, na primer zaradi neupravičenega pogoja državljanstva.« (Intervju # 1)

»Jaz opažam diskriminacijo pri dostopu na trg dela [...] ne morejo dostopati do katere koli službe zaradi tega, ker enostavno nimajo prave vize v očeh delodajalcev in to je zato, ker so od drugod in je to ta diskriminacija na podlagi narodnosti [...] Meni se zdi ta [diskriminacija] najmočnejša. Nezmožnost do vstopa na trg dela zaradi tega, ker si iz druge države, in kljub temu, da delavcev primanjkuje. Ob tem, da vemo, da prosta delovna mesta so, pa se jih enostavno ne vzame.« (Intervju # 4)

»Primer z mojo bivšo tečajnico. Je zaključila program pri nas in je prakso opravljala na šoli [...] Ji je šlo lepo in prav in so bili zelo zadovoljni z njo in so jo uporabljali na vse možne [načine]; mislim pri roditeljskih sestankih, pri umirjanju otrok, da je prevajala, marsikaj v šoli. Je bila res desna roka vsaki učiteljici na tisti šoli. In nakar ona je končala prakso in mi smo pač to šolo zaprosili, če jo bojo še zaposlili recimo za eno pomočnico tam, če ne drugega za medkulturno mediatorko [...] 'Jaaa, bomo pa videli ...' Čeprav so videli; ona je dokazala, da je kader, ki ga dejansko potrebujejo v tisti šoli. In zdaj pred kratkim je bil razpis in je niso povabili. Je bil razpis za ravno tako delo. Recimo oni so iskali nekoga, ki bi preko javnih del. Vse pogoje je izpolnila, ampak oni so rekli, da je bila prevelika konkurenca, da bi njo vzeli. Zdaj pa mi povejte, če ni to diskriminacija, jaz ne vem, kaj je. Gospa je prava za to delo, ker so sami povedali, in ona je dokazala to. Evo, to je en tak primer, ki meni se zdi, osebno se mi zdi čista diskriminacija [zaradi narodnosti, državljanstva, tujskega statusa].« (Intervju # 5)

»Jaz sem bil zaposlen v neki firmi [...] in v neki fazi sem dejansko čutil diskriminacijo. Ampak na tak način, da je nemogoče to dokazati. Namreč šlo je za to, da sem jaz kot vodja ekipe imel neki način, neko metodologijo, ki sem jo jaz uporabil, ki so jo želeli, da se uporablja potem širše. Ampak namesto da bi mene izbrali za to, da bi to naredil, so izbrali pač eno drugo – belopolto osebo. Takrat sem dejansko res se počutil diskriminiran in, ker ta oseba, ne samo potem, da je to prevzela, ampak dejansko je prišla k meni me vprašat, kako to narediti in nisem se dobro počutil, sploh [...] Skratka pač nekdo drug je prevzel mesto, ki bi ga v resnici moral jaz prevzeti, pa bi to dobro oziroma v vsakem primeru boljše naredil in so tudi vedeli za to [...] Ampak zdaj to dokazati je pa težko.« (Intervju # 7)

»Meni se zdi, da je predvsem jezik problem. Če se čuti naglas, boš drugače percipiran definitivno. Če pa se čuti, če si ti tukaj rojen in govoriš slovensko tako kot rojeni Slovenec, da imaš takšno poreklo, je potem tega veliko manj [...] V našem zavodu [...] smo se pogovarjali o tem in so bili, ki so menili, da zaradi imena in priimka izključno niso dobili pozicije, ki jim pripada po strokovnosti in vsem drugem. Da je samo to bilo [...] Ali pa, da je samo zaradi tega maltretiran v službi, ker pač ima napačno ime in priimek.« (Intervju # 10)

Jezik in predvsem domneva etničnosti glede na priimek sta pogosto navajana tudi v literaturi. Zaznano bolj negativna implicitna (ne pa tudi eksplicitna) stališča so bila na primer povezana z večjo diskriminacijo

kandidatov za zaposlitev, ki so imeli »bližnjevzhodna« imena (Rooth 2010). Kot enega najpomembnejših identitetnih označevalcev, ki naj bi kazal domnevno etnično poreklo kandidatov, so imena pogosto uporabljena tudi v korespondenčnih testih, kjer imajo testni kandidati na primer tipična maroška imena, kontrolni kandidati pa tipična belgijska imena (Verhaeghe in De Coninck 2021). Raziskave so pokazale tudi, da številni anketiranci in anketiranke menijo, da so etnični označevalci, kot je na primer njihovo ime, celo bolj odgovorni za diskriminacijo, s katero se soočajo, kot barva kože. Podatki iz raziskave Generation 98, na primer, kažejo zanimivo primerjavo med muslimanskimi in drugimi neevropskimi priseljenci. Le med moškimi iz Severne Afrike je barva kože glavna razlaga za diskriminacijo, ki jo doživljajo, sicer pa se zdi, da je glavna razlaga etnična (in implicitno verska) posebnost njihovega imena (Silberman idr. 2007).

Zdravstvo

Intervjuvanke in intervjuvanci so v opisovanju potencialno neenake obravnave na področju zdravstvenega varstva pogosto razkrivale in razkrivali kompleksnosti intersekcionalne diskriminacije. Tudi na tem področju se prečijo osebne okoliščine državljanstva, statusa tujca, narodnosti in barve kože ter religije, še zlasti v soodvisnosti z nepoznavanjem slovenskega jezika.

> *»Moja znanka prijateljica, ki je […] sploh ni zatežena, prijazna, urejena, izobražena, zaposlena. Ampak nekaj ni bilo prav, je imela take komentarje zdravnica. Starejša ginekologinja, verjetno nekaj ni ji bilo prav, zakaj se je ona poročila s Slovencem, a veš […] tudi njen mož je rekel, da je zdravnica diskriminirala, pa tudi njena tašča […] pravijo, da nekaj je bilo narobe.« (Intervju # 2)*

> *»Kar se pa diskriminacije tiče v zdravstvu, sem bila večkrat priča nekim, ne vem, ali so to predsodki ali je to trenutno razpoloženje zdravnika bilo, večkrat pač se je zgodilo tako, da ko sem jaz prevajala za določene gospe, da se je zdravnica na neki način zelo nepravilno [...] ne vem, povzdigovala glas na pacientko, ali pa ji je očitala, zakaj pač pridete v Slovenijo, če niti besede ne znate ali pa pridete samo naš sistem cuzati, po domače povedano. Takrat, ker pač ta gospa v dotičnem primeru je bila visoko noseča in je šele takrat prišla v Slovenijo; ko je bila visoko noseča, pa je bila na Kosovu. Je rekla: 'Samo pridete rojevat v Slovenijo, drugače pa nič od vas ni!' Pa po navadi zdravnice naslavljajo oziroma se pogovarjajo z mano, ker pacientka ne razume. Zanemarjajo pa dejstvo, da človek komunicira največ prek mimike, gestikulacije, tona glasu, in je zelo mali procent dejansko v govoru. In kot neka medkulturna mediatorka poskušaš umiriti te strasti oziroma kot neki blažilec deluješ, da eni in drugi strani dopoveš, kar pač imaš za povedati. Zdravnica bi res to morala povedati na bolj blag način sicer tisti pacientki. Ampak ona je razumela, za kaj je šlo. Mislim, vse je razumela. Sploh ni bilo potrebno niti, da ji prevajam.« (Intervju # 6)*

Rdeča nit naracij o izkušnjah z zdravstvenim osebjem se vrti okrog jezika in predsodkov. Raziskav, ki bi obravnavale stereotipe in predsodke povezano, je malo. Odkritje kognitivne pristranosti, imenovane navidezna korelacija, je pomembno vplivalo na kognitivno razlaganje stereotipov. Številne raziskave namreč potrjujejo, da so navidezne korelacije v medskupinskem zaznavanju precej pogost pojav. V spominu nam ostanejo nenavadne, posebne, drugačne stvari in nagnjeni smo k zaznavanju pozitivnih ali negativnih povezav med dogodki (objekti itd.), čeprav v resnici med njimi ni nobene povezave. Hamilton je s sodelavci leta 1976 v poskusih ugotovil, da so ljudje preveč poudarjali redka vedenja številčno različne skupine. V eksperimentu so manjšo (manj številčno) skupino opisali bolj negativno od večje (številčnejše), čeprav je bilo razmerje med negativnimi in pozitivnimi vedenji enako za obe skupini. To nas opozarja, kako lahko navidezne korelacije ustvarjajo negativne stereotipe o manjšinah. Čeprav vedenje članov manjšinskih skupin ni dejansko nič slabše od vedenja pripadnikov večinske skupine, lahko take napake vodijo do predsodkov (Oakes idr. 1994: 45). Vzroke za negativno vrednotena dejanja iščemo neposredno pri članih druge skupine (»taki pač so«), za svojo skupino pa najdemo razlago v objektivnih okoliščinah (»nesrečno naključje«, »bili smo izzvani« na primer).

Intervjuji so na zdravstvenem področju pokazali, da so še posebej pogosto neenaki obravnavi podvržene osebe z begunskim statusom, saj je pri njih jezik pogosta ovira v sporazumevanju (glej na primer Lipovec Čebron 2021; Ješe Perković 2022).

> *»Ko pridejo k zdravniku, so zavrnjeni, ker ne znajo jezika. Tudi konkretno jim v obraz povejo: 'Tukaj je Slovenija. Tukaj se govori slovensko'. Neprimerno se vedejo, kričijo [zdravstveno osebje]. Zadnjič sem bila na spremstvu, pa mu [beguncu] je medicinska sestra dajala navodila, kako se mora pripraviti in je skoz govorila zelo hitro. On se je*

trudil, da bi malo razumel. Pa ker je bilo prehitro, je rekel: 'Ne razumem, ne razumem,' in je začela kričati. In sem rekla: 'On dobro sliši, ampak počasneje mu govorite. Problem je, ker ste prehitri.' Mogoče se je malo umirila, ampak [...] Realno, če pridejo sami, jih marsikdo noče sprejeti. Oni se v bistvu izgovarjajo na to, da ne bodo mogli tretirati pacienta korektno, ker ne bodo razumeli. Ampak če je nekdo naročen na zdravniški pregled zaradi službe, ker ima drugi dan službo, pa ga zavrnejo?! Potem [...] veste, kako je to [...] on pa mora imeti ta pregled, da lahko gre drugi dan v službo, da začne delati. Mislim, taki neutemeljeni razlogi so, da jih zavračajo in se po celi čakalnici derejo na njih.« (Intervju # 12)

»Največ diskriminacije uporabniki sami, kot tudi mi, ki jih tudi spremljamo in smo strokovni sodelavci in svetovalci, je znotraj zdravstvenega sistema in to govorim na široko v celotnem sistemu – dostop do zdravnikov. Smo že opazili, da tudi v kolikor je kak zdravnik rekel, da so bodisi že prepolni, da ne vpisujejo več – na njihovi uradni strani pa po seznamu glavnice, kolikor jih imajo, vidimo, da temu ni tako. In smo že imeli primere, da recimo slovenskega državljana še dotični zdravnik je vpisal, nam pa so trdili, da več ne vpisujejo, ker smo poslali seznam za osebe z mednarodno zaščito. Tako da diskriminacija znotraj zdravstvenega sistema gre kar od začetka; od izbire osebnega zdravnika, potem do obiskovanja zdravnikov, do terminov, urejanja terminov, do svetovanja z uporabniki. Torej komunikacija med zdravnikom in beguncem. Res je, da se tega vsi zavedamo, da je tu jezikovna bariera. Velikokrat kateri zdravnik reče: 'Ne, ne morem zdaj, dajte drugi termin pa pridite s prevajalcem'. Se strinjamo, ampak včasih določene stvari niso tako, bom rekla takega pomembnega, globokega, ne vem, zdaj če nekdo pride samo v laboratorij – ne rabi veliko skomunicirati. Pa že tukaj se znajo stvari zalomiti. Kaj šele, če uporabnike pošljemo nekam same, kljub temu, da so oni že samostojni, da poznajo sistem, da vejo, kaj je termin, vejo, kam morajo, vejo tudi osnovne stvari, kako povedati ali pokazati list.« (Intervju # 13)

Intervjuvane osebe so izpostavile neprijaznost in neodzivnost osebja v zdravstvenih ustanovah, za kar sicer ne moremo trditi, da je neenaka obravnava, je pa popolnoma v skladu z že obstoječimi raziskavami na področju integracije v zdravstvu, ki poudarjajo predvsem jezikovne ovire v sporazumevanju (Huber idr. 2020) in jezik kot sprožilec za sovražni govor ter rasistične predsodke (glej na primer Lipovec Čebron 2021; Ladić idr. 2022). Primeri zaposlenih v zdravstvenih ustanovah, ki se napadalno in

žaljivo obregnejo ob ljudi, ki ne govorijo slovensko, so vsaj tako znani kot primerljivi predsodki zaposlenih v javni upravi (Medvešek in Bešter 2010; Pajnik in Bajt 2011).

Begunka iz Libanona je takole pripovedovala o izkušnjah z zdravstvenim sistemom: »Preden sem dobila dovoljenje za stalno prebivanje, sem se pri iskanju zdravstvenih storitev soočila z več incidenti. Najpogostejši je bil ta, da so me vedno pustili zelo dolgo čakati. Tudi v času, ko sem imela možganski tumor. Enkrat so me pustili čakati 13 ur, čeprav sem imela takrat hude bolečine.« Dolge čakalne dobe so sicer v slovenskem javnem zdravstvenem sistemu stalnica in zato iz navedka ne moremo sklepati o neenaki obravnavi. Prav tako bi težko trdili, da je prišlo do diskriminacije v primeru begunke iz Sirije, ki je povedala: »Ginekologinja je bila grozna. Pred nekaj leti sem bila noseča in sem krvavela dva meseca. Otrok je bil živ, potem pa sem imela splav. Z mano je ravnala zelo slabo in grobo. Po dveh mesecih sem šla v bolnišnico [drugam]. In tam so mi rekli: 'Zakaj niste prišli sem prej?'.« Toda če dodamo informacijo, da sta obe ženski muslimanki, da sta obe begunki, ki še ne govorita tekoče slovensko, in da je Sirka zakrita in nosi hidžab, se izriše podoba potencialne intersekcijske diskriminacije, ki osebe postavlja v neko povsem novo realnost neenake obravnave zaradi več osebnih okoliščin hkrati.

Razen primerov eksplicitne diskriminacije intervjuji poudarjajo tudi že omenjene težke razmere v zdravstvu nasploh in iščejo razloge za taka ravnanja v preobremenjenosti zdravstvenega osebja ali osebnih stereotipih in predsodkih:

»Se je pa mogoče dvakrat, trikrat zgodilo, da je pri splošnem zdravniku bila ta vstopna točka, kjer je medicinska sestra tako nesramna. Ampak to spet vprašanje, ja [...] privrejo na dan vsi možni stereotipi. Ampak vemo, da je tudi težko to priklicati – priti do osebnega zdravnika [je] že skoraj znanstvena fantastika.« (Intervju # 5)

»Prva stvar je, da je zdravstvena oskrba prosilcev za azil močno okrnjena. Torej sicer obstaja zdravnik v azilnem domu, ki pa je pogosto nedostopen. Zdravstvena oskrba pa je omejena na paracetamol. Sicer obstaja oskrba, ki je pro bono ambulanta, s posvetovalnico. Vendar so tudi tam storitve, ki jih lahko nudijo, precej omejene. Drugo stvar seveda predstavlja pa to, kar pa je problem za splošno prebivalstvo. To pa je pomanjkanje zdravniških in zobozdravniških ambulant, kar seveda občutijo tudi ljudje, ki imajo status mednarodne zaščite.« (Intervju # 15)

Dostop do dobrin in storitev

»Zadnjič je sodelavec presenetljivo razlagal, da ga nikoli ne spustijo v en nočni lokal, ki naj bi sicer slovel po odprtosti za različnost. Seveda zaradi videza, ker je z Bližnjega vzhoda.« (Intervju # 1)

»Periodično se dogaja, da zavračajo vstop v klube tujcem, pravzaprav ljudem, ki so videti kot tujci. Meni so enkrat dovolili vstop, ampak mojima dvema prijateljema iz Pakistana pa niso dovolili vstopa v lokal.« (Intervju # 14)

»V trgovinah, barih, restavracijah, klubih ali pri drugih storitvah me ne spustijo v klub, ker sem migrantka, begunka. V času, ko stojim v vrsti in čakam na blagajni, me nadlegujejo.« (Intervju # 18)

Intervjuji so pokazali nekaj primerov onemogočanja dostopa do lokalov, kot kažejo zgornji navedki. Intervjuvane osebe so ta pojav v svojih naracijah povezovale tudi s policijskim profiliranjem na osnovi barve kože, kar zaradi suma sistemske diskriminacije obravnavamo ločeno spodaj v razdelku o upravnih postopkih in storitvah države.

Na področju dostopa do dobrin in storitev so se sogovornice in sogovorniki dotaknili predvsem dostopa do tistih osnovnih dobrin in storitev, ki človeku o(ne)mogočajo neko normalno delovanje v vsakdanjem življenju. V intervjujih so najpogosteje poudarili dostop do stanovanja in bančnih storitev, saj gre za področje eksistence, ki zadeva osnovna vprašanja, na primer kje bo nekdo živel, kakšna bo kakovost življenja, ter kako lahko ureja svoje finance, ki omogočajo preživetje.

»Pri nas je dosti priseljencev iz Kosova, Albanije. Je tukaj recimo tudi neka vrzel v komunikaciji velika. Glede dobrin seveda težko najdejo stanovanje […] Problem je v Ljubljani, mi je kolegica govorila. Družine, ki so številčnejše, kjer so 3 otroci in več, sploh ne dobijo stanovanj. Mislim, ne vem, zaradi otrok ali kaj. Eni imajo še vedno to [idejo], da potem recimo ne moreš osebe deložirati ali pa kaj, če so otroci. Ali pa, da jim bodo uničili stanovanje. Saj ne vem, kake razloge [imajo]. V glavnem družine zelo težko dobijo stanovanje.« (Intervju # 12)

»Sem doživela na lastni koži; sicer ne za sebe, ampak za eno mojo bivšo učenko oziroma varovanko. Išče stanovanje in vsepovsod pač kličem v njenem imenu, ker je ostala sama z otrokom [...] Samo nikjer pač ni našla. Kakor kaj slišijo, da je sama, da je Albanka, enostavno ni stanovanja za njo in jaz kličem eno dotično osebo, ena starejša oseba je bila. Sicer to ni diskriminacija na državni ravni, ampak se dogaja tudi v družbi, ne. Pa pač gospod ponuja stanovanje, primerno za to gospo, in jaz se pogovarjam z njim: 'Sem slišala, da imate stanovanje, oddajate. Na netu sem zasledila pa me zanima, ali še oddajate?' in je rekel: 'Ja, za to pa to ceno,' in vse sem se zmenila z njim. 'In zdaj,' sem rekla: 'Še eno informacijo. To stanovanje jaz ne rabim za sebe, ampak za eno gospo, ki pač živi sama z otrokom itn.,' sem povedala. 'Kakšne narodnosti je, kakšna je njena situacija?' Jaz se nisem mogla človeku zlagati za njeno situacijo [...] 'Ajooj,' je rekel, 'gospa ne, ne, ne, to pa sploh ne pride v poštev.' Je rekel: 'Jaz ne maram imeti problemov. Jaz želim mir, jaz s tem ljudmi nočem imeti opravka.' 'Pa dobro,' sem rekla, 'gospod, na podlagi česa to vi zdaj?' Je rekel: 'Ne, ne, ne, to so problematični ljudje, to so nasilni.' V glavnem mi on vrže ene par takih predsodkov, pač je slišal ali pa mogoče tudi kdaj doživel. Saj ne morem vedeti. Je rekel: 'Jaz nočem imeti s tem problemov.' Sem rekla: 'Dobro, a pa meni bi pa dali to stanovanje?' 'Ja, takoj,' je rekel. Sem rekla: 'Pa vi, gospod, veste, da sem jaz tudi Albanka?' In ja: 'Ne vem tega. Ja kje ste se pa tako dobro naučili slovensko' pa ne vem kaj. Potem je začel malo drugače se z mano pogovarjati […] in sem nehala. Enostavno sem se pač poslovila od tega gospoda. In sem doživela sama na lastni koži, na kak način jih zavračajo. Enostavno ne dobivajo te možnosti in priložnosti, da bi se dokazali oni sami. Sej ne moreš na podlagi nekih predsodkov vseh v en koš metati!« (Intervju # 5)

Tudi obstoječe raziskave potrjujejo težaven položaj na področju dostopa do dobrin in storitev. Takoj po prejemu statusa so na primer osebe s priznano mednarodno zaščito postavljene na preizkušnjo, saj morajo poskrbeti za vse osnovne potrebe za življenje in preživetje. Glavna in ena najtežjih ovir je stanovanje, saj včasih tudi več tednov iščejo primerno namestitev, pogosto s pomočjo ne enega, ampak dveh, treh prostovoljcev in prijateljev ter nevladnih organizacij (Ladić idr. 2022: 42). Pomanjkanje cenovno dostopnih stanovanj je v Sloveniji na splošno velik problem, tudi zato, ker pomemben delež najema poteka znotraj sive ekonomije. Najemnine so v preteklih letih (predvsem v Ljubljani in na Obali) narasle in si je težko privoščiti ustrezno bivališče s povprečnimi ali celo nižjimi plačami ali finančno pomočjo države. Težava je tudi v tem, da morajo osebe s priznano mednarodno zaščito za finančno pomoč države predložiti najemno pogodbo, številni lastniki nepremičnin pa sploh ne sklenejo najemne pogodbe ali pa v pogodbi ne navedejo dejanske najemnine, da bi se izognili

plačevanju davkov (čeprav s tem kršijo zakon). Dodatna težava je diskriminacija s strani lastnikov stanovanj, ki nočejo oddajati državljanom tretjih držav na splošno in še zlasti ne beguncem (prav tam). Kot pri dostopu do zdravstvenih storitev so tako tudi tu intervjuji pokazali, da je neenaka obravnava najbolj pereča za osebe z mednarodno zaščito (tj. begunce) in prosilce za azil:

> *»Zagotovo sta najbolj pereča stanovanjska problematika – ljudje le stežka oddajo stanovanje tujcu, kaj šele beguncu ali prosilcu za azil – in trg dela […] Težave celotnega NVO-sektorja, ki jim nudi podporo, saj je ta zaradi odklonilnih odnosov najemodajalcev zares nujna pri iskanju primernih nastanitev za osebe z begunsko izkušnjo. Sami ne opravijo nič.« (Intervju # 1)*

> *»[Ste kdaj doživeli, da bi nekdo, ki bi oddajal stanovanje, potem ko bi ugotovil, da gre za begunce, rekel, da ne bi oddal?] Ja, to tudi, ja: 'A, za koga pa gre? Za begunce ... aa, ne, premislil bom,' ali pa: 'Ne, to pa ne'. Ali pa: 'Bom še poklical,' pa potem nikoli ne pokliče.« (Intervju # 12)*

> *»V letu in pol sem zamenjala pet hiš in nihče mi ni hotel vrniti zneska, ki sem ga plačala vnaprej kot zavarovanje ali garancijo. Za prvo hišo sem na primer plačala 1.200 evrov, po enem tednu pa si je lastnik premislil in nam rekel, naj zapustimo hišo, pri čemer mi ni hotel vrniti 1.200 evrov. Druga hiša je bila v centru. Lastnik je vsak mesec zahteval, da plačam 300 evrov za stroške [elektrika, voda, ogrevanje itd.] in to je res veliko, ker smo samo jaz in moja otroka, vendar mi ni hotel pokazati računov, zato sem se odločila, da zapustim stanovanje. Za tretjo hišo sem plačala 1.000 evrov, in ko sem se preselila tja, sem spoznala še pet drugih družin [beguncev ali migrantov], ki so se prav tako preselile tja in vsaka je plačala 1.000 evrov, in ugotovili smo, da je lastnik goljuf, in že eno leto še vedno čakamo na odločitev sodišča, da nam vrne denar.« (Intervju #18)*

Kot pereč problem so se vedno znova omenjale tudi težave z bankami, saj se tuji državljani in državljanke še vedno srečujejo z zavračanjem možnosti za odprtje računa, ki je še posebno pereč problem za prosilce za mednarodno zaščito (glej tudi Ladić idr. 2018, 2020, 2022; Ješe Perković 2022; Učakar 2022):

> *»Najbolj znani so primeri, ko osebam z mednarodno zaščito ni uspelo odpreti bančnih računov. Na to je […] opozoril tudi Zagovornik načela enakosti, prav tako na to opozarja Varuh človekovih pravic. Kaj pomaga, če rečejo, da imamo v družbi problem, niti enemu posamezniku pa po naši vednosti še niso dali prav v konkretnem primeru? Vedno neke okoliščine, ki naj bi opravičevale 'nesporazum', prav kultura iskanja opravičil.« (Intervju # 1)*

> *»Veliko težav za prosilce za azil predstavljajo banke, saj ne omogočajo odpiranja bančnih računov oziroma to pogojujejo z rednim dohodkom, kot je na primer zaposlitev ali pa pridobivanje kakršne koli oblike državne socialne pomoči.« (Intervju # 15)*

> *»Mi imamo, bi rekel, sistemsko diskriminacijo. Sistemsko diskriminacijo, vključeno v sistem, recimo tudi dostop do bančnega računa. Bančnega računa ne moreš odpreti, ampak težko dokazuješ in ni šlo kar skozi to, da recimo so banke bile opozorjene s strani Zagovornika načela enakosti glede enakega obravnavanja. No, recimo, ampak to se še vedno dogaja. Tam imajo še vzporedno določeno zakonodajo o preprečevanju pranja denarja in korupcije in je vedno znova odgovor – in to tudi včasih argumentiran odgovor, strokoven odgovor – da so določeni varnostni procesi potrebni in nujni zaradi tega zakona in to je to. Potem pride do teh banalnih situacij, da človek zaradi tega, ker je nekdo pral denar, ima banka sume, ne more zaradi tega, ker je iz iste države, odpreti bančnega računa. To je še vedno zelo velik problem. S tem se kontinuirano še vedno soočamo.« (Intervju # 12)*

> *»Določene banke so pred leti že začele zaostrovati svoje pogoje. Zdaj pa ne vem, ali je to za celotno populacijo njihovih komitentov, torej tudi za državljane Slovenije, ali samo za tujce. Ne pozabimo, da določene države spadajo v rizične skupine zaradi možnosti pranja denarja. Tako da so banke pri tem zelo dosledne. Banka postavlja svoje pogoje ne glede in ne rabijo nam razlagati, zakaj ima banka svojo politiko. Institucije kot društvo Odnos, Zagovornik načela enakosti, Pravno-informacijski center, vsi so že pisali uradne pritožbe, dopise, da banke ne smejo diskriminirati, komu bojo odprli osnovni plačljivi račun. Ta mora biti dostopen vsakemu, ampak temu ni tako […]. Pri nas trenutno odpira v Mariboru osnovne račune za osebe z mednarodno zaščito samo NLB. Seveda z dokazili. […] To je potem problem, ker nimajo ne CSD, ko oddamo prvo vlogo, potem tudi navedemo, da uporabnik tekočega računa še nima, saj ga banka ne odpre, dokler uporabnik ne dobi prve odločbe. V redu. Uporabnik bo potem dobil*

prvo odločbo, ampak prvo nakazilo denarne socialne pomoči ne bo moglo iti na banko, ker še vse to ni urejeno. Dobi na poštno nakaznico, kar je potem uporabnik prikrajšan za 20, 25 ali 27 evrov, kolikor stane poštna nakaznica, da dobijo denarno socialno pomoč od poštnega uslužbenca v gotovini na roke. In tega stroška ne dobijo nazaj!« (Intervju # 13)

Upravni postopki in storitve države

Intervjuji so ob bok diskriminaciji pogosto postavljali tudi preštevilne birokratske ovire. Vsi uradni postopki so se še dodatno zapletli v času epidemije covida-19, ko naj bi se urejali zgolj prek spleta ali pa so bili preloženi, zato je prihajalo do zamud in oteženega dostopa do upravnih enot. Upravne enote so pred epidemijo covida-19 imele uradne ure, ko so ljudje do njih lahko dostopali osebno. Že pred epidemijo so bile na primer na Oddelku za tujce Upravne enote Ljubljana precejšnje zamude. Toda epidemija covida-19 je močno vplivala na dostop do upravnih enot. Nemogoče je bilo kar vstopiti, saj se je morala vsaka stranka najprej dogovoriti za termin prek telefona. Preobremenjene in nedostopne upravne enote so bile izziv za vse prebivalce in prebivalke Slovenije, vendar so bile še posebna ovira za državljanke in državljane držav nečlanic Evropske unije, predvsem pa za osebe z mednarodno zaščito, ki pogosto še niso vešče komunikacije v slovenščini (Ladić idr. 2022).

»Na upravnih enotah ali v drugih javnih ustanovah se nočejo pogovarjati v angleščini. Enkrat na upravni enoti … gospa se ni hotela pogovarjati z mano v angleščini in ker še vedno ne govorim tekoče slovensko, mi je rekla, naj se grem učit in: Ko boste tekoče govorili slovensko, pa pridite sem!« (Intervju #19)

V uradnih postopkih je enaka obravnava vseh strank imperativ, pa vendar intervjuji kažejo, da uradni postopki in ravnanje državnih oziroma javnih uslužbenk in uslužbencev kaj hitro lahko otežijo enako obravnavo za osebe z osebnimi okoliščinami etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije. Ta vidik zato izpostavljamo ločeno:

»Vsi procesi, taki formalni, ki jih neki državljan lažje dobi, jih oni [tujci, begunci] težje […] Mene malo tako, me razjezi taka krivica, ker oni pač imajo socialne pravice, tako kot državljani. Ne morejo jih pa uživati. Bilo kam gredo na te javne zavode, upravne enote, CSD, zdravnik. Skoz so neke ovire, skoz se je treba fajtati [boriti]. Mislim, to me jezi, da so take razlike. Dvojna merila.« (Intervju # 12)

»Jaz sem videla, da jih diskriminirajo spet na podlagi tujega statusa in na podlagi statusa begunca ali azilanta. Sem bila priča, kako jih grdo obravnavajo na upravni enoti, čeprav so dolžni neki postopek […] Upravna enota, center za socialno delo, sem bila tudi priča, kako razglabljajo, potem pa to mi urejamo s spremstvom. Ampak tako, recimo, če bi sama šla ena ženska, če ena družina sama [da bi] šli, bi rekli: 'Hočemo urediti ...' 'To pa ne gre.' Ne gre ravno tako, kot bi moralo biti. Če jih ena organizacija, ena oseba ne zastopa, ne morejo tega urediti.« (Intervju # 2)

Ekspertni intervjuji so zelo dobro pokazali tudi, kako so »migranti kot družbena skupina politično nemočni« (Učakar 2022: 57). Ne samo, da v Sloveniji ne obstaja, kot piše Učakar »neko splošno zavedanje o obstoju določenih ranljivih skupin, ki so a priori v slabšem družbenem položaju in smo jim zato kot družba dolžni zagotoviti določene sistemske rešitve, ki bi te ranljivosti vsaj do neke mere odpravile,« (2022: 58) ampak so intervjuji razkrili tudi zelo problematične primere etničnega profiliranja s strani policije. Kot je bilo razvidno že iz odgovorov v spletni anketi, na primer: »Če se poslužim javnega prevoza in čakam na kakšni mestni avtobusni postaji, sem lahko legitimiran tudi večkrat v isti uri,« so potrdili tudi intervjuji. Nekatere osebe so veliko pogosteje legitimirane zgolj zaradi svojega videza oziroma na podlagi barve kože in zato pripisanega statusa tujca. Etnično profiliranje poteka tako, da so določene osebe targetirane na ulici, na primer na sprehodu po mestu, zgolj zaradi pripisanega statusa tujca. Primeri, podobni etničnemu profiliranju s strani policije, se dogajajo tudi na javnih dogodkih z obtožbami kraje in podobno: »Vendar ne toliko s strani državnih organov kot lokalnega prebivalstva« (Intervju #15). Večkrat se je tudi že zgodilo, da so v barih poklicali policijo, da so preverili določene ljudi. Še en vidik v tesni povezavi z etničnim profiliranjem je namreč porast pojava kriminalizacije migracij nasploh (za več glej na primer Kogovšek Šalamon 2017).

»Različne oblike diskriminacije se sicer dogajajo, vendar so odvisne od posameznih primerov. Na primer, da je oseba obravnavana s strani policista; zaznali smo primere, ko je bila oseba neposredno targetirana [ciljana] na podlagi svoje barve kože. To se je dogajalo v času epidemije covida-19, ko je na območju, kjer je bilo več oseb, ki so

bile brez maske, policist obravnaval dve osebi temne polti in ju tudi oglobil.« (Intervju # 15)

»[Kolegi z begunsko izkušnjo] imajo številne negativne izkušnje tudi s policijo, kar ocenjujemo kot nedopustno etnično profiliranje. Večkrat so bili na primer tarča 'naključnih' ustavljanj na ulici na sprehodu po mestu zgolj zaradi svojega videza 'tujca', večkrat se je tudi zgodilo, da so v barih poklicali policijo, da so preverili, ali gre za 'nezakonitega migranta'.« (Intervju # 1)

»Včasih sem hodila v dom, vsake toliko, da obnovim podporo za najemnimo in vsakič znova me je ustavila policija in mi zastavila vrsto vprašanj, kot na primer: 'Zakaj ste tukaj?', ter se z mano grdo pogovarjala. Spet drug primer: enkrat sem prečkala cesto po zebri za pešce in je bila zelena luč za prečkanje, sredi mojega prečkanja pa se je spremenila v rdečo, zato sem nadaljevala prečkanje, ker sem bila na sredini ceste. Nenadoma me je ustavil policist in mi izrekel globo v višini 50 evrov. Začela sem mu razlagati v angleščini, medtem ko je preverjal mojo osebno izkaznico, nato pa je rekel: Imate stalno prebivališče v Sloveniji, zato morate govoriti slovensko in ne angleško.« (Intervju # 18)

Vzgoja in izobraževanje

Tudi na področju vzgoje in izobraževanja so intervjuji pokazali na intersekcionalno diskriminacijo, predvsem pa so razkrivali pogosto zelo težko razmejevanje med ravnanji, ki kažejo na neenako obravnavo zaradi neke osebne okoliščine, in dejanji, ki »zgolj« izražajo predsodke posameznic in posameznikov oziroma so lahko odsev veljavne zakonodaje, ki odraža širše sistemske neenakosti.

»In oni so se pogovarjali med sabo v albanščini […] in se učiteljica dere, dobesedno se dere nad njimi. Ko pridem jaz zraven, se umiri. Otroci pa še bolj in je bila zelo vroča situacija. Pridem zraven, sem rekla: 'Kaj pa je problem?' Ti otroci, ki se mi sicer zaupajo, rečejo: 'Učiteljica nam očita, zakaj se mi pogovarjamo po albansko tukaj na hodniku. Da jaz nimam pravice biti tukaj, da naj zginem od tod in se je drla na nas.' Ona ... jaz sem to slišala sicer na daleč. In potem še učiteljica pove pač svoj vidik. Je rekla, da so bili glasni, da: 'Jaz nič ne razumem, kaj se oni pogovarjajo med sabo, saj so v slovenskem okolju, naj se oni pogovarjajo v slovenščini, da jih vsi razumemo'. Na neki način se je tudi počutila ogroženo. Saj njen vidik tudi na neki način razumem, otroke pa tudi razumem. Ne vem, pač tukaj je bila odrasla oseba, učiteljica, in ona bi morala najti neki primernejši način, da tudi otroke na neki način umiri oziroma na pravilen način pove. To je bil en tak primer; zdaj vi sami presojajte, ali je to diskriminacija ali ne.« (Intervju # 5)

»Moj starejši otrok je star 17 let. Ko smo bili v Libanonu, je bil nogometaš in je dobival medalje. Ko je prišel v Slovenijo, je spet začel igrati, vendar ni nadaljeval, ker so ga drugi igralci vedno tepli. Tudi nekateri učitelji, ne vsi, so rasisti.« (Intervju # 18)

Na področju vzgoje in izobraževanja so bile v intervjujih poudarjene sistemske neenakosti, ki so se še posebno močno izrazile v času epidemije covida-19 in zapiranja javnega življenja, še zlasti izobraževalno-varstvenih ustanov:

»To se je še posebej izpostavilo zdaj v času epidemije, ko je bilo šolanje na daljavo in prav v tem času mi predstavniki romske skupnosti smo opazili, da se je položaj romskih otrok poslabšal in tukaj se je prav pokazala ta izključenost romske skupnosti na vseh nivojih.« (Intervju # 9)

»Predvsem so težave v tem, da ko so bili zdaj tile lockdowni [zapiranje družbe], da starši ne znajo jezika. Enostavno ne morejo pomagati in je takoj ta otrok priseljencev v podrejenem položaju oziroma ne more, ni enako obravnavan, kot tisti, ki ima starše Slovence, zato ker mu ne morejo pomagati. Tudi niso, kot vidim, učitelji, veliko njih ni senzibiliziranih za te primere otrok, ki pridejo od nekod in nimajo pač te iste možnosti, kot jih imajo slovenski otroci.« (Intervju # 10)

Intervjuji so na področju vzgoje in izobraževanja večinoma zajemali probleme z diskriminacijo v šolah ali problem neenake obravnave v dostopu do vrtca, pokazali pa so tudi na potencialno diskriminacijo v visokem šolstvu.

»Največji problem še vedno se mi zdi brezizhodni položaj prosilcev, prosilk za azil v Sloveniji. To so; to niso drugorazredni, ampak so tretjerazredni, četrtorazredni. Tako jaz doživljam. Mislim, ker v bistvu, kaj se zgodi. Se zgodi to, da če prosilka za azil mama samohranilka.

Ona pa ne more iti [v službo], ker vrtec ni dostopen. Ni za njenega otroka, ker ne more plačati polne vsote. Kdo si lahko to privošči? Ona ne more dati otroka v vrtec. Zdaj obstajajo neki skrajšani programi. Mi napotujemo. Ampak vsi se začnejo ob 16. uri popoldan. Kje to more ona sama peljati otroka? Pa je fajn za otroka, za socializacijo, ampak nič takim mamam ne omogočaš priložnosti, da se šola ali pa da išče službo in se zaposli […] tako da, evo tukaj vidim eno diskriminacijo […] nimajo davčne, rezidentstva. Niso davčni rezidenti in lahko dajo otroka v vrtec – ampak morajo sami plačati polno vsoto, od 350 do 400 evrov na mesec. Seveda nimajo tega denarja.« (Intervju # 2)

»Takrat jaz nisem govorila slovenščine, ker sem ravno prišla v Slovenijo in sem hotela par izpitov narediti za doktorat in ko sem vprašala profesorja, je rekel: 'Se morate naučiti slovenščino, da bi naredili ta izpit.' Jaz sem rekla, da ja: 'Ja, v slovenščini bom naredila,' in tako me je malo pogledal čudno in sem se res učila pol leta, pa sem ga naredila. Ampak potem pa, ko sem pa šla v Skopje, on se je srečal z enim mojim profesorjem iz Skopja, ker sem jaz bila raziskovalka na fakulteti, in je rekel: 'Veš kaj, ena Makedonka je. Ona nekaj misli pri meni bo imela izpit,' in tale profesor mu je rekel: 'Aja, ona je zelo resna.' Kao, kao da hoče, on si je mislil, da jaz dejansko hočem izkoristiti to kot Erasmus finto, da lažje naredim izpit v tujini! […] In tako, malo me je prizadelo, da nekdo sklepa, kakšna sem jaz, čeprav sem prišla že s štipendijo, že odrasla oseba, 27 let stara. Da tako ... malo boli. Ampak […] enostavno odnos! Potem pa sem imela še en izpit pri istem profesorju in so bili tudi iz Italije študenti. Pa sem videla, da so oni tako malo lažje naredili […] Se čuti. Se čuti. Mislim, jaz zdaj ne morem tega dokazati, niti nočem. [Če prav razumem, vi izpit ste morali narediti v slovenščini, ostali so ga v angleščini?] Ja. Imajo tak drugačen prijateljski odnos. Bolj tako … mislim, ja, tako, malo drugače. Čim ni nekaj, veš. In to sem čutila, tudi ta pogled. Jaz sem se učila pridno v knjižnici, tako, ko te vidi, če pride noter, veš, tako – neki pogled, kao tvoje mesto ni tukaj, razumeš? Jaz to sem čutila, mislim, to vem. Tudi neverbalna komunikacija veliko pove, pa očitno te gleda, kao malo kaj.« (Intervju # 2)

Tukaj navajamo tudi daljši izsek iz intervjuja, ki v ospredje postavlja situacijo potencialne neenake obravnave v srednji šoli glede opravljanja obvezne šolske prakse. Intervju izraža močno prisoten občutek diskriminacije v izobraževalnem sistemu posamezne verske skupnosti zaradi oblačilne prakse:

»Na nas, na naše društvo se zelo pogostokrat, prepogostokrat obračajo obupane mame, ki imajo svoje otroke, hčerke v srednjih šolah in nosijo naglavno ruto in v sklopu šolskega kurikuluma je potrebno opraviti prakso. Zelo velik problem se je pojavil na srednjih zdravstvenih šolah, kjer morajo te osebe, dijakinje opravljati obvezno delovno prakso v bolnišnicah. In bolnišnice jasno in glasno in izrecno naglasijo, da žal z naglavno ruto te prakse ni možno opravljati […] Seveda se to zapakira v en tak zelo lep kulturen odgovor, da zaradi epidemioloških ukrepov, zaradi visokih higienskih standardov, zaradi namišljenih pravil estetike itn., da dejansko to ni možno. To posledično zelo vpliva na samopodobo teh mladih deklet. Posledično tudi vpliva na neuspeh, ker brez opravljene obvezne prakse je potem tudi letnik neopravljen. Skratka ženske se soočajo z izredno, izredno visoko mero diskriminacije, na katero pa ne znajo odreagirati in potem posežejo po nekih pravnih sredstvih, kar sicer potem predolgo traja in mi to poskušamo na en tak toleranten način s človeškim, civiliziranim, zadevo rešiti. Potem OŠ, zdaj glede na to, da je Slovenija sprejela kar nekaj begunskih družin predvsem iz Afganistana in da te deklice male, ki so stare, ne vem 8, 10 let, prav tako prakticirajo islamski način oblačenja in nosijo to naglavno ruto, da se soočajo z velikimi, velikimi težavami v OŠ, kjer do sedaj tega medkulturnega dialoga na podlagi konkretnega primera niso sploh še imeli. Potem so tu velike jezikovne pregrade in pa ta naglavna ruta, ki nekako ovira proces izobraževanja predvsem pri urah telesne vzgoje. Tako da mi si res ne želimo, da ljudje odvržejo to versko prepričanje in pa verski način življenja in oblačenja, zato ker naletijo na to prvo oviro, ki je težka. Temveč, da z nekimi skupnimi dogovori in podporo strokovno, ki jo pač mi lahko ponudimo, prisluhnemo tako šolam, kot družinam, kot otrokom. Posluha pa ni, no. So pri svojih odločitvah zelo rigorozni. Da dejansko, no, saj, kot sem že rekla, se ta odgovor vedno zapakira, da gre za varstvo otroka, da gre za posledično motenje pouka itn. Skratka nekega manevrskega prostora za diskurz ravno ni. Jaz sem na to opozarjala že par let nazaj, da bo potrebno reševati na strokovni ravni, da na politični ravni, da teh otrok bo še več in da, ko bomo imeli te smernice sestavljene, da dejansko bomo se odrešili precejšnih diskriminatornih praks, ki obstajajo in puščajo zelo, zelo negativne posledice na družbi […] Skratka gre za poseg v eno človekovo pravico oziroma svoboščino, ki jo mi izražamo skozi vizualizacijo in takrat je tudi diskriminacija najlažja. Se pravi skozi neki vizualni efekt diskriminiramo človeka, zato ker smo si v glavi ustvarili določene predsodke. In otroci so zelo ranljiva skupina in se ne znajo braniti […] To gre lahko v bistvu tako zelo daleč, da so se dekleta pripravljena prepisovati na druge šole. Zato, ker zelo utopično je pričakovati, da bo nekdo odvrgel to svojo oblačilno prakso pa svoj kodeks zato, ker ni bilo mogoče opravljati delovne prakse. Ampak, kot sem rekla, ta diskriminacija dandanes

ima ime in priimek in institucije dejansko zelo javno, zelo nazorno in brez kakršnih koli zadržkov ti povejo, da je to za njih nesprejemljivo in da od tega ne bodo odstopali. Ta pisma so zelo, tako podkrepljena z raznoraznimi izjavami direktorjev, ravnateljev, skratka oni pravno formalno so zaščiteni. Vse žrtve diskriminacije pa dejansko so pritisnjene ob rob in tu se potem postavljajo številna druga vprašanja. Vprašanje izobraževanja, vprašanje splošne eksistence, človekovih pravic in svoboščin.« (Intervju # 3)

Osebna okoliščina religije je bila v intervjujih sicer redkeje omenjena oziroma je bila vsebovana v intersekciji z državljanstvom ali tujskim statusom, kjer posamezne verske skupnosti niso bile poimensko izpostavljene:

> *»Diskriminacija, ja, to zagotovo na vseh področjih družbenega življenja, in sicer narodnost, tudi vera. Predvsem to ja, ti dve osebni okoliščini.« (Intervju # 12)*

Se pa je pokazalo, da je neenaka obravnava glede osebne okoliščine religije v intervjujih predvsem poudarjena v specifični navezavi na islamsko versko skupnost v Sloveniji. Gre za problem, ki še vedno ni bil obravnavan (Bajt 2008; Zalta 2018).

> *»Posebej očitnih in perečih primerov diskriminacije na podlagi osebne okoliščine religije […] v Sloveniji ne opažam. Edini znaki, ki bi morda lahko nakazovali tovrstni problem, so pozivi Islamske skupnosti v RS po bolj sistematični duhovni oskrbi njihovih pripadnikov v zaporih in bolnišnicah, pa tudi njihove ponavljajoče se prošnje za bolj sistemsko zagotavljanje šolske prehrane brez svinjine.« (Intervju # 15)*

Sovražni in diskriminatorni govor

Za konec podajamo še izseke iz intervjujev, ki izrecno navajajo primere sovražnega oziroma diskriminatornega govora. Sovražni govor lahko opredelimo kot proti manjšinam usmerjen žaljiv in diskriminatoren govor. Gre za govor podrejanja in zatiranja, usmerjen proti skupinam, ki v družbi nimajo politične moči oziroma še poglablja neenakost družbenih skupin, ki so bile že zgodovinsko bolj izpostavljene diskriminaciji. V letu 2020 je Zagovornik načela enakosti med zaznane najbolj ogrožene skupine glede stanja diskriminacije oseb, s posebnim poudarkom na vplivih zaradi

epidemije covida-19, med drugim uvrstil tudi »skupine, ki se soočajo s sovražnim govorom, rasizmom, antisemitizmom, homofobijo in mizoginijo« (Zagovornik načela enakosti 2021: 152). Kot najbolj potencialno diskriminirane skupine pa so na podlagi raziskav izpostavljeni Romi, izbrisani, prosilci za azil in begunci, zakrite muslimanske ženske ter priseljenci iz tako imenovanih tretjih držav (prav tam).

> *»[Diskriminacijo] občutijo vsak dan, še posebno v povezavi z barvo kože in/ali etnično pripadnostjo. Kolegi z begunsko izkušnjo, denimo, so nam pripovedovali o številnih izkušnjah z diskriminacijo, nekatere smo prijavljali direktno na Varuha človekovih pravic in Zagovornika načela enakosti. Kolega iz Eritreje se sooča tudi z dnevnimi opazkami – sovražni govor – zaradi svoje barve kože, kar se nam je zdelo še posebej zaskrbljujoče. Pravi, da ni dneva, ko ne bi hodil po mestu in ne slišal negativnih pripomb in sovražnega govora, naperjenega proti temnopoltim. Naj dodam, da se to dogaja v Mariboru.« (Intervju # 1)*

> *»Ena uporabnica mi je povedala, ona je iz Irana. Prijetna gospa, mislim, ne nosi rute […] Ampak je malo temnejše polti. In je rekla sama, da se je izgubila enkrat v centru Maribora, pa je prosila nekoga za pomoč, pa jo je tako odvrnil grdo. Pa je rekla, sama mi je rekla, da je mogoče mislil, da je Rominja: 'Mogoče je mislil, da sem ciganka, pa me je zato'.« (Intervju # 12)*

> *»In sicer ta sovražni govor […] Tudi govorim iz prakse direktno, ne da bi slišala od drugod. Jaz sem lani poučevala albanščino za albanske otroke v OŠ v Celju […] to je bilo po dogovoru z ministrstvom za izobraževanje, to je v zakonu določeno. To je vse po kurikulumu. Tudi mi imamo svoj kurikulum za to. Vse je skladno z zakonom bilo. Nič ni bilo nekaj, kar ni. In svet staršev se je združil in je napisal eno tako pismo, da to je nezaslišano, da zdaj ponujajo, da zdaj še albanski jezik v OŠ. Pa kaj je to, albanizacija celo je bila omenjena in to je bilo tudi objavljeno, ne vem, na neki prosvetni strani in spodaj je bilo ... mislim, ni da ni bilo povedano čez albansko govorečo skupnost. Ni da ni!« (Intervju # 6)*

Ob tem je treba še enkrat poudariti razlikovanje med zatrjevanjem občutka diskriminacije na eni strani in diskriminacijo, ki jo ugotavljajo za to pristojne ustanove na drugi strani. Presojanje o tem, kdaj je dejansko šlo za (kazensko pregonljiv) pojav sovražnega govora ali diskriminacije in kdaj ne, je seveda stvar za to pristojnih organov. Dejstvo je, da osebe, ki so sodelovale

v naši raziskavi, poročajo o osebnih občutkih, da so (bile) diskriminirane, da so bile žrtve sovražnega govora. Gre za doživeto oziroma zaznano diskriminacijo (Carter in Pieterse 2020).

> *»Zgodilo se mi je več incidentov. Prvi se je zgodil na avtobusni postaji, ko sem bila z možem in je neka gospa pristopila k meni in mi rekla: 'Brez hidžaba boste lepša.' Odgovorila sem ji, da moram ohraniti svojo lepoto zase in da sem muslimanka, zato nosim hidžab, vendar me je začela preklinjati in govoriti grde besede, česar nisem razumela, vendar je moj mož razumel, zato ji je tudi odgovoril. Drugi incident se je zgodil v parku Tivoli, ko sem se igrala z otrokom in je nenadoma prišla gospa in me začela preklinjati in pljuvati po meni brez razloga. Nisem razumela, kaj točno govori, zato sem začela jokati, pograbila otroka in odšla domov. Tretji incident se je zgodil na avtobusu. Običajno sem na avtobusu utišala telefon, vendar sem tisti dan pozabila, zato me je telefon nenadoma opozoril na čas molitve 'Athan.' Nato je začel kričati in me preklinjati starejši moški, na kar nisem mogla odgovoriti niti z eno besedo.« (Intervju #18)*

Navsezadnje je neskladje med različnimi razumevanji diskriminacije oziroma nevednost o tem, kaj diskriminacija sploh je, lahko tudi posledica pomanjkljive javne razprave in premalo ozaveščanja javnosti. Raziskava je namreč pokazala tudi problematično nevednost, nesenzibilnost javnih uslužbencev in nepoznavanje nekaterih osnovnih dejstev, kategorij, predpisov in postopkov:

> *»To mi je tudi ena gospa sama rekla, ko sem rekla 'oseba z mednarodno zaščito, begunec'. Pa je rekla: 'Kaj je to? Jaz to ne razumem, povejte mi, kaj ... kako ga lahko obravnavam'. Aja, no, pa sem rekla: 'Iste pravice, ne. Ima zavarovanje kot vsi drugi,' pa je rekla: 'Aja, aja'. Ne vejo, kaj to pomeni! […] Na CSD so eni, ne vem, kako bi rekla ... eni ljudje niso usposobljeni za svoje delovno mesto. Izdajajo nezakonite odločbe, ker pač niso pravilne. In zdaj praksa je bila, da se niso uradno pritoževali, ampak se je pač poklicalo socialno delavko pa se je tako rešilo […] Na upravni enoti je isto. To je, meni je hecno, res. Kot da pride vesoljec pred njih in ne vejo, kako bi obravnavali tega človeka. Kot da ne vejo več, kaj so njihove delovne naloge. Ne vejo, enostavno. In sami si res ne morejo skoraj nič urediti. Nič, ker jih tudi naženejo. Veste iz UE – sploh v Mariboru, kar naženejo jih! Nočejo se z njimi ubadati, ker pač bi se morali potruditi pri jeziku. Človek pride tja pa pove točno, kaj rabi. Vedno mora biti nekdo zraven njega, kot da jamči za to osebo. Tudi na banki, dostikrat.« (Intervju # 12)*

Tudi primeri dobrih praks, ki že obstajajo, se ne uporabljajo vedno, kar zahteva premislek o drugačnih pristopih, ki bi omogočali boljše delovanje sistema.

> *»Mislim, da absolutno medkulturna mediacija je eno sredstvo, s katerim se lahko tudi soočamo oziroma premagujemo diskriminacijo oziroma diskriminatorno obravnavo v zdravstvu, konkretno če zdaj govoriva o tem področju […] Ampak [medkulturna mediatorka za albanski jezik v ZD] nam je povedala in razložila, predstavila svojo izkušnjo, da samo zdravstveno osebje, zdravniki tega instituta, te opcije niso se posluževali, kot bi lahko, tako pogosto. Zato, ker jim je bilo dejansko odveč. So toliko obremenjeni, da 'še to se mi manjka', v bistvu. Ampak to je tako dragoceno bilo, da so imeli eno osebo […] zaposleno tam samo za njih dejansko […] to je bil tako dragocen resurs, a niso ga izkoriščali. To je to neosveščanje, sploh o pomenu medkulturnih mediatorjev nasploh, v lokalnem okolju, takih institucijah, kaj pomeni sploh pri delu.« (Intervju # 5)*

> *»Možnosti razumnih prilagoditev […] niso urejene v delovnopravni zakonodaji. In v tem smislu se sprašujem, kakšne so v Sloveniji sploh politike upravljanja z raznolikostjo. So to modne muhe, ki pritičejo le multinacionalkam? Je to le poza? So to samo različni 'certifikati', ki se jih potem obesi na steno brez prave vsebine zadaj? Brez pravih podlag, tj. pravega soočanja in ukrepov proti diskriminaciji, sploh ne moremo niti začeti govoriti o upravljanju z raznolikostjo.« (Intervju # 1)*

Posledice diskriminacije

Uporaba narativne metode je omogočila, da so podatki iz intervjujev zajeli odtenke in primere iz vsakdanjega življenja, ki odstirajo sliko diskriminatornih praks in predvsem tudi posledic, ki jih neenaka obravnava ima za skupnost kot celoto ter za vsakokratne izkušnje oseb, ki se z njo srečujejo. Ob tem so naštevale jezo, upor, vendar tudi skrivanje lastne identitete, sram, nelagodje, predvsem pa občutek neenakopravnosti oziroma drugorazrednosti in dejstvo, da ne morejo uveljaviti vseh svojih potencialov.

»Jaz mislim, da je v Sloveniji tako, da obstajata dve kategoriji ljudi. Ena je kategorija, ki ima državljanstvo. Večinoma avtohtono. Torej Slovenci […] in druga kategorija so tujci. In potem te tujce se deli […] ali so muslimani, ali so Srbi … torej pravoslavci ali so xy ene drugačne vere in tako naprej. Jaz na diskriminacijo gledam tako, da jo delim. Obstajata dve vrsti diskriminacije, s katero delujemo, delamo na tem področju. Prva je strukturna. Druga pa je ta vsakdanja in obe se prepletata seveda. Ni tako, da zdaj ena izključuje drugo ali pa da sta to dve ločeni. Vedno se prepletata. Ampak kot tujec v Sloveniji si tako ali tako bazično iz samega štarta diskriminiran, ker absolutno nimaš pravice do določenih storitev. Imaš manj pravic kot nekdo, ki poseduje slovenski passport, potni list in po Zakonu o tujcih, Zakonu o državljanstvu, Zakonu o mednarodni zaščiti ti daje čas, da ti akumuliraš določene pravice, da potem prideš na to stopnjo […] Ves čas vsi tujci imamo verjetno tak občutek, da še nismo dorasli. Da nimamo še vseh teh pravic, ki so nam odvzete iz samega štarta, ker mi moramo si zaslužiti državljanstvo. Mi moramo 10 let živeti [v Sloveniji], neprekinjeno od tega 5 let. Mi moramo neprekinjeno imeti dohodke. Mi moramo vsak dan svojega bivanja dokazovati in tako naprej.« (Intervju # 11)

Zgornji navedek je odlična ponazoritev »mejnega, liminalnega stanja« (Učakar 2022: 57), v katerem se ohranja nedržavljanke in nedržavljane, zlasti osebe iz »tretjih držav«, torej zunaj Evropske unije. V sistemu nenehnega pogojevanja statusov in iz njih izhajajočih na različne načine omejenih pravic, »status tujstva« migrantski populaciji pogosto onemogoča prav pravico dostopa do področij, na katerih bi šele sploh lahko prišlo do diskriminacije (prav tam).

»Posledice so, da skrivaš svojo identiteto, da te je sram, da se ne počutiš dobro v družbi, da ne moreš svoje potenciale uveljaviti. Vse, kar bi lahko, samo zaradi tega, ker nisi Slovenec. To so posledice in to, da potem […] tako z nezaupanjem pristopaš do ljudi, ki misliš, da te bodo, zdaj tudi eni, ki te mogoče ne bojo zaradi tega gledali drugače. Ti že misliš vnaprej, da te bojo in potem imaš občutek, da nisi razumel, da si neprivilegiran […] In se zapiraš v ta svoj geto in potem se družiš samo z ljudmi, ki so enaki kot ti in se težko odpiraš. To se pravi, to definitivno vpliva na slabo integracijo družbe. Ker se ti počutiš drugače, izolirano, da nisi sprejet in da se potem dobro počutiš samo v družbi enakih. Zato imamo tudi take, ne vem, kot so eni deli Ljubljane, kjer so samo na primer iz nekdanje Jugoslavije priseljenci in potem imamo to, da se težko učijo jezika in tako naprej. Vse, vse ... kako se odzivaš, pa kako, ne vem, to je bolj tako individualno. Eni se bolj potrudijo, ne vem, da bojo čim bolj enaki, drugi pa se tako zaprejo vase in gredo v to getoiziranje.« (Intervju # 10)

Sogovornice in sogovorniki niso naštevali samo, kje in kdaj doživljajo diskriminacijo, ampak so z nami delili tudi občutke, mnenja in opise, zakaj prihaja do take obravnave in zakaj so taka dejanja usmerjena prav proti njim. Poudarki so bili predvsem na etničnosti in nacionalnosti. Poudarjena je bila diskriminacija na podlagi jezika ter na podlagi imena in priimka, kar so nekateri intervjuvanci in nekatere intervjuvanke poimenovali kar sami kot »etnična in kulturna diskriminacija« (Intervju # 10). To je v skladu z obstoječimi domačimi in tujimi raziskavami (Brezigar 2017a; Medvešek in Bešter 2010; Pajnik in Bajt 2011; Carlsson in Eriksson 2016; Verhaeghe in De Coninck 2021).

Intervjuji so pokazali tudi na razlikovanje v obravnavi prve in druge generacije priseljencev, ki jo povezujejo z znanjem slovenskega jezika, ki je – razen redkih izjem – po navadi razlog za diskriminacijo zaradi naglasa ali napak v pisnem izražanju:

»Specifično zaradi jezika tudi. To, da [na delovnem mestu] pridejo in ti samo v slovenščini nekaj razlagajo in se ne potrudi in ve, da ti ne govoriš tega jezika […] Razen zdaj vidim druga generacija [priseljencev] po upravnih enotah sedijo, ki imajo [službe] Bosanci in Srbi. Vidim ogromno ljudi podpisano, a veš, tisto, ko dobiš odločbo iz CSD ali ono in ti nekdo recimo zelo lepo odgovori [na ravni znanja jezika] A1. Večina priimkov je na – iz bivše Jugoslavije. Torej druge generacije. Ampak to je druga generacija. Mi smo pečeni [prva generacija].« (Intervju # 11)

Pogosto sta bila omenjena tudi sovražni govor na spletu in prikrita diskriminacija v javnem življenju ter na delovnem mestu. Med izpostavljenimi skupinami prebivalstva, ki doživljajo neenako obravnavo, so intervjuji pokazali, da gre najpogosteje za priseljence iz republik nekdanje skupne države Jugoslavije, za diskriminacijo do Romov, za neenako obravnavo prosilcev za azil in oseb s statusom mednarodne zaščite (tj. beguncev), še posebno pereča pa je neenaka in rasistična obravnava ljudi glede na barvo kože, ki jo doživljajo tudi državljanke in državljani ter njihovi otroci. Na teh razsežnostih je bila večkrat omenjena tudi neenaka obravnava v šolah, čeprav je področje izobraževanja glede na obstoječe raziskave izpostavljeno kot najmanj kritično v Sloveniji (glej na primer Dežan in Sedmak 2020; Ladić idr. 2020, 2022; Sedmak idr. 2022).

Roman Kuhar (2009) ugotavlja žalostno realnost, da diskriminacija ne presahne. Po več kot desetletju lahko zgolj pritrdimo njegovim ugotovitvam, saj tudi naša raziskava ne kaže, da bi bila diskriminacija v Sloveniji stvar preteklosti. V zaključku navajamo še tri izseke iz intervjujev, ki govorijo na splošno o tem, kaj so najbolj izpostavljeni problemi na področju neenake obravnave in kje so možni vzroki za trenutne razmere na tem področju v Sloveniji:

»Mislim, da je zaposlitev predvsem [problem v Sloveniji]. Zelo težko se pride do službe. Ne gre samo za to diskriminacijo, ampak tudi za socialni kapital, ker če ti pač prideš kot priseljenec, ne poznaš nobenega, nimaš nobene konekcije [povezave], nič. Potem boš težje dobil službo, kot če si tukaj rojen pa imaš osnovnošolce, pa srednješolce prijatelje, pa ne vem koga vse. Torej mislim, da je to problem za zaposlitev in za napredovanje. Za zasedanje nekih zelo odgovornih funkcij, ki prinašajo status in zelo dobro plačilo, se gleda tudi na to. Vsaj tak je moj vtis glede na osebno izkušnjo in izkušnjo v društvu. Da se gleda na to, ali si pač Slovenec ali ne. V tem smislu se mi zdi, da to vpliva.« (Intervju # 10)

»Problem je, da na njihovi izkaznici z velikimi črkami piše 'begunec' […] v bistvu zdaj vsak, ki pogleda njihovo izkaznico, [lahko] vpraša: 'Kako to, da si begunec? Kdaj si ti prišel? Kaj se ti je zgodilo?' A to so pa take neke zelo kompleksne zgodbe. Ali gre za krvno maščevanje ali gre za nekaj LGBT scena recimo, in to se mi zdi zelo velika stigmatizacija, da te vsak varnostnik, vsaka mogoče medicinska sestra, ki si ogleda tvojo izkaznico, uradna oseba te sprašuje. Ker jaz razumem, da ljudi to zanima, ampak oni se počutijo zelo v stiski […] Ali mora res vsak profesor na faksu izvedeti, da je ta begunec? Ali mora vsak varnostnik to vedeti? Nekaj, kar naj bi pomagalo tej osebi, ji v bistvu škodi, ne? Jo postavlja v neki diskriminatoren položaj pravzaprav. Meni ne piše nič takega, mene nimajo kaj spraševati, ko me srečajo.« (Intervju # 2)

»Ljudje, ki se ukvarjamo z določenimi skupinami prebivalstva, ki so v neenakovrednem položaju in zapostavljeni, poznamo njihove zgodbe, stiske, odzive. Na splošno pa se te teme neverjetno podcenjuje. Premalo se o stvareh, ki se tičejo ne le njih, ampak vseh nas, govori v širši javnosti, premalo je sistematičnih akcij osveščanja na te teme, sistematičnega izobraževanja proti predsodkom in stereotipom v šolah, hkrati pa se čedalje bolj razširja in normalizira sovražni govor v družbi, nekateri lahko tudi v medijih danes odkrito hujskajo vsak dan. Država bi morala zagotavljati prostor in možnosti za osveščanje in boj proti diskriminaciji, za tem bi morala trdno stati sama, z lastnim zgledom, vendar tega konkretno in sistematično ne počne že vse, odkar se je razpustil oddelek za nediskriminacijo pri Varuhu človekovih pravic RS. Sem in tja kak utrinek oziroma manjši projekt, sicer pa je vse prepuščeno NVO sektorju.« (Intervju # 1)

Sklep

Tu obravnavani dinamični in kumulativni pogled predstavlja še zadnjo analizirano razsežnost diskriminacije v knjigi. Naracije o osebnih doživljanjih neenake obravnave, predsodkov in sovražnega govora so potrdile podatke iz ankete in situacijskega testiranja o problematični prisotnosti etnične diskriminacije v Sloveniji. Poleg že izpostavljenih diskriminatornih področij trga dela in dostopa do nastanitve so tudi intervjuji v pričujočem razdelku pokazali na sporno obravnavo na področju storitev, upravnih postopkov, zdravstva in izobraževanja, še dodatno pa so naracije odstrle pogled na etnično profiliranje in sovražni govor. Čeprav občutenje diskriminacije ne pomeni nujno, da je dejansko prišlo do diskriminacije v smislu kršitve zakona, so neposredne izkušnje in pripovedi o občutkih in posledicah neenake obravnave ključne za razumevanje širših družbenih učinkov kompleksnih neenakosti. Za naslavljanje problema diskriminatorne obravnave namreč ne zadostujejo zgolj predpisi in zakoni, ki so seveda nujni, saj je hkrati namreč potrebno tudi izobraževanje in ozaveščanje.

7

ZAKLJUČEK

V Sloveniji vlada pomanjkanje preglednih, razčlenjenih in verodostojnih podatkov o obstoju etnične diskriminacije. Zaradi zgodovinskih razlogov je zbiranje osebnih podatkov, razčlenjenih po osebnih značilnostih, kot je na primer »etnično poreklo«, v številnih evropskih državah občutljivo vprašanje, hkrati pa so podatki o enakosti pomembno orodje pri spremljanju izvajanja zakonodaje ter politik za spodbujanje enakosti in nediskriminacije ter napredka na terenu. Ker v Sloveniji primanjkuje podatkov o izkušnjah z diskriminacijo, ki bi bili pridobljeni neposredno od pripadnikov in pripadnic manjšinskih skupin in bi omogočali identifikacijo najbolj problematičnih področij življenja, prav tako pa primanjkuje tudi podatkov, ki bi neposredno dokazovali diskriminacijo, je bil namen monografije predstaviti prvo namensko izvedeno empirično raziskavo o tem, kako meriti etnično diskriminacijo, in o tem, kako doživljajo diskriminacijo osebe z osebno okoliščino etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije v Sloveniji. Vključitev več različnih osebnih okoliščin je bila načrtna, saj je proces merjenja etnične diskriminacije v kontekstu, v katerem se te statistike ne zbirajo sistematično, mogoč šele z vključitvijo več različnih razsežnosti, ki se križajo v razumevanju pripisane ali doživete etnične pripadnosti. S tem sledimo ugotovitvam mednarodnih raziskav, ki v kontekstu zaznane etnične diskriminacije pogosto skupaj obravnavajo etnične, verske in nacionalne skupinske pripadnosti, kar se še zlasti razgrinja v primeru priseljenskih in muslimanskih manjšin.

Obstoječe raziskave diskriminacije tudi za Slovenijo izpostavljajo neenak položaj romske skupnosti, priseljencev, beguncev, izbrisanih, kar potrjuje, da je področje diskriminacije na podlagi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije ena najbolj relevantnih in občutljivih problematik.

Diskriminacija je pojav, ki negativno vpliva na osebe, ki so ji podvržene, hkrati pa skupnosti, ki so diskriminirane, sistemsko potiska v položaje, ki onemogočajo poteke njihovih življenjskih poti v želenih smereh. V pravnem smislu se diskriminacija pojmuje kot dogodek, ki se zgodi ob določenem času in na določenem kraju, v knjigi pa je bilo v ospredju širše, sociološko razumevanje diskriminacije. Čeprav se posamični primeri neenake obravnave morda zdijo majhni in njihovi učinki šibki, se skozi življenjske poteke naberejo v občutne in dejanske negativne posledice. Namesto zgolj pregleda posameznih primerov smo zato sledili priporočilom mednarodne literature, da se diskriminacija obravnava kot bolj dinamičen in kumulativen proces. Kot stalno prisoten in dlje časa trajajoč proces diskriminacija namreč sčasoma lahko povzroči kumulativno prikrajšanost, ki se prenaša prek organizacijskih in družbenih struktur. Politike in procesi, ki povzročajo neenakosti na enem življenjskem področju, slej ko prej povzročijo tudi neenakosti na drugih področjih.

V knjigi je torej diskriminacija poleg prevladujočega epizodičnega vidika (tj. dogodek, ki se zgodi ob določenem času in na določenem kraju), ki je značilen za pravni vidik, obravnavana kot neenaka obravnava na prepletu še vsaj treh socioloških razsežnosti: kot zaznana diskriminacija, kot kumulativen in kot dinamičen proces. Za sociološko obravnavo diskriminacije je pomembno, da zaobjema osebne izkušnje ljudi, ki se z diskriminacijo srečujejo. Zato smo uporabili koncept zaznane diskriminacije, ki pomeni subjektivno ocenjeno izkušnjo ovire. Slednjo oseba pripisuje diskriminatornemu dejanju ali strukturi v družbenem okolju, ne glede na to, ali je ta pripis dejansko pravilen ali ne. Vseh vrst diskriminacije, predvsem subtilnih oblik, pogosto ni mogoče zlahka izmeriti, ponavadi pa niti ne spadajo v polje nezakonitega. Zavedanje, da diskriminacija hromi družbo kot celoto, je osnovni prvi korak k ustrezni obravnavi tega problema. Diskriminacija je ponavadi skrita, vendar hkrati razširjena, saj ima globoke družbene, gospodarske, politične, zgodovinske in kulturne vzroke, ki se med seboj prepletajo. Poleg tega velja prepričanje, da so diskriminatorne prakse stvar preteklosti, zaradi česar je težko pričakovati prepoznanje lastnega diskriminatornega vedenja in soočenje z dejstvom, da morda tudi mi sami kdaj kršimo načelo enakega obravnavanja. Zaradi širokega zanikanja diskriminacije je torej dokazovanje diskriminacije praviloma zelo težko in hkrati podvrženo različnim izpodbijanjem.

Mednarodna literatura že več let obravnava etnično oziroma rasno diskriminacijo s pomočjo koncepta socialne distance, ki jo meri s pomočjo uradnih statistik. V Sloveniji se je z opustitvijo popisa prebivalstva v letu 2002 izgubilo zbiranje podatkov o etnični in verski pripadnosti, ki bi potekalo sistematično in longitudinalno. Raziskovanje diskriminacije po razsežnostih etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije je zato izziv, ki smo se ga lotili s pričujočo publikacijo. Dokazovanje diskriminacije je namreč težavno, saj v številnih primerih ni jasnih in nedvoumnih dokazov. Da bi lahko ugotavljali delež nekaterih družbenih skupin v populaciji, je poleg longitudinalnih meritev in zbiranja podatkov seveda nujna tudi jasna opredelitev izrazja. Pri obravnavanih osebnih okoliščinah je ta izziv še posebno velik, saj se tudi strokovna literatura pogosto ne strinja povsem z izbranimi pojmi. Besedna zveza »etnična skupina« se na primer izogne neveljavnosti izraza »rasa«, vendar je hkrati tudi sama pomanjkljiva zaradi implicitne domneve, da obstaja posebna vrsta odnosov, v katerih prevladujejo etnična čustva. Zato smo poudarili, da je za obravnavano tematiko diskriminacije najpomembneje, v katerih identitetah se ljudje prepoznajo oziroma so prepoznani. V opredelitvi pa so zaobjeti tako posamezna ravnanja kot tudi institucionalne prakse.

Kljub nujnemu odmiku od esencializacije skupinskih identitet, smo si prizadevali pokazati, zakaj je v raziskovanju diskriminacije na neki točki treba obravnavati identitete kot resnične – namreč zaradi pomembnosti izkušenj z diskriminacijo, o katerih poročajo posamezne osebe oziroma skupine. Argument proti zbiranju podatkov, razčlenjenih glede na etničnost, barvo kože, nacionalnost in religijo, vsebujejo na primer teoretske kritike identitetnih politik, ki trdijo, da so identitete družbene konstrukcije, zaznamovane z zatiralskimi razmerami, ki so jih ustvarile, in jim zato ne bi smeli dajati tako velikega pomena. Knjiga pa je na podlagi teoretskih razprav utemeljila pogled na identitete kot pomemben epistemični vir. Čeprav je »osebna izkušnja« družbeno in teoretično konstruirana, prav na ta posredovani način prinaša znanje, zato knjiga razume identiteto hkrati kot družbeno konstruirano in vsebinsko resnično.

Na podlagi predhodnega pregleda obstoječe literature smo si postavili dve raziskovalni vprašanji, ob tem pa nas je vodil cilj pridobivanja veljavnih podatkov: (1.) koliko in na katerih področjih je v Sloveniji prisotna etnična diskriminacija in (2.) ali je etnična diskriminacija pojav, ki bolj prizadene določene manjšinske skupine, na primer priseljence. Na obe raziskovalni vprašanji lahko odgovorimo pritrdilno. Rezultati raziskovalnih metod se medsebojno podpirajo; podatki, ki smo jih pridobili z metodo situacijskega testiranja, potrjujejo izsledke na podlagi spletne ankete in intervjujev, saj smo uporabili kombinacijo različnih raziskovalnih metod. Kvantitativna

metoda situacijskega testiranja tako poda številsko vrednost posamičnim izkušnjam diskriminacije v intervjujih, odgovori iz spletne ankete pa so na presečišču kvantitativnih in kvalitativnih podatkov, saj poleg statistik navajamo tudi izbrane odprte odgovore o izkušnjah z diskriminacijo.

Glavna ugotovitev monografije je, da je etnična diskriminacija v Sloveniji problem, ki je prisoten še zlasti pri zaposlovanju in na delovnem mestu, opazen pa je tudi v zdravstvu, pri dostopu do storitev, še zlasti na stanovanjskem trgu ter v upravnih postopkih. Ob tem velja opomba, da so v Sloveniji nekatere zaposlitve že čisto formalno, tj. z zakoni nedostopne, na primer zaradi pogoja državljanstva. Neenako obravnavo običajno spremljata še dve razsežnosti, ki se pojavljata ne glede na obravnavano področje: predsodki in jezikovna ovira. Predsodki vplivajo na diskriminatorne prakse in zavirajo enako obravnavo, slabše poznavanje ali nerazumevanje slovenskega jezika pa osebam pogosto kljub formalnim pravicam še vedno onemogoča dostop do enake obravnave. Obravnavane osebne okoliščine seveda ne pomenijo, da gre v primerih neenake obravnave nujno za tuje državljane in državljanke, saj se diskriminira tudi v Sloveniji rojene in živeče osebe zgolj na podlagi njihovega imena in priimka, barve kože, etničnosti, religije ali jezika.

Podatki kažejo, da diskriminacijo najpogosteje doživljajo osebe, ki jih večinsko prebivalstvo obravnava kot tujce, še zlasti močno prisotna je v odnosu do prosilcev za mednarodno zaščito in beguncev, ki poročajo tudi o izkušnjah s policijskim etničnim profiliranjem. To poteka tako, da so na javnem kraju zgolj zaradi svojega videza »tujca« ustavljene osebe na podlagi barve kože in zato pripisanega statusa tujca. Večkrat se je tudi že zgodilo, da so v barih poklicali policijo, češ da gre za »nezakonitega migranta«. Nekatere osebe dejansko doživljajo vsakodnevne negativne opazke v javnosti in sovražni govor na spletu. Primeri, podobni policijskemu etničnemu profiliranju, se dogajajo tudi na javnih prireditvah z obtožbami tatvin in podobnim diskriminatornim vedenjem.

Tudi odnos do romske populacije kaže ves čas prisotne diskriminatorne prakse ne glede na to, da je pravno formalno urejeno, da naj bi romska skupnost imela zagotovljene pogoje za enakopraven razvoj. V praksi se kaže, da je še vedno veliko diskriminacije na področju zaposlovanja in izobraževanja. To se je še posebej pokazalo v času epidemije covida-19 s šolanjem na daljavo. Položaj romskih otrok se je poslabšal in pokazala se je izključenost romske skupnosti na vseh ravneh (glej na primer Bešter in Pirc 2020). Kot je razvidno že iz letnega poročila Varuha človekovih pravic (Varuh človekovih pravic 2021), tudi podatki s terena potrjujejo, da je pri zaprtju šol, še posebno v prvem valu epidemije covida-19, na področju izobraževanja na daljavo prihajalo do diskriminacije otrok iz tako imenovanih ranljivih skupin (na primer otroci z migrantskim ozadjem, otroci iz ekonomsko šibkejših okolij, romski otroci, otroci s posebnimi potrebami), in sicer še zlasti glede dostopa do informacijsko-komunikacijskih tehnologij (glej na primer Gornik idr. 2020). Prihajalo je do razlik pri usvajanju znanja, kar je negativno vplivalo na njihov učni uspeh, posledično pa tudi na udejanjanje njihove pravice do izobrazbe. Tudi Zagovornik načela enakosti je ocenil, da ob uvedbi izobraževanja na daljavo s pomočjo računalniške tehnologije ob prvem valu epidemije vsi učenci niso imeli enakih možnosti (Zagovornik načela enakosti 2020). Na področju dostopa do izobraževanja je bilo v letu 2021 zaradi novele Zakona o tujcih aktualno tudi vprašanje omejevanja študija za tuje študente, ki bi nesorazmerno prizadelo študente iz držav z razmeroma nižjim standardom, zlasti držav globalnega juga ali tako imenovanih držav v razvoju (Bajt 2021b). Delno je na problem šolanja tujcev na fakultetah v Sloveniji nakazalo tudi situacijsko testiranje dostopa do izobraževanja, negativne izkušnje z neenako obravnavo s strani nekaterih profesorjev pa so pokazali tudi intervjuji in odprti odgovori v spletni anketi.

Na področju religije se z ukinitvijo Urada za verske skupnosti v letu 2021 in razpustitvijo Sveta vlade RS za dialog o verski svobodi v letu 2020 nakazuje sistemska diskriminacija in kršitev ustavnega načela enakopravnosti verskih skupnosti, kar bi bilo treba v prihodnje natančneje spremljati in ugotavljati vpliv, ki ga bo to imelo za (ne)enako obravnavo vseh verskih skupnosti v Sloveniji. Stroka je sicer do tega vprašanja zadržana, čeprav se z ukinitvijo upravnega področja verske svobode poudarek prenaša na posebne pravice in privilegije, ne pa več na versko svobodo. V letu 2021 je vlada želela ustanoviti nov urad za verske skupnosti neposredno pri kabinetu predsednika vlade, in le čas bo pokazal, kaj se bo zgodilo na področju diskriminacije na podlagi religije. Podatki iz ankete in intervjujev za neenako obravnavo na področju religije so pokazali predvsem, da velik javni tabu ostaja naglavna ruta muslimanskih žensk, predvsem ko gre za vprašanje opravljanja obvezne šolske prakse, saj se počutijo diskriminirane. To potrjujejo tudi vse doslej že objavljene raziskave položaja muslimank in muslimanov v Sloveniji (Bajt 2008; Pucelj 2017; Zalta 2018; Frank 2020).

Eden ključnih problemov, ki pripomorejo k pojavu diskriminacije na podlagi narodnosti, državljanstva, barve kože ali religije v Sloveniji, so tudi nekateri mediji in implicitno nacionalističen javni diskurz. Čeprav medijske vsebine in tam prisoten diskriminatoren diskurz ter obravnava nista bila predmet pričujoče raziskave, gre za pomembno razsežnost, saj mediji sooblikujejo javno razpravo in vplivajo na ustvarjanje oziroma potrjevanje že obstoječih predsodkov. Na sovražni govor pogosto naletimo tudi pri

javnih osebah. To je problematično še zlasti, kadar politična retorika vsebuje sovražni in diskriminatorni govor – in navsezadnje nevarno, saj lahko sovražni govor preide od hujskaških žalitev v nasilna dejanja. Sistematično širjenje predsodkov in diskriminatorne retorike je postalo normalizirano, Slovenija pa še vedno nima strategije boja proti diskriminaciji in rasizmu. Manjka javna razprava o tej tematiki in strokovna razprava o možnostih zbiranja podatkov na podlagi obravnavanih osebnih okoliščin. Predvsem nevladne in manjšinske organizacije namreč opozarjajo, da sredstva, ki so na voljo za zbiranje podatkov, preprosto niso zadostna za izvedbo verodostojnih in reprezentativnih raziskav. Izkušnje na terenu namreč kažejo, da so sredstva za ta namen preskromna in zato lahko posledično raziskave naredijo le majhne korake v smeri zbiranja podatkov. Tudi tu predstavljeni podatki so zgolj košček v mozaiku različnih enkratnih analiz, ki se ne morejo kosati z načrtno in longitudinalno metodologijo zbiranja podatkov o enakosti, ki je lahko zgolj institucionalno izvajana in podprta s strani uradnih institucij. Ključno bi zato bilo, da bi tudi v Sloveniji država podprla zbiranje podatkov, torej da bi bilo vzpostavljeno kot trajnostno in standardizirano in bi tako dolgoročno omogočalo longitudinalne primerjalne izsledke ter zanesljivost in veljavnost podatkov.

V tu predstavljeni raziskavi je bilo pridobljenih veliko kakovostnih kvantitativnih in kvalitativnih podatkov, zato lahko rezultati nudijo potrebno osnovo za učinkovitejšo obravnavo in prepoznavanje diskriminacije oseb na osnovi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije. Z natančno opredeljeno metodologijo za pridobitev kvalitativnih in kvantitativnih podatkov neposredno od oseb z obravnavano osebno okoliščino lahko rezultati pripomorejo tudi k praktičnemu delu pristojnih organov in institucij. Čeprav intersekcionalnost ni bila v ospredju knjige, podatki kažejo na prisotnost hkratnih in kompleksnih neenakosti, ki vsekakor kličejo k nadaljevanju raziskovanja te tematike in izvedbi novih empiričnih študij.

Viri in literatura

Alter, P. (1991) Kaj je nacionalizem? V Študije o etnonacionalizmu. R. Rizman, ur. Ljubljana: Krt, 221–237.

Anderson, B. (1991) Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso Edition.

Anthias, F. (2001) New Hybridities, Old Concepts: The Limits of 'Culture'. Ethnic and Racial Studies 24(4): 619–641.

Amnesty International (2011) Vzporedna življenja: Romom v Sloveniji nista zagotovljeni pravici do ustreznega bivališča in vode. London: Amnesty International.

Apitzsch, U. in L. Inowlocki (2000) Biographical Analysis: A 'German' School? V The Turn to Biographical Methods in Social Science. Chamberlayne, P., J. Bornat in T. Wengraf, ur. London: Routledge, 53–70.

Apitzsch, U. in I. Siouti (2007) Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies. The York University Papers in Integrative Research Methods. Research Integration projekt.

Armstrong, J. A. (1991) Pristop k nastanku narodov. V Študije o etnonacionalizmu. R. Rizman, ur. Ljubljana: Krt, 39–50.

Atkinson, P. (2005) Qualitative Research – Unity and Diversity. Forum Qualitative Sozialforschung 6(3).

Augoustinos, M. in I. Walker (1996) Social Cognition: An Integrated Introduction. London: SAGE Publications.

Babič Ivaniš, N., Š. Urh, V. Klopčič in M. Adamič (2006) Raziskava izobraževalnih in poklicnih interesov Romov. V Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR, Črnomelj, N. Žagar in V. Klopčič, ur. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo, 197–242.

Back, L. in J. Solomos (ur.) (2005) Theories of Race and Racism: A Reader. London: Routledge.

Bajt, V. (2008) Muslims in Slovenia: Between Tolerance and Discrimination. Revija za sociologiju 39(4): 221–234.

Bajt, V. (2010) Več kot zgolj administrativno ustvarjeni »tujci«: izbrisani in odmev nacionalistične konstrukcije Drugega v simbolni ideji o »nas«. V Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije. Ljubljana: Mirovni inštitut, 193–214.

Bajt, V. (2011) The Muslim Other in Slovenia: Intersections of a Religious and Ethnic Minority. V Muslims in Poland and Eastern Europe: Widening the European Discourse on Islam. K. Górak-Sosnowska, ur. Varšava: Faculty of Oriental Studies, 307–326.

Bajt, V. (2016) Who 'belongs'? Migration, Nationalism and National Identity in Slovenia. Razprave in gradivo 76: 49–66.

Bajt, V. (2019) The Schengen Border and the Criminalization of Migration in Slovenia. Südosteuropa 67(3): 304–327.

Bajt, V. (2020) Metodološki priročnik. Interno gradivo ciljno-raziskovalnega projekta »Zmanjševanje in odpravljanje diskriminacije na podlagi etničnosti, 'rase', nacionalnosti in/ali vere.« Ljubljana: Mirovni inštitut.

Bajt, V. (2021a) Situacijsko testiranje – protokol. Interno gradivo ciljno-raziskovalnega projekta »Zmanjševanje in odpravljanje diskriminacije na podlagi etničnosti, 'rase', nacionalnosti in/ali vere.« Ljubljana: Mirovni inštitut.

Bajt, V. (2021b) Virus strahu: nacionalizem in pandemična družba. Monitor ISH XXIII/2: 50–77.

Bajt, V. (2021c) Zmanjševanje in odpravljanje diskriminacije na podlagi etničnosti, »rase«, nacionalnosti in/ali vere: zaključno poročilo. Ciljno-raziskovalni projekt v okviru Ciljnega raziskovalnega programa »CRP-2019«. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Bajt, V. in M. Pajnik (2014) Slovenia. V Triandafyllidou, A. in R. Gropas, ur. European Immigration Sourcebook. London: Ashgate, 327–338.

Banton, M. (2002) The International Politics of Race. Oxford: Polity Press.

Barth, F. (1996) Ethnic Groups and Boundaries. V Ethnicity. Hutchinson, J. in A. D. Smith, ur. Oxford: Oxford University Press, 75–82.

Bauer, M. (1996) The Narrative Interview: Comments on a Technique for Qualitative Data Collection. Papers in Social Research Methods, Qualitative Series No. 1, LSE: Methodology Institute.

Beck, U. (1994) Risk Society: Towards a New Modernity. London: SAGE.

Bešter, R. in J. Pirc (2020) Impact of Remote Learning during the Covid-19 Lockdown on Roma Pupils in Slovenia. Razprave in gradivo 85: 139–164.

Blank, R. M., M. Dabady in C. F. Citro (ur.) (2004) Measuring Racial Discrimination. Washington: The National Academies Press.

Bobnič, R. in A. Vezovnik (2013) Diskurz o islamu ali dispozitiv izjav in objekta. Časopis za kritiko znanosti 41(251): 34–53.

Bogardus, E. S. (1947) Measurement of Personal-Group Relations. Sociometry 10(4): 306–311.

Brezigar, S. (2005) Etnična diskriminacija na trgu delovne sile. Razprave in gradivo 47: 168–189.

Brezigar, S. (2012) Do Third Country Nationals in Slovenia face Prejudice and Discrimination? Dve domovini 35: 149–161.

Brezigar, S. (2015) Critical Reflections on Managing Cultural Diversity in Workplaces in Slovenia. Andragoška spoznanja 21(4): 69–82.

Brezigar, S. (2017a) Etnična diskriminacija med šolanjem v RS: stanje in izzivi. Andragoška spoznanja 23(2): 73–88.

Brezigar, S. (2017b) Slovenia. V Analysis and Comparative Review of Equality Data Collection Practices in the European Union – Legal Framework and Practice in the EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 157–162.

Brown, T. N. (2001) Measuring Self-perceived Racial and Ethnic Discrimination in Social Surveys. Sociological Spectrum 21: 377–392.

Brubaker, R. (1999) Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge: Cambridge University Press.

Bulmer, M. in J. Solomos (ur.) (1999) Racism. Oxford: Oxford University Press.

Carlsson, M. in S. Eriksson (2016) Do Attitudes Expressed in Surveys Predict Ethnic Discrimination? Ethnic and Racial Studies 40(10): 1739–1757.

Carter, R. T. in A. L. Pieterse (2020) Measuring the Effects of Racism: Guidelines for the Assessment and Treatment of Race-based Traumatic Stress Injury. New York: Columbia University Press.

Cerjak, J. (1899) O slovenski narodnosti. Slovenski gospodar 33(48).

Chamberlayne, P., J. Bornat in T. Wengraf (2000) Introduction: The Biographical Turn. V The Turn to Biographical Methods in Social Science. Chamberlayne, P., J. Bornat in T. Wengraf, ur. London: Routledge, 1–30.

Connor, W. (1994) Ethnonationalism: The Quest for Understanding. Princeton: Princeton University Press.

Cukut Krilić, S. (2008) Izkušnje migrantk v Sloveniji pred in po njeni osamosvojitvi. Dve domovini 28: 73–92.

Cukut Krilić, S. (2016) Ko pa govorimo o Romih, to pa je čisto drugačna kultura. Socialno delo 55(1/2): 55–65.

Črnič, A., M. Komel, M. Smrke, K. Šabec in T. Vovk (2013) Religious Pluralisation in Slovenia. Teorija in praksa 50(1): 205–232.

Dahinden, J. in A. C. Korteweg (2022) Culture as Politics in Contemporary Migration Contexts: The Invisibilisation of Power Relations. Centre for the Study of Ethnicity and Citizenship Seminar, 14. 6. 2022.

DeSalle, R. in I. Tattersall (2018) Troublesome Science: The Misuse of Genetics and Genomics in Understanding Race. New York: Columbia University Press.

Dežan, L. in M. Sedmak (2020) Policy and Practice: The Integration of (Newly Arrived) Migrant Children in Slovenian Schools. Annales 30(4): 559–574.

Deželan, T. (2010) Naproti evropskemu federalizmu? Evolucija ideje državljanstva od mestnih republik do federalne države in konfederalnih struktur. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Deželan, T. (2012) In the Name of the Nation or/and Europe? Determinants of the Slovenian Citizenship Regime. Citizenship Studies. 16(3/4): 413–429.

Di Stasio, V., B. Lancee, S. Veit in R. Yemane (2021) Muslim by Default or Religious Discrimination? Results from a Cross-National Field Experiment on Hiring Discrimination. Journal of Ethnic and Migration Studies 47(6): 1305–1326.

Dragoš, S. (2003) Islam in suicidalno podalpsko pleme. V Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti št. 02. R. Kuhar, T. Trplan, ur. Ljubljana: Mirovni inštitut, 34–53.

Dragoš, S. (2004) Islamofobija na Slovenskem. V Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti št. 03. T. Trplan, S. Autor, R. Kuhar, ur. Ljubljana: Mirovni inštitut, 10–28.

ECRI (2019) Poročilo Evropske komisije proti rasizmu in nestrpnosti o Sloveniji (peta faza spremljanja). Strasbourg: ECRI.

ECRI (2022a) ECRI Conclusions on the Implementation of the Recommendations in Respect of Slovenia Subject to Interim Follow-up. Adopted on 7 December 2021, Published on 3 March 2022. Strasbourg: ECRI.

ECRI (2022b) ECRI General Policy Recommendation No. 5 (revised) on Preventing and Combating Anti-Muslim Racism and Discrimination. Strasbourg: ECRI.

ENAR–European Network against Racism (2014) Racism and Discrimination in Employment in Europe: ENAR Shadow Report 2012–2013. Brussels: ENAR.

Eriksen, T. H. (1996) Ethnicity, Race, Class and Nation. V Ethnicity. Hutchinson, J. in A. D. Smith, ur. Oxford: Oxford University Press, 28–31.

Eriksen, T. H. (2012) Ethnicity. V The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization. Ritzer, G., ur. Wiley. DOI: 10.1002/9780470670590.

Essed, P. (1991) Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory. London: Sage Publications.

Eze, E. C. (ur.) (1997) Race and the Enlightenment: A Reader. Oxford: Blackwell Publishing.

Fenton, S. (1999) Ethnicity: Racism, Class and Culture. London: Macmillan.

FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (2017) EU MIDIS II. Second European Union Minorities and Discrimination Survey Main Results. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostopno na https://fra.europa.eu/en/publication/2017/second-european-union-minorities-and-discrimination-survey-main-results#TabPubCountrydata1.

Frank, A. (2020) Islamophobia in Slovenia: National Report 2019. V European Islamophobia Report 2019. Bayrakli, E. in F. Hafez, ur. Berlin: SETA, 721–736.

Frank, A. in I. Šori (2015) Normalizacija rasizma z jezikom demokracije: primer Slovenske demokratske stranke. Časopis za kritiko znanosti XLIII(260): 89–103.

Gaddis, S. M. (2018) An Introduction to Audit Studies in the Social Sciences. V Audit Studies: Behind the Scenes with Theory, Method, and Nuance, S. M. Gaddis, ur. Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 3–44.

Gellner, E. (1983) Nations and Nationalism. Oxford: Blackwell.

Giddens, A. (1993) Sociology. 2nd edition. Cambridge: Polity Press.

Gornik, B., L. Dežan, M. Sedmak in Z. Medarić (2020) Distance Learning in the Time of the COVID-19 Pandemic and the Reproduction of Social Inequality in the Case of Migrant Children. Družboslovne razprave 36(94/95): 149–168.

Hamlin, R. (2021) Crossing: How We Label and React to People on the Move. Stanford: Stanford University Press.

Heath, A. in V. Di Stasio (2019) Racial Discrimination in Britain, 1969–2017: A Meta-Analysis of Field Experiments on Racial Discrimination in the British Labour Market. The British Journal of Sociology 70: 1774–1798.

Hlebec, V. in M. Mrzel (2012) Metodološke dileme in njihove rešitve v raziskovalnem načrtu z zaporedno uporabo kvantitativnih in kvalitativnih metod – model izbire udeležencev. Teorija in praksa 49(2): 245–263.

Hobsbawm, E. J. (1990) Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge: Cambridge University Press.

Hrženjak, M. (ur.) (2018) Razsežnosti skrbstvenega dela. Ljubljana: Sophia.

Hrženjak, M. in V. Jalušič (2011) Vrata niso baš odprta: kompleksne neenakosti, intersekcionalnost, rasa, etnija, spol, javne politike. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Huber, I., U. Lipovec Čebron in S. Pistotnik (2020) Neenakosti in ranljivosti v zdravju v Sloveniji: kvalitativna raziskava v 25 okoljih. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje.

Huddleston, T. (2017) Analysis and Comparative Review of Equality Data Collection Practices in the European Union: Equality Data Indicators: Methodological Approach – Overview per EU Member State: Technical annex. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Inowlocki, L. (2007) Manual on the Research Design, interno gradivo projekta FeMiPol. Frankfurt na Majni: J. W. Goethe University.

Jakoubek, M. (2022) A Breakthrough of Ethnic Groups and Boundaries – Reality or a Myth? (On Amnesia in Ethnicity Studies). Ethnicities 22(2): 177–195.

Jalušič, V. (2015) Rasizem, ideologija in sovraštvo: poskus razumevanja sodobnega rasizma in EU antirasističnih politik v luči teze o rasizmu brez rase. Časopis za kritiko znanosti. 43(260): 28–43.

Jalušič, V. in V. Bajt (2020) A Paradigm Shift framed by a Crisis: Recent Debates on Immigration and Integration in Six EU Countries. Annales. Series historia et sociologia. 30(4): 517–530.

Jenkins, R. (1996) Social Identity. London: Routledge.

Ješe Perković, A. (2022) Večkratna diskriminacija. V Intersekcionalnost: perspektive strukturne, politične in reprezentacijske neenakosti. Kuhar, R. in M. Pajnik, ur. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 167–184.

Judd, C. M., B. Park, C. S. Ryan, M. Brauer in S. Kraus (1995) Stereotypes and Ethnocentrism: Diverging Interethnic Perceptions of African American and White American Youth. Journal of Personality and Social Psychology 69(3): 460–481.

Kalčić, Š. (2007) Slovenski muslimani: kdo so, organiziranost in državnopravno normiranje v antropološki presoji. Dve domovini 26: 7–29.

Klopčič, V. (2009) Načelo enakosti in pozitivna diskriminacija v pravnem urejanju položaja manjšin. Razprave in gradivo 58: 108–125.

Klopčič, V. (2010) Romi v Evropi, ljudstvo brez doma in brez groba. Ars & Humanitas 4(1–2): 183–202.

Klun, L. in M. Bartol (2021) Pojmovanja romskega otroka in starša v pedagoškem kontekstu. Sodobna pedagogika 72(1): 66–87 in 144–170.

Knoblauch, H., U. Flick in C. Maeder (2005) Qualitative Methods in Europe: The Variety of Social Research. Forum Qualitative Sozialforschung 6(3).

Kogovšek, N. in B. Petković (2007) O diskriminaciji: priročnik za novinarke in novinarje. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kogovšek Šalamon, N. (2017) Mass Migration, Crimmigration and Defiance. Southeastern Europe 41: 251–275.

Kogovšek Šalamon, N. in V. Bajt (ur.) (2016) Razor-Wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Komac, M. (ur.) (2007) Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Komac, M. in M. Medvešek (ur.) (2005) Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Koopmans, R., S. Veit in R. Yemane (2019) Taste or Statistics? A Correspondence Study of Ethnic, Racial and Religious Labour Market Discrimination in Germany. Ethnic and Racial Studies 42(16): 233–252.

Korzeniewska, L. in M. Bivand Erdal (2021) Deskilling Unpacked: Comparing Filipino and Polish Migrant Nurses' Professional Experiences in Norway. Migration Studies 9(1): 1–20.

Kovačič, G. (2005) Zagate z nacijo. Spremna beseda. V Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina. Anthony D. Smith. Ljubljana: Krtina.

Kralj, A. (2008) When Ć becomes Č: Discrimination of Unrecognized National Minorities in Slovenia. Revija za sociologiju 39(4): 235–250.

Krizsán, A. (ur.) (2001) Ethnic Monitoring and Data Protection: The European Context. Budimpešta: Central European University Press.

Kržišnik Bukić, V. (2007) Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta. Anthropos 39(3/4): 205–221.

Kuhar, R. (2009) Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kuhar, R. in M. Pajnik (2022) Na lastni koži: intersekcionalna diskriminacija in neenakosti. V Intersekcionalnost: perspektive strukturne, politične in reprezentacijske neenakosti. Kuhar, R. in M. Pajnik, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 5–40.

Kutateladze, B. L., N. R. Andiloro, B. D. Johnson in C. C. Spohn (2014) Cumulative Disadvantage: Examining Racial and Ethnic Disparity in Prosecution and Sentencing. Criminology 52(3): 514–551.

Kuzmanić, T. (2002) Post-socialism, Racism and the Reinvention of Politics. V Xenophobia and Post-socialism. M. Pajnik ur. Ljubljana: Mirovni inštitut, 17–36.

Ladić, M., V. Bajt, V. Jalušič, in N. Kogovšek Šalamon (2018). Nacionalni mehanizem za evalvacijo integracije: Slovenija. Poročilo za leto 2016. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Ladić, M., V. Bajt in V. Jalušič (2020) Nacionalni mehanizem za evalvacijo integracije: Slovenija. Poročilo za leto 2018. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Ladić, M., I. Thaler in V. Bajt (2022) Nacionalni mehanizem za evalvacijo integracije: Slovenija. Poročilo za leto 2020–2021. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Lechner, F. J. in J. Boli (ur.) (2005) The Globalization Reader. 2nd edition. Padstow: Blackwell Publishing.

Lindemann, A. in J. Stolz (2020) Perceived Discrimination among Muslims and Its Correlates: A Comparative Analysis. Ethnic and Racial Studies 44(2): 173–194.

Lipovec Čebron, U. (2021) Language as a Trigger for Racism: Language Barriers at Healthcare Institutions in Slovenia. Social Sciences 10(125): 1–17.

Maes, M., G. W. J. M. Stevens in M. Verkuyten (2014) Perceived Ethnic Discrimination and Problem Behaviors in Muslim Immigrant Early Adolescents: Moderating Effects of Ethnic, Religious, and National Group Identification. Journal of Early Adolescence 34(7): 940–966.

Makkonen, T. (2007a) European Handbook on Equality Data, 1. izd. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Makkonen, T. (2007b) Measuring Discrimination: Data Collection and EU Equality Law. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Makkonen, T. (2016) European Handbook on Equality Data – 2016 Revision. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Mannila, S. (ur.) (2005) Data to Promote Equality: Proceedings of the European Conference. Helsinki: Finnish Ministry of Labour, European Commission.

Marks, J. (2019) Je znanost rasistična? Maribor: Aristej.

Martín Alcoff, L., M. Hames-García, S. P. Mohanty in P. M. L. Moya (2006) Identity Politics Reconsidered. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Medica, K. in G. Lukič (2011) Migrantski *circulus vitiosus*: delovne in življenjske razmere migrantov v Sloveniji. Koper: Annales.

Medvešek, M. in R. Bešter (ur.) (2010) Državljani tretjih držav ali tretjerazredni državljani? Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Medvešek, M., R. Bešter in J. Pirc (2022) Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Meinecke ([1907], 1970) Cosmopolitanism and the National State. Princeton: Princeton University Press.

Mirovni inštitut (2018) Letna evalvacija uresničevanja Nacionalnega programa ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome za obdobje 2017–2021: Končno poročilo o vmesnem vrednotenju (obdobje od sprejema dokumenta dne 25. 5. 2017 do 1. 6. 2018). Ljubljana: Mirovni inštitut.

Mohanty, S. P. (1993) The Epistemic Status of Cultural Identity: On »Beloved« and the Postcolonial Condition. Cultural Critique 24: 41–80.

Murgel, J. (2007) Vodnik po pravicah žrtev diskriminacije na etnični in verski podlagi v Sloveniji. Maribor: ISCOMET.

Musek, J. (1994) Psihološki portret Slovencev. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Oakes, P. J., S. A. Haslam in J. C. Turner (1994) Stereotyping and Social Reality. Oxford: Blackwell Publishers.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2012) Human Rights Indicators: Guide to Measurement and Implementation. Ženeva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.

Pager, D. (2007) The Use of Field Experiments for Studies of Employment Discrimination: Contributions, Critiques, and Directions for the Future. Annals of the American Academy of Political and Social Sciences 609: 104–133.

Pajnik, M. (2011a) Marshall in državljanstvo. Časopis za kritiko znanosti 39(246): 169–181.

Pajnik, M. (2011b) Narrating Belonging in the Post-Yugoslav Context. Dve domovini 34: 111–125.

Pajnik, M. in V. Bajt (2009) Biografski narativni intervju: aplikacija na študije migracij. Dve domovini 30: 69-89.

Pajnik, M. in V. Bajt (2011) »Third Country« Migrant Workers as »Third Class Non-Citizens« in Slovenia. V Precarious Migrant Labour across Europe. M. Pajnik, G. Campani, ur. Ljubljana: Mirovni inštitut, 97–118.

Pajnik, M., R. Kuhar in I. Šori (2018) Populism in the Slovenian Context: Between Ethno-nationalism and Re-traditionalisation. V The Rise of the Far Right in Europe: Populist Shifts and »Othering«. G. Campani, G. Lazaridis in A. Benveniste, ur. New York: Palgrave Macmillan, 137–160.

Parrillo, V. N. in C. Donoghue (2005) Updating the Bogardus Social Distance Studies: A New National Survey. The Social Science Journal 42: 257–271.

Pašić, A. (2005) Islam in muslimani v Sloveniji. Ljubljana: Učila International.

Payne, G. in J. Payne (2004) Key Concepts in Social Research, London:

Thousand Oaks.

Pettigrew, T. F. in L. R. Tropp (2011) When Groups Meet: The Dynamics of Intergroup Contact. New York: Psychology Press.

Pettit, B. in C. Gutierrez (2018) Mass Incarceration and Racial Inequality. American Journal of Economics and Sociology 77(3–4): 1153–1182.

Prandy, K. (1979) Ethnic Discrimination in Employment and Housing: Evidence from the 1966 British Census. Ethnic and Racial Studies 2(1): 66–79.

Pucelj, M. (2017) Islamophobia and Xenophobia in Slovenia through the Eyes of Covered Muslim Women. Poligrafi 22(85/86): 155–174.

Ramšak, A., M. Šetinc Vernik in B. Vernik Šetinc (ur.) (2014) Parallel Report By the Coalition of NGOs on Economic, Social and Cultural Rights in Slovenia On the 2nd Periodic Report of the Republic of Slovenia to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR). Ljubljana.

Rener, T. (1993) Biografska metoda in spolna struktura vsakdanjega življenja. Od ženskih študij k feministični teoriji. Časopis za kritiko znanosti, posebna izdaja: 156–163.

Rener, T. (1996) Avto/biografije v sociologiji in v ženskih študijah. Teorija in praksa 33(5): 759–763.

Repič, J. (2002) O etničnosti za splošno in posebno rabo: pregled antropoloških konceptualizacij etničnosti. Traditiones 31(1): 211–225.

Riach, P. A. in J. Rich (2002) Field Experiments of Discrimination in the Market Place. The Economic Journal 112(483): F480–F518.

Rich, J. (2014) What Do Field Experiments of Discrimination in Markets Tell Us? A Meta Analysis of Studies Conducted Since 2000. IZA Discussion Papers 8584.

Riemann, G. (2003) A Joint Project Against the Backdrop of a Research Tradition: An Introduction to 'Doing Biographical Research'. Forum Qualitative Sozialforschung 4(3).

Rizman, R. (ur.) (1991) Študije o etnonacionalizmu, Ljubljana: Krt.

Rooth, D. O. (2010) Automatic Associations and Discrimination in Hiring: Real World Evidence. Labour Economics 17: 523–534.

Rorive, I. (2009) Proving Discrimination Cases – The Role of Situation Testing. Bruselj in Stockholm: MPG and the Centre for Equal Rights.

Rosenthal, G. (1993) Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews. V The Narrative Study of Lives, Volume 1, Josselson, R. in A. Lieblich, ur. Newbury Park, CA: Sage, 59–91.

Rovšek, J. (2012) Posebno poročilo o bivanjskih razmerah Romov na območju jugovzhodne Slovenije. Ljubljana: Varuh človekovih pravic RS.

Schilling, P. in S. Stillman (2021) The Impact of Natives' Attitudes Towards Immigrants on Their Integration in the Host Country. CESifo Working Paper No. 9308. München: CESifo.

Sedmak, M., F. Hernández-Hernández, J. M. Sancho-Gil in B. Gornik (2022) Reflection on Migrant Children's Integration and the Role of Education. V Migrant Children's Integration and Education in Europe: Approaches, Methodologies and Policies. Sedmak, M., F. Hernández-Hernández, J. M. Sancho-Gil in B. Gornik, ur. Koper: Annales ZRS in Barcelona: Ediciones Octaedro, 17–36.

Silberman, R., R. Alba in I. Fournier (2007) Segmented Assimilation in France? Discrimination in the Labour Market against the Second Generation. Ethnic and Racial Studies 30(1): 1–27.

Simon, P. (2004) Comparative Study on the Collection of Data to Measure the Extent and Impact of Discrimination within the United States, Canada, Australia, Great Britain and the Netherlands. Medis Project, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Simon, P. (2012) Collecting Ethnic Statistics in Europe: A Review. Ethnic and Racial Studies 35(8): 1366–1391.

Simon, P., V. Piché in A. A. Gagnon (2015) The Making of Racial and Ethnic Categories: Official Statistics Reconsidered. V Social Statistics and Ethnic Diversity: Cross-National Perspectives in Classifications and Identity Politics. Simon, P., V. Piché in A. A. Gagnon, ur. London: Springer, 1–14.

Smith, A. (1986) The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell.

Smith, A. (1991) Genealogija narodov. V Študije o etnonacionalizmu.

Rizman, R., ur. Ljubljana: Krt, 51–77.

Smith, A. (1998) Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism. London: Routledge.

Stropnik, N., S. Cukut Krilić in N. Kump (2016) Možnosti za izboljšanje slovenskih podatkov o migracijah in migrantih. IB revija 50(2): 29–35.

SURS (2013) Zapisnik (Registrski popis 2011). Interno gradivo, 25. 1. 2013. Ljubljana: Statistični urad RS.

Šetinc Vernik, M. (2016) Situacijsko testiranje ('testing') pojava diskriminacije pri najemu stanovanj. V LGBT-pravice (sociološka raziskava, monitoring, situacijsko testiranje ter gradiva za odvetnice in odvetnike). Blažič, M., ur. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra, 36–41.

Šircelj, M. (2003) Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: Popisi 1921 – 2002, Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Šumi, I. (2000a) Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Šumi, I. (2000b) Slovensko narod(nost)no vprašanje: akademska tradicija ali ideologija? Časopis za kritiko znanosti 28(198/199): 257–271.

Šumi, I. (2006) Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Sloveniji. Razprave in gradivo 50/51: 122–131.

Švab, A. (2008) Overlooked, Neglected and Denied: Practices of Discrimination based on Personal Circumstances in Slovenia. Revija za sociologiju XXXIX(4): 217–219.

Švab, A., T. Žakelj, R. Kuhar, V. Bajt, M. Sedmak, A. Kralj, Ž. Humer in R. Boškić (2008) Posledice diskriminacije na družbeno, politično in socialno vključenost mladih v Sloveniji. Analiza glede na spol, spolno usmerjenost ter etnično pripadnost: zaključno poročilo. Ciljno-raziskovalni projekt v okviru programa Konkurenčnost Slovenije 2006-2013. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Tomažič, M. in T. O. Zaletelj (2021) Aktivno in neaktivno prebivalstvo: metodološko pojasnilo. Ljubljana: Statistični urad RS.

Toš, N. (ur.) (2021) Vrednote v prehodu XIII: Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP 2017–2019, ESS 2018, SJM 2018–2020. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.

Učakar, T. (2022) Stopenjska diskriminacija: izzivi prepoznavanja diskriminacije tujcev. V Intersekcionalnost: perspektive strukturne, politične in reprezentacijske neenakosti. Kuhar, R. in M. Pajnik, ur. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 41–63.

Učkur, P. (2016) Hvala za klic! Radio Študent, 19. 12. 2016. Dostopno na https://radiostudent.si/dru%C5%BEba/puko-u%C4%8Dkur/hvala-za-klic.

Uhan, S. (2002) Izrekanje, razumevanje in interpretacija. Družboslovne razprave 18(41): 53–61.

UL – Uradni list EU (2000) Sklep Sveta z dne 27. novembra 2000 o določitvi akcijskega programa Skupnosti za boj proti diskriminaciji (2001 do 2006) (2000/750/ES). Uradni list Evropske unije L 303, 2. 12. 2000, str. 23–28.

UL – Uradni list EU (2016) Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). Uradni list Evropske unije L 119/1, 4. 5. 2016.

Ule, M. (1997) Temelji socialne psihologije. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, M. (2005) Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V Mi in oni: o nestrpnosti na Slovenskem. Leskošek, V., ur. Ljubljana: Mirovni inštitut, 21–40.

Ule, M., T. Kamin in A. Švab (2018) Predgovor. V Zasebno je politično. Kritične študije vsakdanjega življenja. Ule, M., T. Kamin in A. Švab, ur. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 12–35.

Urad za enake možnosti (2007). Spolno in drugo nadlegovanje na delovnem mestu.

URS (1991) Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a

van den Berghe, P. L. (1987) The Ethnic Phenomenon. New York: Praeger.

van den Berghe, P. L. (1991) Biologija nepotizma. V Študije o etnonacionalizmu. Rizman, R., ur. Ljubljana: Krt, 79–107.

Varuh človekovih pravic (2021) Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2020. Ljubljana: Varuh človekovih pravic.

Varuh človekovih pravic (2022) Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2021. Ljubljana: Varuh človekovih pravic.

Veit, S., in R. Yemane (2018) The ADIS Study: A Large-scale Correspondence Test on Labour Market Discrimination in Germany: Technical Report. WZB Discussion Paper SP VI 2018-103.

Verhaeghe, P. P. in D. De Coninck (2021) Rental Discrimination, Perceived Threat and Public Attitudes towards Immigration and Refugees. Ethnic and Racial Studies: 1–23, DOI: 10.1080/01419870.2021.1939092.

Vlada Republike Slovenije (2017) Nacionalni program ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome za obdobje 2017–2021.

Vlada Republike Slovenije (2021) Osmo poročilo Vlade Republike Slovenije o položaju romske skupnosti v Sloveniji. 30. 6. 2021.

Vonta, T. (2011) Nacionalna evalvacijska študija uspešnosti romskih učencev v osnovni šoli: zaključno vsebinsko poročilo. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Vrečer, N. (2006) The Mosque Debate and Anti-Muslim Sentiment in Slovenia. V Islam and Tolerance in Wider Europe. Budimpešta: Open Society Institute.

Waisman, G. in B. Larsen (2008) Do Attitudes Towards Immigrants Matter? The Stockholm University Linnaeus Center for Integration Studies (SULCIS). Working Paper 2008: 5.

Wrench, J. (2005) The Measurement of Discrimination: Problem of Comparability and the Role of Research. V Data to Promote Equality: Proceedings of the European Conference. Helsinki: Finnish Ministry of Labour, European Commission.

Wrench, J. (2011) Data on Discrimination in EU Countries: Statistics, Research and the Drive for Comparability. Ethnic and Racial Studies 34(10): 1715–1730.

Ysseldyk, R., M. Talebi, K. Matheson, I. Bloemraad in H. Anisman (2014)

Religious and Ethnic Discrimination: Differential Implications for Social Support Engagement, Civic Involvement, and Political Consciousness. Journal of Social and Political Psychology 2(1): 347–376.

Yuval-Davis, N. (2000) Gender and Nation. London: SAGE Publications.

Zagovornik načela enakosti (2018) Redno letno poročilo Zagovornika načela enakosti za leto 2017. Ljubljana: Zagovornik načela enakosti Republike Slovenije.

Zagovornik načela enakosti (2020) Ob morebitnem ponovnem zapiranju šol: priporočilo Zagovornika o zagotavljanju vključujočega izobraževanja. Dostopno na: http://www.zagovornik.si/ob-morebitnem-ponovnem-zapiranju-sol-priporocilo-zagovornika-o-zagotavljanju-vkljucujocega-izobrazevanja/.

Zagovornik načela enakosti (2021) Redno letno poročilo Zagovornika načela enakosti za leto 2020 – prvi del. Ljubljana: Zagovornik načela enakosti Republike Slovenije.

Zalta, A. (2005) Muslims in Slovenia. Islamic Studies 44(1): 93–112.

Zalta, A. (2006a) Evropski 'Drugi': turški islam in njegova evropska perspektiva. Teorija in praksa 43(3–4): 557–566.

Zalta, A. (2006b) Muslimanska identiteta v času globalizacije. Annales, 16(1): 69–76.

Zalta, A. (2018) (Ne)vidnost pokritih žensk, Javnost / The Public, 25: S52–S64.

ZARA – Civil Courage & Anti-Racism Work (ZARA – Zivilcourage & Anti-Rassismus-Arbeit) (2019) Racism Report 2018: Individual Case Reports on Racist Attacks and Structures in Austria. Dunaj: ZARA.

Zavratnik, S. (2013) Sosedje in tujci: (globalne) migracije in nezaželene družbene manjšine. Razprave in gradivo 70: 73–89.

Zavratnik, S. in S. Cukut Krilić (2018) Addressing Intersectional Vulnerabilities in Contemporary Refugee Movements in Europe. Družboslovne razprave XXXIV(87): 85–106.

Zdravković, L. (2015) Meje identitete. Razprave in gradivo (74): 41–59.

Zschirnt, E. in D. Ruedin (2016) Ethnic Discrimination in Hiring Decisions: A Meta-Analysis of Correspondence Tests 1990–2015. Journal of Ethnic and Migration Studies 42(7): 1115–1134.

Žagar, N. (ur.) (2007) Sprejemanje različnosti – korak do pravične družbe. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj.

Žerdin, A. (2021) MMXX: Leto nevarne bližine. Kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo koronavirusa. Ljubljana: UMco.

Žnidaršič, M. (2022) Registrski popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj: metodološko pojasnilo. Ljubljana: Statistični urad RS.

Stvarno kazalo

A

anketa 5–6, 10, 28–29, 32, 35, 39–40, 47–48, 50, 52–53, 59–60, 65, 71, 74, 107, 119, 131, 135–137
- anketni vprašalnik 4, 11, 48, 56, 59, 64, 101
- anketno merjenje 50

B

barva kože 2–9, 12, 14–17, 22, 25, 33, 35, 38, 40, 42, 45–46, 48, 50–51, 56–57, 59–61, 63, 65–66, 70, 72, 76–79, 103, 106–107, 110, 114, 118–119, 125, 129, 133–138. *Glej tudi* rasa

begunci 3, 16, 28, 37, 39, 42, 49–50, 84–85, 90, 95, 104–105, 111–114, 116, 118–120, 123, 125–126, 129–130, 134, 136. *Glej tudi* mednarodna zaščita, migranti

biografska metoda 100–102

Bogardusova lestvica 11. *Glej tudi* socialna distanca

C

Centralni register prebivalstva (CRP) 15, 36–37

covid-19 63–64, 73, 76–77, 91, 96, 102, 118–119, 121, 125, 136

D

Direktiva o enakosti pri zaposlovanju 2, 24

Direktiva o rasni enakosti 2, 5, 23–24, 46

diskriminacija 1–17, 23–33, 35–48, 50–55, 57–78, 81–91, 93, 95–97, 99–110, 112–119, 121–131, 133–138
- dinamični vidik 10–11, 100, 131
- epizodični vidik 10–11, 68, 76, 134
- intersekcijska diskriminacija 2, 12, 17, 44–45, 50, 57–58, 65, 105, 110, 113, 120, 124, 138
- kumulativna diskriminacija 10–11, 100, 131, 134
- strukturna diskriminacija 10, 13, 27, 128
- zaznana diskriminacija 4, 8, 11, 48, 126, 133–134

država 1, 14–15, 17, 20–21, 23, 29–31, 33–35, 38–40, 49–50, 56, 59, 65, 69, 71, 75–76, 78–79, 87, 89–90, 100, 107–108, 114–115, 117–118, 129, 131, 133, 137–138
- država rojstva 28, 37–38, 49, 52, 76–77, 82

državljani tretjih držav 46, 116, 125, 128

državljanstvo 2, 4, 9, 14–15, 17, 20–21, 32, 37–38, 46, 51–54, 57, 59–61, 63, 65, 76–77, 82, 95, 106–110, 124, 128, 136–137. *Glej tudi* nacionalnost, država, država rojstva

E

ECRI 4, 16, 30–31, 40

etničnost, etnična skupina, etnična pripadnost, etnija 2–7, 9, 11–22, 25, 28, 31–42, 45–50, 52, 54, 60, 65–66, 71–73, 76–79, 95, 103, 105–107, 109, 118, 125, 129, 133–136, 138. *Glej tudi* narodnost

EUMIDIS 35, 39

Evropska unija 2, 5, 13, 23–25, 28–30, 35–37, 39, 46, 69, 118, 128

I

identiteta 4, 12–14, 17–22, 44, 51, 54, 79, 103, 110, 128, 135
  identitetne politike 13, 34, 135
  socialna, družbena identiteta 11, 14

intervju 10, 47–48, 65, 71, 74, 101–122, 124–131, 135–137

izbrisani 3, 41, 45, 50, 125, 134

izobraževanje 2, 5, 8, 11, 24, 31–32, 40, 43–44, 46, 58–59, 66, 72, 81, 89, 91–96, 100, 107, 120–121, 123–125, 130–131, 136–137

J

jezik 3–4, 12, 16, 18, 20–22, 29, 37, 42–43, 46, 49, 51, 54–55, 57, 59–61, 63, 65–66, 77, 82, 84, 87, 91–92, 94–96, 102–103, 106, 109–112, 121, 123, 125, 127, 129, 136

K

Kazenski zakonik (KZ-1) 3, 29

kontrolni profil 74, 80, 110. *Glej tudi* referenčni profil, referenčna oseba

korespondenčna študija 71–73. *Glej tudi* korespondenčni test, revizijska študija, revizijsko testiranje

korespondenčni test 68–70, 110

L

laboratorijski poskus 67–68

M

mednarodna zaščita 37, 84–86, 90, 104, 112–113, 115–118, 124, 126, 128–129, 136. *Glej tudi* begunci

migranti 2, 13, 15–16, 37, 41, 45, 66, 76, 84–86, 114, 116, 119–120, 128, 136–137. *Glej tudi* priseljenci

N

nacionalnost 2–6, 12, 14–15, 17, 20, 22, 40, 45–46, 48, 50, 65–66, 72, 76, 78–79, 103, 106, 118, 129, 133–135, 138. *Glej tudi* državljanstvo, država, država rojstva

narod 18, 20–22, 31, 41, 44, 50

narodnost 2–4, 8, 11, 19–20, 23–24, 29–30, 33, 38, 41–42, 45, 49, 51–54, 56–57, 59–61, 63, 65–66, 72, 76, 105–110, 115, 137. *Glej tudi* etničnost, etnična skupina, etnična pripadnost, etnija

navidezna korelacija 111

P

parno testiranje 68, 73, 76, 97

podatki o enakosti (equality data) 2, 4, 25–27, 30–31, 35–36, 39, 68, 133

popis prebivalstva 15, 28, 31–32, 34, 37, 45, 135

predsodki 1, 5, 10, 27, 43–45, 53, 67–68, 74, 76, 86, 95, 99–100, 107, 110–113, 115, 120, 123, 131, 136–138

priseljenci 2, 4, 9, 12–13, 15–16, 31–32, 37, 39, 41–42, 45–46, 50, 53, 70–72, 94–95, 99–100, 110, 114, 121, 125, 129–130, 133–135. *Glej tudi* migranti

profiliranje, etnično, rasno 10, 114, 119–120, 131, 136

R

rasa 2–5, 7–8, 11, 16–17, 23–24, 29, 38, 42, 45, 56, 76, 78, 103, 135. *Glej tudi* barva kože

referenčni profil, referenčna oseba 68–69, 72–73, 76–90, 95. *Glej tudi* kontrolni profil

religija 2–6, 12, 14–17, 21–22, 33, 35, 40, 44–45, 48, 50, 55–57, 59–61, 63, 65–66, 72, 76, 78–79, 106–107, 110, 118, 124, 133–138. *Glej tudi* vera, versko prepričanje, veroizpoved

revizijska študija, revizijsko testiranje 4, 68–70. *Glej tudi* korespondenčni test, korespondenčna študija

Romi, romska populacija 3, 10, 29, 31–32, 38–39, 41–45, 50, 77, 107–108, 121, 125, 129, 134, 136–137

S

situacijsko testiranje 4–6, 69–77, 81–91, 93, 95–97, 107, 131, 135–137

socialna distanca 10–12, 39, 53, 84, 95, 99, 135. *Glej tudi* Bogardusova lestvica

socialne storitve 8, 82

sovražni govor 5, 46, 99, 107, 112, 124–126, 129, 131, 136–138

stanovanje, dostop do 1–2, 6, 28, 31, 37, 40, 42–44, 46, 51, 58–59, 65–66, 68–69, 71, 73, 80–81, 88–91, 95–96, 114–116, 136

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) 15, 32, 37

stereotip 1, 12, 43–44, 68, 76, 78, 111, 113, 131

T

terenski poskus, eksperiment, testiranje 5, 67–69, 71–73

testna oseba 82, 84–86, 88–90, 97. *Glej tudi* testni profil

testni profil 73, 77–79, 81, 83–85, 87–89, 95. *Glej tudi* testna oseba

trg dela 2, 11, 37, 41, 68–69, 71–72, 76, 78–79, 81–86, 95–96, 106, 108, 116, 131, 136. *Glej tudi* zaposlovanje

U

ustava 2–4, 12, 20, 29, 32, 42, 137

V

Varuh človekovih pravic 38, 43, 63, 117, 125, 131, 136

vera, versko prepričanje, veroizpoved 2–5, 9, 11, 16–18, 22, 24–25, 28–35, 37–39, 41–42, 45–47, 49–51, 56, 59–62, 65–66, 72–73, 76–77, 103, 106–107, 122–124, 128, 133, 135, 137. *Glej tudi* religija

Z

Zagovornik načela enakosti 3–5, 36, 38, 42, 63, 116–117, 125, 137

Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1) 24, 29

Zakon o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM) 29

Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI) 29

Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (ZUNEO) 3, 24

Zakon o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1) 30

Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1 in ZVOP-2) 3, 30–31

Zakon o varstvu pred diskriminacijo (ZVarD) 3, 7, 24, 29

Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (ZZRZI) 29

zaposlovanje 2, 5, 8, 10, 23–24, 28–29, 31, 37, 40–42, 46, 59, 66, 69, 71–72, 76, 81–82, 95–96, 107–108, 136. *Glej tudi* trg dela

zdravstvo 58–59, 66, 82, 95–97, 107, 110, 112–113, 127, 131, 136

Recenzija Neže Kogovšek Šalamon

Oglasi za stanovanja, ki izključujejo begunce in tujce. Opazke sodelavcev na delovnem mestu zaradi priseljenskega ozadja sodelavca. Pogostejše legitimiranje policije na ulici in rasno profiliranje. Strožji pregledi na letališču zaradi arabskega porekla. Rasistični napadi, obarvani z zmerljivkami zaradi barve kože.

Rasna in etnična diskriminacija sta trdovratna pojava, ki so jima ljudje z migrantskim ali manjšinskim etničnim ozadjem vsakodnevno izpostavljeni. Na ravni Organizacije združenih narodov je bila Konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije sprejeta že leta 1966. Pričakovali bi, da bo od takrat situacija na področju enakosti ne glede na raso ali etnično pripadnost večinoma odpravljena ali vsaj bistveno razredčena. Ker ni tako, je pomembno, da ta pojav ostane predmet raziskovanja z namenom razkrivanja različnih, tudi novih in subtilnejših načinov izključevanja, ki so odraz sodobne družbe.

Čeprav je bilo o rasni in etnični diskriminaciji že veliko napisanega in objavljenega, avtorici v monografiji uspe opozoriti na ta problem z novega vidika. Tematike se namreč loteva predvsem skozi metodološko perspektivo. V središču monografije je namreč metoda raziskovanja – kako ugotoviti, koliko diskriminacije je v družbi, kdo ji je najbolj izpostavljen, na katerih področjih, kdo diskriminira in kakšne so posledice? Vse to so razmeroma standardna raziskovalna vprašanja, na katera je odgovore mogoče iskati na različne načine, tako prek kvantitativnih metod (kot so na primer ankete in reprezentativne javnomnenjske raziskave) kot tudi kvalitativnih metod (na primer prek intervjujev, fokusnih skupin, študij primerov) oziroma kombinacije obeh, kot je na primer situacijsko testiranje. Posebna vrednost monografije je prav v analizi delovanja in uporabnosti te metode, glede na raziskovalne izkušnje, ki jih je z njenim praktičnim izvajanjem pridobila avtorica s svojo raziskovalno skupino. Analiza izkušenj s to metodo, kot jo podaja avtorica, omogoča uvide v doslej neznane vidike te metode. V tem smislu je pristop monografije inovativen, saj gre za prvo izkustveno analizo te metode v slovenskem znanstvenem prostoru. Druga poročila, ki predstavljajo podatke, pridobljene na podlagi situacijskega testiranja, se večinoma osredinjajo na vsebino pridobljenih podatkov, manj pa na dekonstrukcijo metode same z namenom prikaza njenih močnih in šibkih plati. To je najmočnejša stran monografije, zaradi katere jo bodo z zanimanjem brali tudi tisti, ki se s področjem enakosti, diskriminacije in izključevanja poglobljeno ukvarjajo.

Ob jasnem poudarku na preučevanju metodologij v monografiji ne izostane niti vsebinski vidik. Avtorica v seznanitev ponudi temeljne informacije, pomembne za razumevanje diskriminacije in za razumevanje vrst ter narave osebnih značilnosti, ki posamezne skupine izpostavljajo diskriminaciji (»rase«, etnije, religije oziroma vere ali prepričanja). Pojasni tudi osnovne mejnike pravnega urejanja prepovedi diskriminacije na ravni EU ter v Sloveniji, vključno z institucionalnim razvojem varstva pred diskriminacijo. V tem smislu monografija deluje tudi kot učbenik za tiste, ki se v diskriminacijo kot področje preučevanja še niso poglabljali. Prav tako ponudi več podatkov o doživljanju diskriminacije, pridobljenih na podlagi ankete. Slednja sicer ni reprezentativna, vendar lahko ponudi uvid v to, kolikšna je razsežnost občutkov o diskriminiranosti po pričevanjih ljudi. Ob tem je nujno pripomniti, da občutenje diskriminacije ne pomeni nujno, da je do diskriminacije v pravnem smislu (torej v smislu kršitve zakona) tudi dejansko prišlo, saj ljudje diskriminacijo pogosto zamenjujejo z ravnanjem, ki ga sami občutijo kot krivično (angl. unfair), pri čemer niti ni nujno, da je do slabšega ravnanja, ki so mu bili izpostavljeni, dejansko tudi prišlo ali pa da je do njega prišlo zaradi neke osebne okoliščine posameznika. Razlog je bil lahko drugje. Zato je take podatke nujno brati ob razumevanju, da gre za občutenje diskriminacije, pri čemer lahko posameznik, ki je na vprašanja odgovarjal, diskriminacijo lahko razumel po svoje in ne nujno skladno z opredelitvami, ki so zapisane v predpisih. Drugače velja za podatke, ki so bili pridobljeni na podlagi situacijskega testiranja. Ti na obstoj diskriminacije na posameznih področjih, kot sta zaposlovanje in nastanitev, pokažejo že na skoraj povsem objektiven način, saj je metoda z uporabo testne in referenčne osebe izčiščena in razbremenjena različnih predstav o diskriminaciji, ki bi jih lahko imeli v testiranju udeleženi akterji.

Sklepno lahko rečemo, da je monografija nedvomno pomemben prispevek k vednosti o diskriminaciji v Sloveniji. Posebna vrednost monografije je v tem, da je osredinjena na razmeroma ozek krog osebnih okoliščin. Deluje osredotočeno in ne poskuša zajeti problema družbenega izključevanja kot celote. Monografija bi lahko bila mednarodno zanimiva tudi v prevodu v angleški jezik, saj se institucije Evropske unije z rasno oziroma etnično diskriminacijo prav tako osredinjeno ukvarjajo, na ravni Evropske unije pa prepoved prav take diskriminacije uživa najmočnejšo zaščito. Glede na to, da prav to obliko diskriminacije prepovedujeta tudi posebna prej omenjena mednarodna konvencija in pripadajoči Odbor za odpravo rasne diskriminacije pri OZN, ki države pogodbenice spodbujata k spremljanju pojavnosti rasne diskriminacije ter k ukrepanju, pa je prispevek, ki ga predstavlja ta monografija, pomemben tudi v mednarodnem smislu.

doc. dr. Neža Kogovšek Šalamon

Recenzija Romana Kuharja

Monografija Veronike Bajt »Etnična diskriminacija: strategije raziskovanja in merjenja« je bržkone najcelovitejša, v metodološkem smislu pa zagotovo najbolj sofisticirana sodobna raziskava v Sloveniji, ki posega na področje diskriminacije na osnovi etničnosti, barve kože, nacionalnosti in religije, kar avtorica združuje v enoten koncept etnične diskriminacije. Ugotovitve raziskave za tiste, ki se dnevno srečujejo z različnimi družbenimi manjšinami v Sloveniji, niso presenetljive. Dejstvo o obstoju diskriminacije – etnične in druge – je neizpodbitno, pa vendarle si ne znam predstavljati, da tudi za take bralke in bralce te monografije ti podatki ne bodo pretresljivi. Kakor koli je že načeta naša predstava o strpni in vključujoči družbi, v kateri živimo, je dejstvo, da jo podatki iz pričujoče monografije še dodatno zamajejo in zagotovo vzbudijo kakšen odziv v stilu: »Kako je to mogoče?«

Zakaj o znanstveni monografiji govorim v izrazih, ki temeljijo na čustvih? Odgovor se mi zdi očiten: kljub zakonskim protidiskriminacijskim mehanizmom, kljub institucijam, ki so zadolžene za preprečevanje diskriminacije in za senzibilizacijo družbe za to vprašanje, in kljub zagroženim kaznim za diskriminacijo menim, da je temeljni odziv na diskriminacijo človeški, ne sistemski. Sistemsko preganjanje diskriminacije bo vedno vsaj deloma neučinkovito, tisto, kar pa lahko dolgoročno spreminja družbo v bolj vključujočo, je kultura; tista vključujoča kultura, v kateri sočloveku pripišemo enako vrednost kot sebi ne glede na razlike, kot so spol, vera, etnična pripadnost, spolna usmerjenost, barva kože, nacionalnost in druge osebne okoliščine, ki v »presoji« sočloveka ne bi smele imeti nobene vloge.

Veronika Bajt v izhodišče svoje razprave in analize pridobljenih podatkov, ki so nastali v okviru treh raziskovalnih projektov, postavi dvoje izhodiščnih vprašanj: koliko in na katerih področjih je v Sloveniji prisotna etnična diskriminacija in ali ta pojav bolj prizadene nekatere manjšinske skupine? Odgovora na obe vprašanji sta pritrdilna, utemeljena pa v trdni empirični osnovi, ki je bila pridobljena skozi triangulacijo metodoloških pristopov spletne ankete, intervjujev in metode situacijskega testiranja. Predvsem slednja, ki v Sloveniji skorajda še ni bila uporabljena, prinaša jasne in preverljive podatke o diskriminaciji, ki bodo – če si privoščimo nekaj (politične) naivnosti – ustavljali nestrpne in populistične politične govore o Sloveniji. Kljub pravkar izraženemu cinizmu rezultatov pričujoče raziskave nikakor ne smemo podcenjevati. Dejstvo je, da ne bodo ustavili populizma, ki

črpa v nestrpnosti in izključevanju Drugih, toda hkrati so snovalci politik, raziskovalke in raziskovalci diskriminacije in človekovih pravic, akterke in akterji izobraževalnega procesa po celotni izobraževalni vertikali, pa tudi novinarke in novinarji in drugi s to monografijo dobili neprecenljive podatke in vpoglede v prakse diskriminacije ter kompleksnih neenakosti v Sloveniji.

Posebna dragocenost pričujoče monografije je njena celovitost. Avtorica namreč diskriminacije ne obravnava zgolj prek novih empiričnih podatkov, ki jih je pridobila, temveč ta pojav obravnava z različnih teoretskih, terminoloških in metodoloških vidikov, pa tudi prek vidika posledic diskriminacije in, seveda, prek vprašanja obsega in praks diskriminacije. V prvem poglavju avtorica razpravlja o različnih možnih pristopih k razumevanju in definiranju diskriminacije ter pojasnjuje pogosto zmedo, ki zaradi različnih opredelitev nastane med statističnimi kategorijami in družbeno (samo)kategorizacijo diskriminatornih epizod. Drugo poglavje pregledno obravnava veljavne zakonodajne okvire protidiskriminacijske zakonodaje v Sloveniji in EU, tretje poglavje pa različne metodologije merjenja, beleženja in analiziranja diskriminacije. Prav na osnovi te kritične analize avtorica postavi empirični del v četrtem, petem in šestem poglavju, v katerih predstavlja rezultate treh raziskav, ki so bile izvedene s pomočjo klasične spletne ankete, intervjujev z osebami z izkušnjo diskriminacije in s strokovnjaki ter strokovnjakinjami na tem področju in s pomočjo metode situacijskega testiranja. Poleg pridobljenih rezultatov je v tem delu monografije zelo dragocena tudi samorefleksija metodoloških pristopov in izkušenj, ki so lahko v veliko pomoč drugim raziskovalkam in raziskovalcem, ki bodo v prihodnje prevzeli opisane metode raziskovanja. Čeprav avtorica opozarja, da so se po skoraj 800 opravljenih testih z metodo situacijskega testiranja pogosto soočali z etičnimi dilemami, je prav ta metodološko najinovativnejši del monografije bržkone najbolj prepričjiv del rezultatov, ker jih ni mogoče zreducirati na individualne epizode, ampak kažejo na sistemske elemente diskriminacije. V tem smislu je ta del raziskave ključen za vplivanje na oblikovalce politik. Sklepno šesto poglavje obravnava posledice diskriminacije in razloge zanjo, ki jih avtorica išče na presečišču medskupinskih odnosov, predsodkov in sovražnega govora.

Po prebiranju te monografije, ki slovenski družbi nastavlja kritično ogledalo, v njej pa ne prav lepo podobo nas samih, se bodo in bomo morali – kot družba in kot tisti na položajih moči, ki imajo nesorazmerno večjo možnost preprečevanja ali spodbujanja sovraštva in posledično diskriminacije – soočiti z dejstvom, da na naših ulicah še vedno ustavljajo osebe zgolj zato, ker so videti kot tujci, da je policija klicana v bare, ker nekdo želi preveriti, ali ni gost za sosednjo mizo morda nezakoniti migrant, da so ljudem na ulicah v obraz vržene psovke, naj gredo od koder so prišli, da je naglavna ruta ali priimek na -ić še vedno podlaga za skoraj samodejno drugačno obravnavo in tako naprej. Vse te zgodbe so nam poznane in zahtevajo odziv. Zahtevajo odziv pristojnih organov in ustanov, ki svoje delovanje pogojujejo s predložitvijo v podatkih utemeljenih trditev o diskriminaciji (in jih s to monografijo dobivajo) in zahteva odziv vsakega od nas.

red. prof. dr. Roman Kuhar

Veronika Bajt je doktorica znanosti (University of Bristol, Velika Britanija, 2003). Leta 1998 je diplomirala na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, leta 1999 pa magistrirala na Central European University v Varšavi. Postdoktorski študij je opravila na Masarykovi univerzi v Brnu (2005–2006). Področja njenega raziskovalnega dela so med drugim študije nacionalizma, ksenofobija in rasizem, migracije, globalizacija, diskriminacija, konstrukcija nacionalnih identitet – o teh temah je predavala tudi na Univerzi v Bristolu, na Masarykovi univerzi in na International University Institute for European Studies (IUIES). Od leta 2006 je raziskovalka na Mirovnem inštitutu.

9 789616 455992